

Twee jaren in Holland. Brieven aan een vriend

Frans Lion Cachet

bron

Frans Lion Cachet, *Twee jaren in Holland. Brieven aan een vriend*. J.H. Rose, Kaapstad 1877

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/cach001twee01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Zinstorende drukfouten.

Op bladz. 1,	regel 3 v.o. staat:	<i>Daarom</i> lees: <i>daarop</i>
Op bladz. 2	regel 9 v.b. staat:	<i>mijn</i> lees: <i>mijne</i>
Op bladz. 3	regel 9 v.o. staat:	<i>zakkerrollers</i> lees: <i>zakkenrollers</i>
De noot behoort te staan op bladz. 2.		
Op bladz. 4,	regel 18 en 19 v.b. staat:	<i>hare</i> lees <i>zijne bladzijde</i>
Op bladz. 5	regel 18 v.o. staat:	<i>opene</i> lees: <i>open</i>
Op bladz. 13	regel 2 v.o. staat:	<i>gereformeerdste</i> lees: <i>gereformeerdsten.</i>
Op bladz. 15	regel 9 v.o. staat:	<i>zon</i> lees: <i>zal</i>
Op bladz. 20	regel 4 v.b. staat:	<i>zitten</i> lees: <i>zitten'</i>
Op bladz. 21	regel 9 v.o. staat:	<i>guldens</i> lees: <i>gulden</i>
Op bladz. 24	regel 1 v.b. staat:	<i>'s Voormiddags</i> lees: <i>'s</i> <i>Namiddags</i>
Op bladz. 25	regel 10 v.b. staat:	<i>toots</i> lees: <i>troost</i>
Op bladz. 26	regel 13 v.o. staat:	<i>guldens</i> lees: <i>gulden</i>
Op bladz. 33	regel 15 v.o. staat:	<i>Wetenschappen,</i> lees: <i>Wetenschappen te Utrecht,</i>
Op bladz. 37	regel 2 v.o. staat:	<i>andere</i> lees: <i>anderen</i>
Op bladz. 45	regel 13 v.b. staat:	<i>stooten</i> lees: <i>stooten, op het</i> <i>hart te drukken</i>
Op bladz. 47	regel 11 v.b. staat:	<i>andere</i> lees: <i>ander</i>
Op bladz. 56	regel 6 v.o. staat:	<i>f250</i> lees: <i>f2.50</i>
Op bladz. 71	regel 4 v.o. staat:	<i>koud:</i> lees: <i>koud,</i>
Op bladz. 86	regel 12 v.b. staat:	<i>vrij, natuurlijk,</i> lees: <i>,</i> <i>natuurlijk,</i>
Op bladz. 86	regel 19 v.b. staat:	<i>natuurstaat,</i> lees: <i>natuurstaat:</i>
Op bladz. 93	regel 11 v.b. staat:	<i>sancta</i> lees: <i>sanctie</i>
Op bladz. 96	regel 7 v.b. staat:	<i>bijgeloof;</i> lees: <i>bijgeloof,</i>
Op bladz. 100	regel 20 v.b. staat:	<i>zoo groot</i> lees: <i>zeer groot</i>
Op bladz. 101	regel 13 v.b. staat:	<i>ziet</i> lees: <i>zie</i>
Op bladz. 103	regel 6 v.b. staat:	<i>perepherie</i> lees: <i>peripherie</i>

Op bladz. 104	regel 5 v.b. staat:	<i>beroemd</i> lees: <i>berucht</i>
Op bladz. 107	regel 18 v.b. staat:	<i>loegeren</i> lees: <i>logeeren</i>
Op bladz. 108	regel 11 v.b. dele <i>u</i>	
Op bladz. 112	regel 17 v.b. staat:	<i>complimenteerde</i> lees: <i>complimenterende</i>
Op bladz. 112	regel 20 v.o. staat:	<i>en</i> , lees: <i>en,.....</i>
Op bladz. 116	regel 3 v.b. dele <i>Amsterdamsche</i>	
Op bladz. 117	regel 8 v.o. staat:	<i>meer</i> lees: <i>weer</i>
Op bladz. 118	regel 15 v.b. staat:	. <i>Maar</i> lees: , <i>maar</i>
Op bladz. 125	regel 4 v.b. staat:	<i>S.S.</i> lees: <i>I.I.</i>
Op bladz. 129	regel 18 v.o. staat:	<i>groote menschen</i> lees: <i>groote massa</i>
Op bladz. 136	regel 6 v.o. dele <i>de</i> , achter	<i>Groningsche</i>
Op bladz. 146	regel 20 v.o. staat:	<i>entree</i> lees: <i>intree</i>
Op bladz. 149	regel 3 v.o. staat:	<i>Amsterdam</i> lees: <i>Amstelveen</i>

Ds. J.H. Neethling, predikant te Stellenbosch, Zuid-Afrika.

WAARDE BROEDER NEETHLING,

Een der, niet vele, liefelijkheden aan het auteurschap verbonden is, dat men soms gelegenheid krijgt om aan eenen vriend, in het openbaar, eenen hartelijken handdruk te geven. Vergun mij zulks bij dezen te doen door de volgende 'Brieven' aan u op te dragen. Uwe liefde voor Holland, ook uwe Alma Mater, is mij borg dat u dit niet onaangenaam zijn zal. Met toebidding van 's Heeren zegen over uw persoon en uw ons dierbaar gastvrij huis; over uw werk in de gemeente en voor de Zending blijf ik uw verbonden broeder in den Heiland.

F. LION CACHET.

Villiersdorp, Junij 1877.

Twee jaren in Holland.

Brieven aan een vriend door F. Lion Cachet.

I.

Waarde Vriend, - Volgaarne voldoe ik aan uw verzoek om u het een en ander mede te deelen aangaande mijn tweejarig verblijf in Holland. Dáár vroeg men mij om mededeelingen omtrent Zuid-Afrika; en niet weinig verbaasd was men, menigmaal, te vernemen dat het in deze en de naburige koloniën er zoo geheel anders uitzag dan men altijd gemeend had. In Afrika schijnt men, weer meer dan vroeger, belang te stellen, in dat Nederland waarmede de kolonie vroeger zoo nauw verbonden was; - vooral in den *godsdiensstigen* toestand van Holland. Een behoorlijke beschrijving van den godsdiensstigen, zedelijken, maatschappelijken, politieken toestand van Nederland kan ik u niet geven (wie *kan* die geven?) - maar kunt gij u voorstellen met mij in uw gezellig woonvertrek te zitten - of dat wij nu en dan in de koelte een wandeling in uw fraaien tuin maken, zoodat wij op ons gemak wat kunnen praten, dan wil ik u wel het een en ander uit mijne ondervindingen en ontmoetingen in Nederland verhalen. Wat u niet interesseert kunt gij overslaan - doch, vergis ik mij niet, dan is uwe belangstelling in mijn vaderland zóó groot, dat gij mij alleen daarom uwe aandacht reeds schenken wilt. En nu, zonder verdere voorafpraak, ter zake.

Na vijftien jaren in Afrika gearbeid te hebben, besloot ik naar Holland terug te keeren. 'Waarom' vraagt ge? Daarom kan ik u nauwelijks een antwoord geven. Het was mij of ik mijn werk in de Z.A. Republiek volbracht had, en ik plaats moest maken voor andere,

voor jongere broeders; meer dan ooit te voren trok het idee mij aan om in het Heilige Land, het land mijner vaderen, het land der Belofte, als Doctor-Zending te arbeiden; doch vóór alle dingen wenschte ik mijn vaderland, Holland, weer te zien, en mijne nog levende vrienden en betrekkingen de hand te drukken. *'De liefde tot zijn land is ieder aangeboren,'* en 'nog eens weer naar Holland te kunnen gaan,' behoorde, vooral in de laatste jaren van mijn verblijf in Afrika, tot mijn zoetste droomen.

Eindelijk dan kon ik gaan. Gelijk gij weet, nam ik in het laatst van Maart 1873 afscheid van mijne gemeente, en ging ik met mijne familie den 25sten Mei scheep naar Engeland. Ook herinnert gij u nog hoe wij 's namiddags om vijf uur de Tafelbaai uitstoomden, en hoe ons schip, de *Roman*, reeds om zeven of acht uur op de rotsen nabij Dasseneiland bijna te pletter stootte. Het was geen goed *omen* voor onze reis naar Europa; en toen wij eenige dagen later met het lekkende schip weer aan de Kaap terugkwamen, wist ik waarlijk niet, of ik het plan om naar Europa te gaan moest opgeven of niet. Na biddend overleg besloot ik om ten tweeden male te gaan, en zoo vertrokken wij den 15den Junij in de *European* naar Southampton. Die reis behoef ik u niet te beschrijven. Gij kent het (on)aangename leven aan boord van een stoomschip, dat meer passagiers draagt dan behoorlijk geaccommodeerd kunnen worden. St. Helena, met Longwood en de begraafplaats van Napoleon; Ascension met zijn schildpadden, en Madeira, met zijn schoone natuur, en alles behalve schoone bedelaars, zijn u niet vreemd, zoodat ik u het verhaal dezer dingen besparen kan. Gij denkt u onze boot reeds in 'Southampton waters,' en nog een paar uur, en wij zijn veilig geland op Engelschen bodem.

Dankbaar klopt het hart, en vrolijk mag de tong den Naam des Heeren groot maken voor Zijn veilig geleide over de wateren der zee en de vele weldadigheden aan ons bewezen.

Te Southampton houden wij ons niet langer op dan noodig is om onze bagage door het custom-house en naar Londen bezorgd te krijgen; * daarna brengt de snelle trein ons spoedig in de groote wereldstad. Ik

* Pickford & Co., General Carriers, zorgen hiervoor tegen matige betaling.

ben in den regel voor geen geruchtje vervaard, maar toen wij 's middags om drie of vier uur aan het Waterloo Station te Londen aankwamen, begon mij alles voor de oogen te schemeren. Welk een gewoel, welk eene onbegrijpelijke drukte! Hoe ik mijne bagage in handen gekregen heb, is mij nog niet regt duidelijk; ook niet hoe ik met vrouw en kind (en hondje) in een cab gekomen ben; slechts dit weet ik, dat wij, door straten vol menschen rijdende, eindelijk stil hielden voor het *Friends Institute* in Bishopsgate-street, het adres mij door mijn zwager, kapt. Pim (zelf een kwaker) opgegeven. Men kon ons hier niet herbergen, doch de vriendelijke Manager of Secretaris bracht ons naar Devonshire-square, in een privaat hotel, met het Kwaker-Instituut in betrekking staande. Welk eene verandering! welk een genot! in de stille square, en op onze fraaie, stille kamers, waar wij van de vermoeienissen der reis een weinig konden bekomen.

Gij hebt wel eens een muis bespied, die nu en dan uit haar verblijf te voorschijn komt, om te zien of alles veilig is, en, eerst bij het minste teeken van gevaar naar haar hol terugvluchtende, allengskens stouter wordt en zich verder waagt, op gevaar af van eindelijk door de kat te worden opgepeuzeld. Nu, zoo ging het mij gedurende de eerste dagen van mijn verblijf te Londen. In Devonshire-square was alles veilig; ook in de korte straat, die van de square naar Bishopsgate-street leidde. Doch dan was het met de 'veiligheid' gedaan. Wat duizenden voetgangers; wat tal van omnibussen en rijtuiggen van allerlei aard, passeerden in zeer korten tijd mijn wachtpost, op den hoek der straat. En dan die pickpockets, de zakkerolders en de dieven van wereldberuchte behendigheid, hoe moest niet tegen die gewaakt worden! Nu en dan waagde ik mij een weinig in Bishopsgate-street, doch om gedurig naar mijn stille square terug te vluchten, totdat ik eindelijk aan Londen gewend werd en mij in den stroom van menschen wierp, op groot gevaar af om, gelijk onze muis door de kat, door een omnibus of een pickpocket gevangen te worden.

Doch ook over ons verblijf te Londen zwijg ik en stip slechts aan, dat wij ons op Zaterdag middag, 5 Julij, 1873, aan boord der *Batavier* bevonden (onder Hollandsche vlag) en langzaam de Theems afstoomden. Het was een heerlijke tocht, en het oog werd niet verzadigd door het beschouwen der wonderen aan beide oevers der rivier. - Eindelijk, 's avonds laat, waren wij in het ruime sop, en iederen raderslag bracht ons nader aan Holland. Ik bleef zeer laat op dek, pratende met den hollandschen loods, die, gelijk meerdere loodsen in Holland, godsdienstig was, en begaf mij eindelijk ter ruste in de blijde hoop van den volgenden morgen mijn vaderland te mogen begroeten. En zoo was het. Zondag morgen vroeg vertoonde zich aan den gezichtseinder eene rij van lage zandheuvelen, dor en kaal, ja! - maar lieflijk voor 't Hollandsche oog en dierbaar aan 't Hollandsche hart. Dáár links van ons is Scheveningen's duin, met hare *treurige* bladzijde, (1795) waarop het vertrek van Willem V, en hare *heerlijke* bladzijde, (1813) waarop de terugkeer van Oranje beschreven staat. Rechts van ons ligt den Briel, de eerste stad door de Geuzen op Alva veroverd; en daar voor ons, opent zich de nieuwe waterweg, die Rotterdam met de Noordzee verbindt. Nog een uurtje en wij stoomen reeds de Maas op. Gegroet, gegroet mijn vaderland! Schoon zijn uwe, nu, groene weiden, waarin het jonge vee dartelt, en koeien en ossen overvloed van voedsel vinden. Hoe rustig liggen die boerenplaatsen daar, die nette woningen in een lijst van boomen, schuren, hooibergen gevat, en nu door de vroege Julijzon beschenen! Het geklep der klok van dien dorpstoren dáár, is als een lieflijk geluid, dat den terugkeerenden zoon des lands schijnt welkom te heeten. Nabij Maassluis komen de kommiezen aan boord; straks, terwijl wij dorpen en steden voorbijstoomen, wordt ons goed gevisiteerd, en eindelijk zien wij de masten der schepen, die voor Rotterdam liggen, en de torens der tweede koopstad van Nederland. Nog een kwartieruurs en onze boot wordt langs de kade vastgemaakt. Wij zijn te Rotterdam. Welkom in het vaderland!

Toen, een paar jaar voor *mijn* vertrek naar Europa, een lieve broeder naar het geboorteland terugkeerde, vroeg ik hem, om mij toch zijne eerste gewaarwordin-

gen, als hij den voet aan wal zette, mede te deelen. Hij deed dit echter niet, *toen* tot mijne verwondering, *nu* niet meer. Het hart wordt soms door indrukken overstelpt, en wreekt zich dan, door een soort van ongevoeligheid voor elken indruk. *Zóó* ging het mij. Toen wij de Maas opstoomden, werd ik door mijn gevoel geheel overweldigd. Ik had wel naar land willen zwemmen; het was mij of alle aardsche geluk begrepen was in het feit: weer in Holland terug te zijn; doch ik laad nauwelijks voet aan wal gezet, of de illusie was gebroken. Ik was te Rotterdam - juist zoo - en ik zou logeeren in het Bath-Hotel op de Boompjes; en morgen zou ik naar Amsterdam vertrekken. Alles zeer prozaïsch.

Het was Zondag morgen, doch te laat voor den ochtenddienst. Na ons wat verkwikt te hebben, gingen wij een weinig door de stad. '*Zijn de menschen hier Christenen?*' vroeg een stemmetje naast mij, '*zie, hoevele winkels zijn open, en daar buiten het hôtél, daar zitten de menschen te drinken - het is immers Zondag.*' Wat kon ik antwoorden? De Zondag wordt over het algemeen op het vasteland weinig geheiligd; en de groote plaatsen in Holland, zoowel als vele kleine, doen in sabbath-ontheiliging bijna niet voor België of Duitschland onder. Zoo pas uit Afrika teruggekomen, trof het mij pijnlijk - die opene winkels in Rotterdam; die kroegen vol drinkebroers; die tafels en stoelen buiten voor de koffijhuizen en societeiten, door eene zorgelooze menigte welgekleede mannen en vrouwen, meestal uit den minderen burgerstand, bezet. Vigilantes (cabs) reden niet minder druk door de straten dan op andere dagen; de spoortreinen en stoombooten voerden onophoudelijk reizigers en plezierzoekers af en aan. De dag scheen aan het vermaak gewijd.

Doch ik kom hier later op terug.

Na den middag begaven wij ons naar de Remonstrantsche Kerk, waar, naar ik vernomen had, dr. Cohen Stuart preeken zou. Ik kende dezen broeder van vroeger, toen hij, schoon Remonstrantsch leeraar (of, beter gezegd, leeraar bij de Remonstranten) in het, toen aan het liberalisme bijna geheel overgegeven Alkmaar, *de* predikant der rechtzinnigen aldaar genoemd mocht worden. Een paar regels in der haast

geschreven deelden hem onzen behouden terugkeer in Holland mede, en hartelijk, zeer hartelijk dankte hij den Heer voor zijne goedheid aan ons betoond. Bij het uitgaan der kerk werd mijne vrouw aangehouden door de *plaatsbewaarster*, om het onmisbare dubbeltje voor de plaats, iets waarvan zij (mijne vrouw) geen begrip had.

't Lijkt ook wel kluchtig, dat men geen ledige zitplaats in de kerk mag innemen zonder betaling. Doch het is een oud gebruik. Vele plaatsen in de kerken zijn verhuurd; doch, dank aan het ongelukkige collegiaal stelsel, kan men, tenzij het iemand overschillig is *wie* er preekt of *wat* er gepreekt wordt, niet altijd van zijn plaats gebruik maken. De kosters-assistenten, bankbewaarders en plaatsbewaarsters, weten het op een prik welke plaatsen zullen open blijven, als er een orthodoxe of een moderne dominé preekt, en de plaatsen, die dan niet door de eigenaars gebruikt worden, of die onverhuurd of om andere redenen onbezet zouden blijven, kunnen dan voor die eene beurt gebruikt worden door kerkgangers, die geen plaats in de kerk hebben - altijd tegen betaling van een stuiver, dubbeltje, kwartje of gulden, al naar dat er plaats is, of naar dat de predikant, die preekt, populair is. Hier heet het: *geen geld, geen zitplaats*, behalve ver achter in de kerk waar men toch niet hooren kan. Die dubbeltjesquaestie is velen in de kerk tot ergernis, doch men ziet nog geen kans om de zaak te veranderen. Ik spreek er hier van om Afrikaners, die in Holland ter kerke willen gaan, te herinneren dat zij hun dubbeltje gereed moeten houden.

Na afloop der godsdienstoefening gingen wij met dr. Cohen Stuart naar zijne woning om thee te drinken, en spoedig waren wij in een druk gesprek gewikkeld omtrent den kerkelijken toestand in Holland. S. is, gelijk gij weet, geheel op de hoogte. Zijn schets was niet bemoedigend. Het getal der partijen: legio; verstandhouding: bijna geene; hyper-orthodoxie aan den eenen, flauwheid op confessioneel standpunt aan den anderen kant; overmoed en moedeloosheid; ijveren zonder verstand voor de kerk (kerkisme) en spotten met het idée zelf van kerk; om van honderd andere dingen niet te spreken, maakten behoorlijke samen-

werking der rechtzinnigen bijna onmogelijk. S. zelf had zijn emeritaat verkregen, en zou over een paar weken zijn afscheidspreek houden. Vooral in de Hervormde kerk scheen de toestand onhoudbaar te zijn. Toch wilde men niet ‘uitgaan,’ maar ‘t koste wat het wil ‘blijven.’

In ons logement terug gekomen werden wij al spoedig bezocht door die ware vrienden der Kaapsche predikanten, Mijnheer en Mevrouw Herklots, en zoo spoedde zich de eerste avond van ons verblijf in Holland ten einde. Ik had dien dag genoeg gehoord, gezien en ondervonden, om mij nog lang stof tot nadenken te geven.

's Anderen daags - Maandag morgen vroeg - zouden wij per eersten trein naar Amsterdam, mijn geboortestad, gaan. Zeer prozaïsch, als had ik nimmer Holland verlaten, spoorden wij voorbij Schiedam, Delft, den Haag, Leiden en Haarlem naar Amsterdam. Nabij Haarlem, vroeger de ‘*uitgaans plek*’ van reislustige Amsterdammers, begon mij het hart toch weer sneller te kloppen, en toen ik straks den Westertoren in 't gezicht kreeg, keerde het gevoel van vreugde over den terugkeer in 't vaderland terug. Dáár, langs die vaart had ik als kind aan de hand van mijn vader gewandeld; op den dijk aan de andere zijde als jongeling met mijne studievrienden het voornemen besproken om naar Afrika te gaan. Bijna ieder huis dat, iedere boom dien wij voorbij snelden, scheen mij toe te roepen: weet gij nog wel? - O! men moet op reis gaan om iets te kunnen verstaan van het genoeg om ‘terug thuis’ te komen..... Eindelijk houdt de trein stil. Wij stijgen uit: ik zoek naar een enkel bekend gezicht om mij te verwelkomen; naar mijn broeder ten minste, wien ik geschreven had dat ik met den eersten trein komen zou, doch te vergeefs. Er is niemand. Vaarwel illusie! Een vigilante (cab) neemt ons op en wij rijden door de Haarlemmerpoort, juist zoo als of wij maar van Halfweg komen. Als of het ook iemand om ons henen zou kunnen schelen waar wij van daan kwamen, of naar toe gingen! Doch de mensch is zoo: wat ons interesseert moet, zoo meenen wij, perforce ook anderen belang inboezemen. Dwaas genoeg - doch na eene afwezigheid van vijftien en een

half jaar zoo koeltjes terug te komen, was toch al te erg.

Ik laat den koetsier een weinig stil houden, en door het portier ziende valt mijn oog op een heer, die vrij haastig naar het station wandelt. ‘*Zou dat mijn broeder niet zijn?*’ dacht *ik* toen ik *hem* zag en *hij* toen hij *mij* zag. Hij komt nader. Wij zien elkander aan. ‘Zijt gij het Karel?’ vraag ik, en weinige minuten later rijden wij naar zijne woning. ‘Uitgelaten van vreugde,’ meent ge, ‘half zenuwachtig aangedaan’ - och neen, dood bedaard, over de onverschilligste zaken sprekende. De zaak was dat wij elkander zóóveel te vertellen hadden, en elkander zóó ontwend waren, dat er eenige dagen moesten verloopen eer wij het weêrzien konden realiseeren.

Deze paar mededeelingen vooral voor hen, die, in zoete mijmering verzonken, zich den terugkeer in het vaderland als het toppunt aller aardsche wenschen voorspiegelen. Hoe hooger onze verwachtingen gespannen zijn, zooveel te pijnlijker de gedeeltelijke vervulling. Al deze dingen maakten op mij den indruk: nu weet ik bij ondervinding dat 's menschen geluk in het geheel niet bestaat in de vervulling van aardsche begeerten, zelfs niet derzulken, die God laat komen, maar alleen in het doen van den wille Gods, in het zalig leven in de nabijheid des Heeren. De stille Transvaalsche vlakten in mijn ossenwagen doortrekkende, had ik zoo dikwijls gedroomd van den terugkeer in 't vaderland. Ik had dikwijls gezegd: ik kan mij alle ontberingen goed getroosten als dat geluk mij nog eenmaal te beurt mag vallen. En nu mijne droomen werkelijkheid geworden waren, mijne stoutste wenschen vervuld, hoe ledig liet het mij! Alleen in Jezus vinden wij bevrediging des harten.

Te Amsterdam bleef ik niet lang. Ik gevoelde behoefte zoo spoedig mogelijk eenige vrienden buiten te bezoeken, en zoo begaf ik mij eerst naar ds. Witteveen te Ermelo, daarna naar ds. Huët te Dirksland, twee personen, die zooveel van elkander verschillen, als zij met elkander gemeen hebben.

Eerst een woord over Witteveen en zijn werk te Ermelo.

Men spoort tegenwoordig zeer gemakkelijk langs den

Oosterspoorweg van Amsterdam over Weesp, Naarden-Bussum, Hilversum en Baarn naar Amersfoort. Is de weg van Amsterdam tot Weesp minder belangrijk, van daar wordt het oog gedurig verkwikt door zóó schoone natuurtooneelen, als Holland kan opleveren. Het Gooiland, met zijn heuvelen en bosschen, vreedzame boerenhofsteden en prachtige buitenplaatsen, is een herhaald bezoek immer waard. Te Amersfoort gaat men over op den centraalspoorweg (in de wandeling *schandaalspoor* genoemd), en anderhalf uur rijdens brengt ons voorbij Nijkerk, met hare tabakspanterijen en ‘onvervalschte,’ met oude letter gedrukte uitgaven van oude schrijvers, en Putten, naar Harderwijk, vroeger eene Universiteitsstad, nu vooral bekend (ook wel berucht) door het werfdepôt van soldaten voor de Oost-Indiën. Woest genoeg kan het er somtijds toegaan, als soldaten van bijna alle natiën hier arriveeren, of van hier naar Indië vertrekken. Aan het station, dat een kwartier gaans van de stad verwijderd ligt, vindt gij een omnibus, waarvan wij echter geen gebruik maken; want wij moeten niet naar de stad, maar een klein uur terug naar het dorp dat wij daar straks voorbijvlogen. Er staat een eenigzins bouwvallig er uitzierende cab, die ons gratis naar Ermelo brengen zal; of meent ge dat het met eere in den dienst oud geworden paard - te langzaam zal loopen, en wilt ge liever wandelen, mij is het wel. Ik heb dien weg honderde malen afgelegd, toen ik te Ermelo woonde en te Harderwijk les kreeg. Eén uurtje, en wij zijn te Ermelo - een stil dorp op de Veluwsche heide, oogenschijnlijk van geene beteekenis hoegenaamd. En toch mijn vriend! is deze plaats niet zoo onbeteekenend. Hier stond vroeger het *Ermin-loo*, d.i. bosch gewijd aan ERMIN of IRMIN. Later werd hier een Christengemeente gesticht; en nog later werd Ermelo de moedergemeente van Harderwijk. De doopfont in de Ermelosche Kerk dagteekent van den tijd der invoering van het Christendom in deze streken. In de laatste vijftien jaar is Ermelo bijzonder in aanmerking gekomen door de afzetting van den leeraar der gemeente, ds. Witteveen, en diens daarop gevolgde evangelisatie en zendingsarbeid.

Witteveen had sedert eenige jaren met zegen in de

gemeente gearbeid, en was het middel geweest dat er onder vele zijner gemeenteleden een zeer sterken zendinggeest ontstaan was, zóó sterk, dat zich een eenvoudige boerenjongen, Van Asselt, aanbood om zending te worden. Witteveen bracht hem verscheidene malen naar Rotterdam om opgenomen te worden in het Zendelingsgesticht, doch steeds te vergeefs. Men wilde zulk een orthodoxen boer niet hebben. Toen besloot Witteveen hem zelf zoo goed mogelijk te onderwijzen; en na hem geordend te hebben, zond hij hem uit naar Sumatra, van waar hij in het vorige jaar ‘tijdelijk’ in Holland is teruggekeerd als een der meest gezegende zendelingen op Sumatra.

Haat tegen de zending, en orthodoxe ongeloovigheid begonnen het broeder Witteveen na de uitzending van Van Asselt echter zeer zwaar te maken, en men zocht naar eene aanleiding om van Witteveen ontslagen te worden. Die aanleiding vond men in een vonnis van censuur uitgesproken over den schoolmeester NATTE, en in het curieuse feit, dat Witteveen op zijne catechisatiën, behalve de gewone inzamelingen, nog een bus had; en dat hij de gelden, die daarin gestort werden, naar goedvinden voor school en zending besteedde.

Schoon bijna ongelooflijk, toch is het waar, dat Witteveen door de Classis van Harderwijk en het Provinciale Kerkbestuur van Arnhem veroordeeld werd en onder censuur gesteld; en toen hij zich aan die censuur niet onderwerpen kon werd afgezet. De wereldlijke macht steunde het Kerkbestuur; de afgezette leeraar werd door soldaten, in naam des konings, belet om den preekstoel te beklimmen; straks tot vele kosten veroordeeld en uit huis en hof verjaagd. Zijn misdaad was: handhaving der kerkelijke tucht en een hart voor de zending. Nú zou men er niet aan denken om iemand op die wijze af te zetten, doch in 1858 waren de liberalen overmoedig en vele orthodoxen geheel onmoedig.

Van zijn preekstoel verjaagd en uit zijn ambt gedreven, bleef Witteveen nog altijd, gelijk hij het uitdrukte, herder en leeraar van 's Heeren gemeente te Ermelo; de Heer had hem in zijn ambt bevestigd, en geen Kerkbestuur kon hem daaruit ontzetten. Zoo bleef hij te Ermelo; en met het hem getrouw gebleven deel

der gemeente bouwde hij eene kerk en school. Hier, aan den ingang van het dorp, staat de kerk, een eenvoudig, net, wit gepleisterd gebouw, van buiten en van binnen duidelijke konteekenen dragende dat haar bouwmeester zeer met de Duitschers sympathiseert. Naast de 'Zendingkerk' staat de school, en daarnaast de woning van den onderwijzer. Kerk en school gesticht zijnde, bouwde Witteveen BETHESDA en BETHANIË, gebouwen voor kinderen en kranken, die hulpbehoevend waren. Als een moeder onder hare kinderen eindelijk, verhief zich in het midden van al deze gebouwen het HUIS VAN BARMHARTIGHEID, een eenvoudig doch sierlijk gebouw, twee verdiepingen hoog; eene toevlucht voor ellendigen van de ergste soort.

Hier ontvangt Witteveen krankzinnigen ('van den duivel bezetenen' noemt hij ze); hier worden ze door hem verpleegd, en worstelt hij met hen in het gebed; en als de ziel genade ontvangt, geneest de kranke. Het Gouvernement, anders in deze dingen zoo streng, laat Witteveen stil begaan, en de wereld, over het algemeen zoo ongeloovig, erkent het werk dat hier gedaan wordt.

Nu bijna algemeen geacht en geëerd, is de afgezette dominé van Ermelo aan het hoofd eener niet onbelangrijke evangelisatie in Nederland, en van eene veel belovende zending in Egypte. Verscheidene broeders en zusters zijn in de laatste jaren van uit Ermelo vertrokken naar Indië als zendboden en helpers. Het Ermelosche Zendingblad is door geheel Holland bekend, gelijk ook het Ermelosche Zendingfeest, dat eenmaal 's jaars gevierd wordt. De gemeente te Ermelo is bepaald eene zendinggemeente. Verwaarloosde kinderen; aangevochtenen; verlorene zonen die terug willen keeren; jongelingen, die zich aan de zending willen wijden, worden hier verzorgd, geholpen, terecht gebracht, onderwezen. Indien er verder iets is dat de personen en het werk alhier karakteriseert, dan is het: LIEFDE VOOR ISRAËL. Men leeft hier in de profetiën en verwacht alles van derzelver vervulling.

'Van waar kwam het geld om al deze woningen te bouwen; van waar het geld om alles in orde te houden,

en zoovele monden te voeden?’ vraagt gij. Antwoord: Witteveen gelooft in de voorzienigheid Gods en de verhooring der gebeden, en zijn geloof wordt nooit beschaamd. En laat het mij u maar in het oor fluisteren: als gij aan deze zaak iets doen wilt, dan belast ik mij met het bezorgen uwer gave.

Laat ons nu even het Huis van Barmhartigheid binnentreden en broeder Witteveen de hand drukken. Daar is hij, ruim zestig jaar oud, maar nog vol vuur en kracht. Gij kunt het goed aan hem zien dat hij vroeger in krijgsdienst was; dat ‘bevelen’ hem niet vreemd is, en dat hij ook goed gehoorzamen kan. Gastvrij zult gij hier ontvangen worden, en geestelijk en lichamelijk zal het u goed doen hier eenige dagen te vertoeven en het werk des Heeren gade te slaan. Wat mij betreft, ik ben te Ermelo thuis, en eene afwezigheid van vele jaren heeft den liefdeband, die er tusschen mij en den grijzen leeraar bestaat, eer versterkt dan verminderd.

Als den tegenwoordigen kerkelijken toestand in Holland karakteriseerende, voeg ik hier nog bij dat een zeer invloedrijk lid der Classis Harderwijk mij verzekerde dat men, gevoelende dat Witteveen geen recht geschied was, hem gaarne weer in zijn ambt herstellen zou, als men maar wist hoe. Wilde Witteveen slechts om kerkelijke rehabilitatie verzoeken, dan zou hij spoedig weer als leeraar der Hervormde Kerk erkend worden. Doch dit kan onze broeder niet doen, en zoo zal de zaak wel in *statu quo* blijven. Witteveen zelf is een trouwe zoon der kerk, en het schijnbaar *onkerkelijke* van zijn arbeid komt voor rekening van hen, die hem uit de ‘kerk’ gedreven hebben.

Afrikaanders, die Holland bezoeken, zullen zich een uitstapje naar Ermelo niet beklagen. Van Utrecht of van Amsterdam is het maar een paar uur rijdens per spoor; voor eene gastvrije ontvangst sta ik borg, en het werk des Heeren aan deze plaats gewrocht is der beschouwing wel waard.

Van Ermelo naar Dirksland doen wij de reize over Rotterdam per spoor, en van daar per boot tot nabij de plaats onzer bestemming. Den persoon van ds. Huet behoef ik u niet te beschrijven; wie onder de

Hollandsche predikanten in Afrika is door preeken, geschriften en gedichten beter bekend dan hij! Ook over Dirksland heb ik niet veel te zeggen, vooral daar die plaats, nu ds. Huet haar voor NUNSPEET, op de Veluwe, verwisseld heeft, hare beteekenis op kerkelijk gebied weer verloren heeft.

Broeder Huet wist met welke boot wij komen zouden, en hartelijk, zoo als hij is, was hij met rijtuig van Dirksland naar de aanlegplaats der boot gekomen; en daarmede nog niet tevreden, was hij langs den oever der rivier de boot tegemoet gewandeld. Spoedig kregen wij hem in het oog, en menige groet werd er gewisseld, voor wij elkander de hand konden drukken. Straks stapten wij af voor de deur zijner pastorie, waar mevrouw Huet ons hartelijk welkom heette. Het was mij waarlijk wel te moede toen ik mijne oude vrienden weer mocht zien, en onder hun gastvrij dak in het lieve vaderland vertoeven mocht. Zóó hadden wij elkander dikwijls in Afrika bezocht - doch nimmer kunnen droomen dat wij in Holland elkander zouden ontmoeten.

Dat wij veel over den kerkelijken toestand spraken, kunt gij wel denken. Hier hoorde ik weer hetzelfde als bij mijne aankomst te Rotterdam, behalve dat op Dirksland de partijen scherper geteekend te voorschijn kwamen. Ds. Huet is hier op bijna wonderlijke wijze beroepen. De modernen hadden in den kerkeraad de meerderheid, en toch werd onze broeder beroepen, tot groote blijdschap der rechtzinnigen en ergernis der anderen. Vele orthodoxen op Dirksland behooren tot de ultra-partij; en daar ds. Huet *niet* daartoe behoorde, is het eenigzins een raadsel hoe hij met hen overweg kwam. Met sommigen *kon* hij trouwens ook niet samenwerken, en menig hard woord heeft hij van hen moeten hooren.

Ik preekte 's Zondags te Dirksland. Het was mijn eerste preek na mijn terugkeer in het vaderland; mijn eerste preek van een der kansels in de kerk des lands. Vooral 's middags, toen ik preekte over Johs. v:6, 'Wilt gij gezond worden?' bleek het mij wel, dat ik naar het gevoelen van de 'stijven' te 'ruim' preekte. Toen en later trof mij dit pijnlijk. In Afrika had ik behoord tot de Gereformeerde onder de Gereformeerden; tegenover de ruime prediking van

ds. Huet was de mijne altijd wat ‘stijf’ geweest; en nu in Holland werd ik door het Gereformeerde volk niet ‘erkend’ en veeleer gewantrouwd. Reeds toen, te Dirksland, kreeg ik een gevoel van tegenzin in de ultra-orthodoxen. Het scheen mij dat zij, nolens volens den moderneren de hand reikten in het verwoesten der kerk, en dat, waar *deze* uit de kerk bleven uit onverschilligheid, *zij* zich daaruit verwijderd hielden in hoogmoedigheid des harten, zeggende: ‘ik ben heiliger dan gij.’

Oppervlakkig beschouwd schijnt dit ook wel zoo, doch bij nadere overweging leert men de ultra's liefderijker beschouwen. Er is onder den schijn van ultra-orthodoxie; van vasthouden aan de letter der Schrift en aan de inzettingen der ouden; van het verwerpen van al wat nieuw schijnt, en vooral van de gezangen; van ijver voor den Heer, veel zonde, onbekeerlijkheid, ongeloof, ja haat tegen de waarheid. Menigeen maakt van de leer der onmacht en der verkiezing een bed, waarop de doornen, de distelen en giftige planten van zonde en ongerechtigheid welig tieren; toch is het de onredelijkheid zelve, om, ter wille van enkelen, van velen zelfs, *alle* ultra-orthodoxen te veroordeelen en te verwerpen als geestelijke luiaards, hoogmoedige ijveraars voor doode dogmen, vijanden van allen vooruitgang, tegenstanders der waarheid en der uitbreiding van Gods koninkrijk, indien niet als huichelaars van de ergste soort. Laat mij u reeds nu herinneren dat onder de ‘ULTRA's’ de Gereformeerde waarheid is bewaard gebleven in de donkerste tijden der kerk; dat men eenigzins van hen zeggen kan als van Israël, dat ‘hun de woorden Gods zijn toevertrouwd.’ Gemoedelijke, waarlijk vrome menschen heb ik onder hen aangetroffen; en is het waar dat, *onbekeerde* ultra orthodoxen dikwijls allermoeielijkste menschen zijn, daar waar het harte vervuld is met des Heeren Geest, en men den Heiland kent als den eenigen Middelaar der ziel, daar hindert die ‘*stijfheid*, niet zoo veel; ja heeft *deze* in de Voorzienigheid des Heeren, en in zijne leidingen met de kerk, haar nut.’^(*)

(*) Ik denk nan het schoone woord van Kuyper: ‘Wie zal den donkeren kelder minachten omdat hij uw plant wel bewaren, maar niet dan vergeeld en krank geworden kan teruggeven?’ Maar dan wachte zich ook de man des geloofs, wien thans meerder licht geschonken werd, om uit de hoogte op die eenvoudigen in den lande neer te zien. Zij deden wat zij konden. Ze bewaarden uwe plante. Weet gij er hun dank voor! Dat ze ziekelijk werd was niet te mijden. Maar zonder die lichtschuwen in het lagere volksleven had uw plante niet meer geleefd. (Zie De Schrift, Het Woord Gods, pag. 10.)

Dit heb ik echter later oorst leeren inzien. Mijne eerste kennismaking, ook te Dirksland, met de streng orthodoxen, stemde mij eenigzins tot bitterheid, en ik besloot geene gelegenheid te laten voorbijgaan om in het openbaar mijn gevoelen tegenover hen duidelijk uit te spreken. Dat ik daardoor meer kwaad dan goed zou uitrichten, verstond ik toen niet. De vreeze dat ik door het gebruiken van orthodoxe termen den schijn zou aannemen alsof ik 'goedgekeurd' wenschte te worden, dreef mij, na mijn bezoek te Dirksland, tot een ander uiterste. En gelijk het mij ging, gaat het, meen ik, velen in onze Hollandsche Kerk. In deze dingen noch ter rechter noch ter linker zijde af te wijken, maar zich, ook in het gebruik van 'termen,' te laten leiden door den Geest, is eene vrucht van geheele overgave aan den Heiland en bewerking des harten door den Heiligen Geest. Ik heb daar eerst later *iets* van geleerd.

Van ds. Huet spreek ik verder weinig. Dat hij, na eene glansrijke overwinning op de modernen in zijne gemeente behaald te hebben, zoodat er vooreerst wel geen vrees zal zijn dat er een onrechtzinnige leeraar beroepen zon worden, in een zwaren geestelijken strijd met zich zelve gewikkeld werd, een strijd waarin geen mensch hem helpen kon dan door het gebed, en waaruit de Heer hem te Brighton heerlijk verlost heeft, is u niet onbekend. Opmerkelijk genoeg dat de strenge orthodoxen te Dirksland, die met hem 'weg liepen' toen hij in de diepte lag, na dien tijd van verre bleven staan. Hij heeft Dirksland sedert verlaten en staat nu te Nunspeet op de Veluwe.

II.

WAARDE VRIEND!-

Na eenige dagen genoegelijk onder het dak van mijn waarden broeder te hebben doorgebracht, gingen wij (ds. Huet met mevrouw Huet en hun zoontje en ik met vrouw en dochtertje) op reis naar het Zendingfeest, dat te BOEKENROODE, nabij Haarlem, gevierd zou worden. Dirksland in den vroegen morgen verlatende, kwamen wij tegen den middag te Rotterdam, van waar wij per spoor naar Haarlem reisden. Te Delft kwam er een heer met zijne familie in onzen wagen, die bleek dr. van Ronkel met zijne vrouw en kinderen te zijn. Gij die te Utrecht gestudeerd hebt herinnert u van Ronkel nog wel. Zoon van een Rabbijn te Groningen, en zelf student in de letteren aan de hoogeschool te Utrecht, werd hij, een drieëntwintig jaren geleden, vooral bekend door zijn vers op Meijboom, die toen juist predikant te Amsterdam geworden was, niettegenstaande hij, tot smart der geloovigen, een Christus verkondigde met wien een vrijzinnige Jood zich wel vereenigen kon. In dien geest was het gedicht van van Ronkel, dat nog al opzien baarde. Niet zeer lang daarna werd van Ronkel tot Christus bekeerd; en goed herinner ik mij hoe hij aan de hand van Da Costa door dezen geïntroduceerd werd. Na den graad van 'doctor' verkregen te hebben, en zijn examen als proponent te hebben gedaan, werd hij achtereenvolgens predikant te Maasland, IJlst, Zutphen en Haarlem, en was hij nu onlangs door dr. Kuijper als predikant te Amsterdam bevestigd. Ik herkende hem niet oogenblikkelijk, waarom ds. Huet ons bij elkander introduceerde. Aan dien broeder uit Israël ben ik sedert zeer nauw verbonden. Wij leerden elkander verstaan en liefhebben, zoo als zonen Israëls alleen dit kunnen doen. Over

het kerkelijke standpunt van van Ronkel spreek ik later.

Te Haarlem verlieten ds. Huet en ik met onze familiën den trein, en, na voor logies gezorgd te hebben, roden wij beiden in een open rijtuig naar BOEKENROODE om den bidstond voor het Zendingfeest bij te wonen. Het was een heerlijke rid, in het koele avonduur, langs den schoonen Bloemendaalschen weg.

BOEKENROODE is eene prachtige buitenplaats, een goed half uur rijdens van Haarlem, en aan den vroegeren Burgemeester van Amsterdam, den Heer Van Vollenhoven, en diens zwager Van Lennep toebehoorende. Uitgestrekte bosschen van eeuwenoude eiken en andere boomen omgeven het prachtige woonhuis; en daar de grond hier ietwat heuvelig is, wordt de schoonheid van het geheel daardoor zeer verhoogd. De Zendingfeesten worden nu eens op de eene, dan weer op de andere plaats, daartoe vriendelijk afgestaan, gehouden, en dit was de tweede maal dat het op BOEKENROODE plaats vond.

Deze Zendingfeesten zijn van laten datum, en danken hun ontstaan middelijk aan de broedergemeente. Deze hield jaarlijks haar feest te Zeist; en dit werd somtijds door zóóvele leden van andere kerken bijgewoond dat er voor de leden der Zeistergemeente bijna geen plaats overbleef. Een los daarheen geworpen wenk, 'dat het goed zou zijn als de Gereformeerden hun eigen Zendingfeest hadden' viel op vruchtbaren bodem, en eene bijeenkomst in de open lucht werd gehouden op eene buitenplaats nabij Velp, in Gelderland. Sedert dien tijd werden er jaarlijks een of twee Zendingfeesten gehouden in verschillende deelen des lands, en eene vaste commissie aangesteld om die feesten te leiden. Ds. Buitendijk is de ziel dier commissie. Met de verschillende spoorwegmaatschappijen worden overeenkomsten getroffen om de 10 á 12,000 personen, die het feest willen bij wonen, van alle deelen des lands te vervoeren; sprekers worden benoemd; voor 'cantines,' waar men tegen matigen prijs zich van ververschingen voorzien kan, wordt gezorgd; zelfs genees- of heelkundige hulp, mocht die noodig zijn, ontbreekt niet. Niemand kan ontkennen dat de Zendingfeesten, die nationaal geworden zijn, in vele opzichten gezegend zijn.

Te BOEKENROODE aangekomen vonden wij op drie plaatsen in het bosch spreekgestoelten, eenvoudige platforms, opgericht, en op 'spreekplaats No. 1' een vijftigtal broeders en zusters te zamen. Ik vond hier vele oude vrienden en bekenden, onder anderen den heer T.M. Looman, door zijn 'Bijbelgids' ook in Afrika niet onbekend. Men heette mij hartelijk welkom, en drong er op aan, dat ik dien avond en op den volgenden dag een woord zou spreken. De bedestond in de open lucht, onder het dichte lommer dier oude boomen, was zeer treffend, en wij brachten eene niet ongezegende ure door. Noode verlieten wij BOEKENROODE om terug te keeren naar Haarlem, waar wij den nacht zouden doorbrengen.

Den volgenden morgen vroeg reden wij weder, nu met onze familiën, naar BOEKENROODE. Een vijftien duizend menschen van alle oorden des lands waren hier bijeen, en de nationale kleederdracht van de verschillende provinciën, vooral van Noord- en Zuid-Holland, was goed vertegenwoordigd. Vooral van het eiland Marken waren er een aantal belangstellenden; de mans, ware reuzen, in het eeuwenoude visscherscostuum, waartoe verbazend wijde broeken behooren; de vrouwen, in hare schilderachtige, doch eenigzins onbeschrijfbare kleeding, en dadelijk kenbaar aan twee lange geele krullen, die van onder een soort van 'kappie,' dat het hoofd bedekt, te voorschijn komen.

De openingsrede werd door Beets gehouden, zóó gehouden, dat de *Christelijke* schrijver der Camera Obscura er goed uit te kennen was. Daarna verspreidden de duizenden zich door het prachtige bosch, of schaarden zich rondom de spreekgestoelten, die op verschillende plaatsen waren opgericht, en van waar door begaafde sprekers de belangen der Zending in Oost en West bepleit werden. Voor Israël werd een krachtig en hartelijk woord gesproken door den grijzen dr. Capadose; en over de '*Boeren en de Zending in Zuid Afrika*' sprak ik zelf, schijnbaar tot genoegen eener talrijke schare van hoorders. De toespraken werden onderbroken door het zingen van psalmen en zendingliederen; nu en dan werd er gebeden; en het collecteeren werd niet vergeten. In de pauze vooral, werd de cantine bestormd, terwijl velen,

op het mos gezeten, zich te goed deden aan de ververschingen, die zij medegebracht hadden. Daarbij was het weder zoo schoon als men het wenschen kon, en de duizende feestvierenden waren of schenen zeer gelukkig. Te snel ging de tijd voorbij en moesten de afscheidsredenen gehouden worden. Straks kwam trein bij trein den feestvierenden halen om hen naar hunne woningen terug te voeren, en het werd stil in het bosch, te stiller, daar het er den ganschen dag zoo levendig geweest was. Een prachtig diner ten huize van den vriendelijken gastheer M. van Vollenhoven, die de sprekers en de hoofd-commissie daartoe genoodigd had, besloot voor ons, op zeer liefelijke wijze, een schoonen dag.

De kermissen worden in Holland eindelijk afgeschaft; tegen de pleiziertreinen op Zondag wordt terecht geijverd; wat zal het volk overblijven om zich van den moeielijken arbeid te ontspannen, wordt er gevraagd; en de nationale feestbijeenkomsten in de open lucht, geven op die vraag een bevredigend antwoord. Reeds worden er jaarlijks drie zulke feesten gehouden, en dat getal kan wel verdubbeld worden. *Zendingfeesten*, in den eigenlijken zin des woords, worden het steeds minder; liever noeme men ze feestelijke bijeenkomsten van meer of min Christelijk gezinde familiën; in de de vrije natuur; waar men begaafde redenaars kan hooren over zeer gewichtige, in het dagelijksch leven ingrijpende onderwerpen, en *ook* over de zending; een plaats van *rendezvous*, waar men betrekkingen en vrienden ontmoeten en met hen en duizenden, op onschuldige wijze, een dag genoegelijk kan doorbrengen. Als gij in Holland zijt en het u eenigszins mogelijk is, verzuim dan niet een der ‘Nationale Zendingfeesten’ bij te wonen.

‘Eens geheel vrij te zijn van geregeld dienstwerk; eens geheel stil te kunnen leven; eens ter kerk te kunnen gaan als onbekende hoorder, en onopgemerkt achter in de kerk te kunnen zitten, behoorde tot de idealen, waarvan ik mij, in betrekking tot een reisje naar Europa, zooveel had voorgesteld. Doch ik gevoelde het al spoedig dat ik niet zonder geregelde arbeid leven kon. Het was zeer aangenaam betrekkingen en vrienden weêr te zien; bezoeken af te leggen en te ontvangen; doch lang kon ik zulk een leven niet volhouden. Na eenig overleg besloot ik mij voorloopig te Utrecht met ter woon te vestigen, en in het begin van Augustus waren wij, tamelijk goed, op gemeubeleerde kamers gehuisvest.

Het eerste, wat mij tegen viel, was de hooge prijs die men voor alles betalen moet. Ik meende dat alles nog zoo gebleven was als voor zestien jaren, en dat ik met mijn klein gezin, wel met een paar duizend gulden 's jaars zou kunnen rondkomen. Dit was geenszins het geval. Bijna alles was van 40 tot 70 percent duurder dan toen ik Holland verliet. Door de verbeterde spoorwegverbindingen met Duitschland, en dagelijksche stoombootvaart op Engeland, had Holland eene steeds opene markt voor al zijne produkten verkregen. Zeevisch, vroeger zeer goedkoop, is nu bijna onverkrijgbaar, daar ‘opkoopers’ uit Duitschland den visch koopen vóór deze behoorlijk geland is, denzelven in manden pakken en per spoor verzenden, zoodat men in Berlijn verschgevangen zeevisch nuttigen kan, en - de markt in Holland leeg blijft. Met vruchten en groenten; met vleesch, boter en kaas gaat het niet beter. Eindelijk, wat Amsterdam betreft, zijn de Diamantvelden eenigzins oorzaak dat visch en andere artikelen zoo duur zijn. De diamanten worden meestal naar Amsterdam gezonden, om op de daar bloeiende diamantslijperijen te worden gekloofd en geslepen, in den regel door Joden, die daarin, gelijk in de meeste andere zaken, zeer behendig zijn. Met het diamantslijpen wordt veel geld verdiend, en door de diamantslijpers (*Kapers* genaamd, voor Kapenaars) werden voor sommige artikelen zòd hooge prijzen besteed, dat die voor vele anderen onbetaalbaar zijn.

Werkloonen zijn over het algemeen in Holland zeer gestogen; toch schijnt het mij of men er niet rijker bij geworden is. De boeren krijgen hooge prijzen voor hunne producten, doch, tenzij zij eigenaars zijn van den grond dien zij bewonen, hetgeen uitzondering niet regel is, moeten zij zóó hooge pacht, en zóóveel loon aan knechts en meiden betalen, dat de werkelijke verdiensten in geene verhouding staan tot de ontvangst. Evenzoo is het met den handwerksman; hij verdient meer dan vroeger, doch heeft veel meer noodig. Het ongelukkigste er aan toe zijn de kleine renteniers, ambtenaars, gepensioneerden, predikanten en anderen, die een vast inkomen hebben, waarvan men twintig jaar geleden vrij goed leven kon, doch dat nu geheel onvoldoende is.

Waar men in Afrika leven kan, zoo als men wil, moet men zich in Holland meer of min schikken naar den stand, dien men in de maatschappij bekleedt. Veel geld wordt er op die wijze besteed voor meubelen, kleederen, en FATSOEN. Men zou het misschien met een of twee dienstboden kunnen afdoen, maar het 'fatsoen' eischt dubbel dat getal. Uwe vrouw en dochters zouden goed derde klas dames coupé, per spoor kunnen reizen, maar '*hoe zou het staan als iemand het zag?*' - en zij reizen tweede ef eerste klas. En zoo met vele dingen. Slechts aan een vreemdeling, of aan iemand die lang buiten 's lands geweest is, laat men toe van de gewoonte af te wijken, zonder dat men zich daaraan zeer zal stooten.

De gemakkelijkheid van vervoer draagt er veel toe bij, dat de mindere klasse en de kleine burgerman meer geld uitgeeft dan vroeger, en, gevolgelijk, zooveel meer noodig hebbende, hooger loon bedingt. Holland is met een spoorwegnet bedekt, en voor weinige guldens kan men reizen van het eene deel des lands naar het andere. Plaatsen zooals Bussum, Soestdijk, en Velp, vroeger den eerzamen Amsterdammer nauwelijks bij name bekend, zijn nu geliefde plaatsen van ontspanning - helaas! meestal op den Zondag. Duizenden verlaten elken schoonen, zomerschen Zondag per spoortrein de hoofdstad, en brengen den dag door, deels in de vrije natuur, deels in de, op rijken voet ingerichte

hotels, met spel, en muziek, en dans; vergetende dat de eerste dag der week geheiligd worden moet, en een dag der ruste moet zijn. De meeste publieke vermakelijkheden, schouwburgen, concerten, en dergelijke, zijn zeer goedkoop, en daarom zeer duur. Ontzaggelijke sommen worden op die wijze verkwist. Hierdoor stijgen de werkloonen en de noodwendigheden des levens in prijs, en hoort men alom weklagen: *alles is zoo duur*.

Pijnlijk werd ik getroffen door de nog steeds voortdurende verdrukking der slaven in Holland.

‘Slaven!’ zegt gij, ‘in Holland, in het land der vrijheid?’

Ja, mijn vriend: *slaven in Holland* - niet zwarte, maar blanke. Zij doen vooral dienst als conducteurs op spoorwegen, omnibussen, en stoombooten; als bedienden in koffijhuizen en logementen; als winkeliers, enz. Dikwijls sprak ik met conducteurs en machinisten op spoorwegen, stoombooten, en omnibussen. Voor het geringe loon van *negen tot twaalf of veertien* gulden (15 tot 24 shillings) per week, hebben deze menschen te arbeiden de gansche week door, *Zondag ingesloten*, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, bijna zonder ophouden.

Ik vroeg aan den conducteur van een omnibus:

‘Gaat gij ooit ter kerk?’

‘Neen, mijnheer.’

‘En waarom niet?’

‘Omdat ik nooit vrij ben. Laatst vroeg ik aan de directie om een Zondag middag vrij af om mijn kind te laten doopen, maar neé hoor! et kon er niet op overschieten. - We vervoeren soms met onze omnibussen 10,000 menschen op één Zondag.’

Dit was te Amsterdam.

Ik vroeg aan een (koetsier) *cabman*, ‘Gaat gij ook naar de kerk?’ - Antwoord: ‘Neen, dominé, ik ben een slaaf. Ik rij Zondags de dominée's en andere menschen *naar* de kerk, doch *in* de kerk kom ik nooit, of ik moet een kind te doopen hebben.’

Ik vroeg aan de buffetjufvrouw in een koffijhuis, op een druk bezocht dorp: ‘Hoe gaat het Zondags?’ -

Antwoord: ‘Nog voel drukker dan in de week - zóó druk dat wij geen raad weten.’

Sommige spoorwegdirectiën geven hunne ambtenaren een geregelde, zij het dan ook korte rust; maar de meeste conducteurs, machinisten, stokers, wisselwachters, klerken, restauratiebedienden, telegrafiston, kennen den Zondag slechts dááaraan, dat zij het nog wat drukker hebben dan in de week. Hetzelfde kan gezegd worden van de geëmployeerden op de binnenlandsche stoombooten; van de bedienden in koffijhuizen, pleiziertuinen, en danshuizen; van de huurkoetsiers en dergelijke. Zij zijn slaven, die voor weinig loon moeten arbeiden van den morgen tot den avond, nagenoeg het gansche jaar door, en die, om anderen genot (?) te bezorgen, zichzelf dood moeten werken, - Gelukkig Afrika!

Toen ik nog geene vaste standplaats had, bleef ik wel eens uit den voormiddagdienst, om door de straten der hoofdstad (Amsterdam) wandelende, te zien hoe de ‘slaven’ in winkels en werkplaatsen rusteloos den rustdag doorbrachten. Dat de winkels van bakkers en slachters geopend waren, liet zich nog eenigzins vorstaan, maar onverstaanbaar scheen het mij dat, bijvoorbeeld, een *piano-magazijn* geopend was. Wie koopt er toch op Zondag een piano? Horologiën en goudsmidsartikelen; wandelstokken en sambreels; mandewerk, linnen, schoenen en laarzen; ijzeren ledikanten en fornuizen, zulke dingen, waren op Zondag te koop en uitgestald, even als in de week. Arme slaven, die hier kochten en verkochten! Mijnheer zit misschien in de kerk, en zingt met luider keel Ps. xcii: ‘Laat ons den rustdag wijden,’ en - de arme winkelbediende moet zijn best doen om de waren aan den man te brengen, en heeft naauwelijks eenige uren vrij om zich te verpoezen, of Gods huis te bezoeken!

Op vele plaatsen zag ik mannen aan hun ambacht werken; vrouwen wasschen en ander werk doen - even als in de week; maar die slaven werken 's Maandags *niet*. Maandag is hun uitgaansdag.

Ik meen hier met vrijmoedigheid te mogen bijvoegen, dat de Roomschen veel meer op den Zondag arbeiden dan de Protestanten. Zij gaan 's ochtends vroeg naar de kerk, hooren de Mis, en gaan weér aan 't werk.

's Voormiddags - vooral in den zomer - is het voor duizenden, die 's voormiddags gewerkt hebben 'uitgaansdag.' Dan zijn de kroegen (*canteens*), pleiziertuinen, en, ('s avonds,) de danshuizen, gevuld met tal van luidruchtigen, en van den Zondag is geen spoor te bekennen.

Op vele dorpen en in de provinciën is dit alles niet zoo erg gesteld, en, gelijk van zelf spreekt, niet de geheele natie brengt op de beschrevene wijze den rustdag door. Toch is het ook op de dorpen org genoeg, vooral op die dorpen, die dicht bij eene groote stad gelegen zijn, en die men gemakkelijk per trein of boot bereiken kan.

Meen niet, mijn vriend, dat ik als uit de hoogte het oordeel over dit alles uitspreek. Ik betreur het zeer diep dat het zoo is, doch weet niet hoe het voor een groot deel verholpen kan worden, tenzij de natie als zoodanig tot God bekeerd wordt. Veel kwaad kon worden verhinderd, indien de gewone herbergen (*canteens*) den ganschen Zondag gesloten moesten blijven. Insgelijks zoo de Regeering er strengelijk voor zorgde, dat de dus genoemde 'danshuizen,' plaatsen van ontucht en zedeloosheid, concertzalen, schouwburgen en andere plaatsen van publieke vermakelijkheden 's Zondags niet geopend werden, en niet, zoo als nu, slechts gedurende kerktijd gesloten waren. Maar het volk moet ontspanning hebben, en eischt die op den rustdag, waar geen andere dag gemist schijnt te kunnen worden. Die zes dagen der week van den vroegen morgen tot den laten avond hard gewerkt heeft, misschien in eene benaauwde werkplaats, in eene stoffige fabriek, in stinkende riolen of op een muffig zolderkamertje, *kan* 's Zondags niet den geheelen dag ter kerke gaan, of zitten lezen, maar heeft behoefte aan frissche lucht, aan groene weiden, aan de vrije natuur. Helaas, dat dit nu alles verkregen wordt ten koste van de Zondagsrust van duizenden, en der ontheiliging van Gods gebod.

Men geve den werkman betere werkplaatsen, betere woningen, van tijd tot tijd vrije dagen, zonder korting van loon, plaatsen waar hij zich in Gods schoone natuur verlustigen kan, zonder als gedwongen te worden zich aan sterken drank te buiten te gaan, en doe dit met en

door het Evangelie, en de Zondag zal beter geheiligd worden. Van de wetgeving kan men in dezen slechts negatieve hulp verwachten. Het is de roeping der Christelijke kerk hierin te arbeiden. Doch dit zijn bekende axioma's en het schijnt, met het oog op den bestaanden artificieelen toestand der zamenleving, bijna onmogelijk om te zeggen wat er gedaan kan worden om don Zondag in Holland geheiligd te zien en den arbeidsman die lichaamsontspanning te verschaffen, die hij noodig heeft. Een toast blijft over: de Heer is machtig om te helpen

Doch hierover later meer, want ik spreek nu niet over de ontheiliging van den Zondag, maar over het duur leven in Holland, en ik ben onwillekeurig van mijn onderwerp afgedwaald.

Wij vestigden ons te Utrecht, juist in de Kermisweek. Oud-student te Utrecht, die gij zijt, weet *gij* zeer goed wat 'Kermis' beteekent, doch ten dienste van andere vrienden wil ik er met een woord over spreken. Kermissen waren oorspronkelijk jaarmarkten, bezocht door handelaars uit verschillende deelen van Europa, vooral uit Duitschland, die voor hunne waren in Holland eene goede markt vonden. Van lieverlede ontvaardden deze 'Kermissen' in ware duiveldiensten. Iedere stad, bijna ieder dorp, moest zijn Kermis hebben, - een tijd van dronkenschap en uitspatting van allerlei aard. Voor zoo ver het de kramen der vreemde handelaars en enkele spellen betreft, is de kermis zeker een onschuldig vermaak, doch wie, die, zelf sober, een Kermisnacht heeft gade geslagen, gruwet niet van de bestialiteit van zijn geslacht? 's Middags of 's avonds eens 'tusschen de kramen door' te wandelen, was nog al aangenaam. Die 'kramen' zijn houten huisjes, dertig, zeventig of honderd voet lang, en naast elkander geplaatst op de markt of het plein, zoodat zij straten vormen. Van voren zijn zij open, en 's avonds schitterend door gas verlicht. Bijna alle fijne goederen en snuisterijen zijn hier te koop.

Hier is een kraam uit Tyrol; de eigenaar en zijne bedienden gekleed in de schilderachtige, veelkleurige, Tyroolsche dracht, en de kraam zelve gevuld met tal van voorwerpen, kistjes, naaimandjes, pijpen, kunstig in hout of ivoor gesneden, mandjes, vorken, messen, schil-

derijlijsten, pyramiden, ja wat niet. - Daar naast is eene kraam met fijn linnen en kanten goederen; eene andere met kinderspeelgoed van allerlei aard. Hier kunt gij uit duizend voorwerpen in leder, fijn en schoon bewerkt, een geschenk kiezen voor uwe vrouw; dáár weer is eene kraam waar alles uit ijzer en staal vervaardigd is; wat verder kunt gij allerlei soorten van papier, enveloppen, en papier-maché artikelen krijgen, horologiën, ringen, pendules, enz. Op de 'pottenmarkt' vindt gij allerlei soort van grof aardewerk, in het groot en klein; vooral in het klein, voor uw dochttertje: potjes, pannetjes, kopjes, bordjes - compleete serviezen. Eindelijk, de poffertjes en plaatkoekenkramen, waar de liefhebbers voor weinig geld zich te goed (?) kunnen doen aan gloeiende poffertjes of zeer dunne pannekoeken, rijkelijk met boter en suiker bedekt. In dit alles is zekerlijk weinig verkeerd, even als in de enkele 'spellen,' vertooningen van vreemde dieren, honden en apen, die allerlei kunsten uitvoeren, en dergelijke dingen meer. Doch daarmee is men niet tevreden. Zedeloze vertooningen van halfnaakte koorddansers, paardrijders, en derde klas tooneelspelers; het bezoeken van danshuizen en kroegen (canteens), is het doel van het meerendeel der Kermisgasten. Men spaart maanden lang zijn zakgeld, om met Kermis 'uit te gaan.' Kermisfooijen worden den eerzamen burger op allerlei wijzen afgeperst. Het begint met de dienstboden. Wanneer een meid zich verhuurt, dan is het voor zooveel geld per jaar en 'kermis en nieuwe jaar,' d.i.: twee, drie of meer guldens als fooi bij die gelegenheden. Dit is eenigzins eene legitieme afpersing. Na de dienstboden komen de nachtwachts, 'vullis-mannen' (scavengers), lantaarnopstekers, politieagenten en courantombrengers, N.B. om '*Dominé een plezierige kermis*' toe te wenschen!! Op hen volgen de knechtjes van schoenmaker, kleêrmaker, meubelmaker en andere makers. Dit leger wordt gevolgd door koetsiers, straatvegers, gaswerkers, brievenbestellers, enz., enz., enz., allen met een '*wensch u een plesierege kermis,*' en in verwachting van een footje. Gij kunt weigeren iets te geven, doch wee u! in dat geval. Gij komt te laat aan 't spoor; uwe pakjes blijven een paar dagen

overliggen; uwe courant wordt verkeerd bezorgd; uwe nieuwe schoenen komen Maandag in plaats van Zaterdag; uw vuilnis-bak blijft staan, enz., enz., en dit wetende geeft gij maar liever een fooritje. Al die fooritjes dienen om de uitspatting te vermeerderen. Om elf, twaalf ure in den nacht begint het belials-geraas. Duizenden zwerven en tieren langs de straten, geheel of gedeeltelijk dronken, de liederlijkste Kermisliedjes uitgalmende; de huizen van ontucht zijn getuigen van de verleiding van tal van onbezonnen dienstmeisjes en anderen; - van de uitgieting van allerlei ongerechtigheid; vechtpartijen vinden er plaats; het gewoel wordt erger tot ongeveer drie of vier uur in den nacht. Eindelijk wordt het stil, om den volgenden avond van voren aan te beginnen, veertien dagen lang. Men moet deze dingen hebben bijgewoend om er zich een denkbeeld van te kunnen maken. Het is alsof duizenden in de kermisweek alle banden gebroken hebben en door een soort van razernij bevangen zijn.

De onzedelijkheid en het geldverkwisten op de kermissen is dan ook zóó groot, dat de stedelijke regeringen hier en daar de kermissen trachten af te schaffen. In Amsterdam is in het vorige jaar voor de laatste maal kermis gehouden. Ik was juist in de Hoofdstad, en moest den laatsten kermisavond (Zaterdag avond) uit zijn. Mijn weg leidde mij door eenige der drukst bezochte plaatsen, en wat ik toen zag en hoorde kan geen pen beschrijven. Er moeten een vijftig- of zestig duizend menschen op de been geweest zijn, mannen, vrouwen en kinderen, razende, tierende, meestal halfdronken. De straten en pleinen waren verlicht als of het dag ware: afgrijzelijke muziek mengde zich met het geschreeuw der menigte, en de volksmassa bewoog zich als de baren eener fel beroerde zee. Niet voor dat de dag aanbrak, de Zondag, kwam er een einde aan het vreesselijke geraas en aan den laatsten Amsterdamschen kermisnacht. In dit jaar is er te Amsterdam geen kermis gehouden, doch de regeering heeft de militaire macht ter hulpe moeten roepen om de menigte, die om de kermis riep, in toom te houden. Zoo oproerig was het volk dat de soldaten op de tierende massa moesten schieten, voor zij verstrooid kon worden. Doch de kermis is nu in de

Hoofdstad voor goed afgeschaft, en andere steden zullen dit voorbeeld spoedig volgen. In plaatsen zoo als Den Helder, waar men ook op Zondag middag kermis houdt, en waar dan de Zondag nacht aan Bacchus en Venus gewijd schijnen, tot verderf van lijf en ziel, vooral der matrozen en soldaten, vinden zulke tooneelen plaats, dat de kermis van hoogerhand behoort te worden belet. Bij de afschaffing der kermissen heeft men overigens te rekenen met de bestaande behoefte aan volksvermakelijkheden en schijnt het de groote moeilijkheid te zijn, het volk vermaken te verschaffen, zonder dronkenschap en onzedelijkheid in de hand te werken.

III.

WAARDE VRIEND!

Van de kermis op de Confessioneele Vereeniging is zeker een groote sprong; maar het helpt niet; ik moet dien doen om weder op mijn verhaal terug te komen, te meer daar gij gaarne iets meer van den kerkelijken toestand in Holland weten wilt. Een geregelde beschrijving daarvan geven kan ik niet (*wie* kan het?); doch als aan de hand van den reizenden predikant der Confessioneele Vereeniging wil ik u gaarne een weinig door de gemeenten rondleiden, in de hoop dat gij op die wijze een *total-Eindruck* van ons kerkelijk 'Leiden und Freuden' krijgen zult.

'Of ik te Amsterdam niet gepreekt heb' vraagt ge? Zekerlijk heb ik in mijn vaderstad gepreekt, kort na mijne terugkomst in het lieve vaderland. Mijn broeder uit Israel dr. van Ronkel noodigde mij terstond uit eene beurt voor hem waar te nemen, hetwelk ik deed in de Oosterkerk. Het scheen dat men hier nog al met mijn preek te vreden was, - beter, dan toen ik voor het eerst optrad in de Schotsche Kerk te Amsterdam. Ik preekte daar over de woorden mij door da Costa bij mijn vertrek toegeroepen: '*de Heer wrocht mede;*' en men gaf mij niet onduidelijk te kennen dat men van mij '*wat beters verwacht had.*' Verbeeld u, ik was niet orthodox genoeg! ik, die in Afrika wel tot de

ultra's behoorde! Ik preekte 's avonds weer in de Schotsche Kerk en met meer toegang tot mijn gehoor. Enkele 'suspicieuse uitdrukkingen' werden sedert dien tijd op rekening van mijn langdurig verblijf in Afrika geschreven, - in Afrika, 'waar men het zoo nauw niet neemt.'

Ik heb mij eerst aan deze dingen geërgerd, doch later niet meer. Onze orthodoxen in Holland zijn sedert jaren en op verschillende wijzen zóó misleid, dat zij geheel achterdochtig geworden zijn, en met reden verlangen dat eene Gereformeerde bazuin geen onzeker geluid geve, niet alleen waar het geldt de Godheid des Heilands, maar ook de leere der verkiezing, etc.

Van ééne beurt die ik te Amsterdam waarnam wil ik nog een woord spreken. Het was in de Noorderkerk. Vier-en-twintig jaar geleden was ik daar met mijne ouders, broeders en zusters te midden van eene overgroote schare gedoopt. Veel was er sedert dien tijd met ons gebeurd. Mijn vader was gestorven; mijn jongste broeder in Afrika; mijne zuster, na in Palestina gearbeid te hebben, woonde in Frankrijk. Ik zelf, na eene afwezigheid van bijna zestien jaren teruggekeerd, mocht nu van den kansel over denzelfden text preeken, dien ik vóór vier-en-twintig jaren van dien preekstoel gehoord had. En daar vóór mij zaten mijne grijze moeder, mijn broeder en andere familie, mijne vrouw en dochter; en het kerkgebouw was zóó vol van belangstellende vrienden, waaronder ook dezulken, die van onzen doop getuigen waren, - en men scheen zóó te gevoelen dat

't Verbond met Abraham, Zijn vrind,
Bevestigd wordt van kind tot kind' -

dat gij wel denken kunt hoe mijne ziele geroerd was, en van dankbaarheid wegsmolt voor 's Heeren aangezicht. Waarlijk de Heer was mijner gedachtig geweest, dies mocht ik verblijd zijn.

Doch nu moet ik teruggaan naar Utrecht, waar wij ons zoo goed mogelijk, tijdelijk, met ter woon gevestigd hadden.

Ik was niet lang te Utrecht, of ds. J.W. Felix,

secretaris der Confessioneele Vereeniging, kwam tot mij om mij te vragen, of ik voor een tijd de betrekking van reizend predikant der Vereeniging zou willen vervullen. Na eenig beraad gaf ik mijne toestemming, en in September ontving ik mijne aanstelling voor één jaar van het Hoofdbestuur. Gelijk mijn lieve broeder Huet vóór mij, zou ik minstens drie maal per week hebben te preeken in vacante gemeenten; of in plaatsen waar geen rechtzinnig leeraar was; of waar mij verder de deur zou worden geopend. Ik zou superintendent zijn der Evangelisatie in verband met de Vereeniging; in geregelde correspondentie zijn met de Evangelisten; en het Avondmaal bedienen waar het door de Afdeelingen begeerd werd. Waar het mogelijk zijn zou, moest ik het doel der Vereeniging bekend maken of trachten de sympathie voor haar te versterken; en met adviseerende stem zou ik zitting hebben in de maandelijksche vergaderingen van het Hoofdbestuur. Mijn salaris, eindelijk, zou zijn f 2000 per jaar (de nu onlangs plotseling overleden Heer Mr. J.W. van Loon nam het voor zijne rekening) en vrije reiskosten door de Afdeelingen te betalen, of, indien noodig, door het Hoofd-Bestuur. Ik was inmiddels beroepen te MAASSLUIS, eene plaats met drie predikanten; doch, hoeveel betrekking ik na kennismaking op deze gemeente gevoelde, een jaar als reizend predikant het Vaderland te kunnen doorreizen, scheen mij zóó belangrijk toe, dat ik, om van andere redenen niet te spreken, gereedelijk voor het beroep bedanken kon.

Daarbij de Confessioneele Vereeniging.....

‘Maar gij wilt mij iets vragen’ mijn vriend?

‘Ja, ik wensch iets naders te weten omtrent die Confessioneele Vereeniging. Is die *vereeniging* Confessioneel, of is het eene vereeniging van *Confessioneeelen*; en wat is dat van “afdeelingen” en van “Evangelisten?” - Laat mij daar iets van hooren.’-

‘Gaarne. Luister slechts.’

De Confessioneele Vereeniging in Holland heeft hare geboorte te danken aan een dier vele pogingen in den laatsten tijd door de vrienden der waarheid aangewend, om in den kerkelijken chaos eenig licht te brengen. Men gevoelde, dat de vijanden, bij verscheidenheid van gevoelen, een leger met behoorlijk centrum en vleugels

uitmaakten, en dat de ‘goedgezinden,’ bij eenheid van doel (kerkherstel), in tallooze, schijnbaar onvereinigbare partijen verdeeld, telkens het onderspit moesten delven.

Volbloed modernen; oude Groningers; liberalen en zoogenaamde ‘Evangelischen’ (d.i., die Christus erkennen als Gods Zoon, maar niet als God), met den grooten hoop van onverschilligen, hadden bijna alle macht in handen, zoo in de classicale vergaderingen en provinciale besturen als in de synode; en voor de orthodoxen scheen er bijna geen plaats in de kerk te zijn. Ik herinner mij nog zeer goed, dat een man b.v. als ds. J.P. Hasebroek der gemeente te Amsterdam bij wijze van gunst geschonken werd. De plaats voor een orthodoxen predikant was op het een of ander vergeten dorpje, en in de hoogere kerkbesturen kwam zoodanig een niet in aanmerking. Langzamerhand kwam hierin echter eenige verandering. De orthodoxen begonnen veld te winnen, konden nu en dan aan een waardig evangelie-dienaar een goede standplaats bezorgen, en begonnen eenige stem te verkrijgen in kerkelijke zaken. Van Oosterzee en Doedes werden professoren te Utrecht; Chantepie de la Sausaye te Groningen, en kregen op die wijze een stem in de Synode. Predikanten als Ten Kate, de Graaff, Kuiper, van Ronkel, Felix, Beets, Schijvliet, Verhoeff, Creutzberg, Gunning, Brouwer, Drost, van Hoogenhuize, Ploos van Amstel, van Toorenenbergen, werden te Amsterdam, Utrecht, Rotterdam, Leiden, den Haag, Haarlem, Zutphen en andere voorname plaatsen beroepen, met kennelijken voorbijgang van bekende modernen en liberalen, of van verdachte rechtzinnigen, en het begon te blijken, dat het *‘uitstervend hoopje’* aan het herleven was. Dit herlevende ‘hoopje’ gevoelde behoefte aan vereeniging, doch de vraag was: op welke basis? Chantepie en de Ethisch-Irenischen; Felix en de confessioneelen; Kuyper en de Christelijk Historischen; van Ronkel en de Vrienden der Waarheid; Looman en de Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid; de Darbisten en onkerkelijken van allerlei aard; Buitendijk en de mannen van het ‘wachten,’ hoe zou men die tot samenwerking kunnen brengen? Alle de genoemde partijen hadden min of meer één doel: het herstel der diepge-

wonde Vaderlandsche kerk, en daardoor de redding van zielen. Doch zij verschilden vrij heftig onder elkander met betrekking tot de middelen, die moesten worden aangewend. Toch was de behoefte aan aansluiting zóó groot, dat er eene Evangelisch-Confessioneele Predikanten-vereeniging tot stand kwam; en op de derde vergadering dier vereeniging (April 27, 1864) werd besloten tot de stichting van *'eene Vereeniging van Voorgangers en Leden der Nederlandsche Kerk, ten doel hebbende het verschaffen van hulp aan gemeenten en leden in de Nederlandsche Hervormde Kerk, die om des geloofs wille in nood verkeeren,'* want zoover was het reeds in het vrije Holland gekomen. Den 12den October 1864 kwam er eene vergadering bijeen in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, bestaande uit 69 predikanten en 51 ouderlingen en andere leden der kerk, terwijl een aantal anderen om verschillende redenen niet konden opkomen en daarvan kennis gaven. Door de aanwezigen werden bijna al de orthodoxe richtingen der kerk vertegenwoordigd. Barger, Bösken en Bronsveld waren daar; Creutzberg, Felix, W.J. Jorissen, J.J. van Toorenenbergen, Theesing, Merens, Groen van Prinsterer, Baron Mackay, de Geer van Jutphaas, Looman, Höveker en Teding van Berkhout, Buitendijk en Hulsebos, Sr. In één woord, de richtingen waren goed vertegenwoordigd. Na vele discussiën kwam men tot de volgende resultaten:

1. Aan geene poging tot herstel of hulpbetoon in den nood der Kerk de hand te leenen, *ten zij die uitgaat van eene onbekrompene en ondubbelzinnige instemming met den grondslag der Kerk in hare belijdenisschriften neergelegd.*
2. Bijzondere erkenning der leer van de opstanding des Heeren uit den dood,
3. De belijdenis der Kerk behoort te worden geëerbiedigd boven allen Kerkvorm, en ieder reglement als voorwaarde der Kerkgemeenschap; en gevolgelijk *mag geene bepaling, die de handhaving van dit hoogste goed in den weg staat voor voorgangers of leden* VERBINDEND WORDEN GEACHT,
4. Het Kerkbestuur is, volgens de bepalingen van de tegenwoordige inrichting der Nederlandsche Kerk, die de HANDHAVING VAN HARE LEER voorschrijft, VERPLICHT het ongeloof te weren,

5. Geloovige voorgangers en leden zijn verplicht om des noods met TERZIJDE STELLING DER KERKORDE hunne geloofsovertuiging te handhaven. Zij mogen om de Kerkorde, niet medeplichtig zijn aan Kerkverwoesting; HEN niet als voorgangers erkennen die het Apostolische getuigenis van den Christus verwerpen,
6. De gemeentelijke band, die de leden der Kerk door doop en avondmaal verbindt, EISCHT dat het verzet der gemeente tegen het ongeloof gesteund worde overal waar geen onzuivere beginselen zich daarbij openbaren.
7. Verwekking en bevordering van Evangelisch geloof en godzaligheid, levensvoorwaarde der Kerk, is in den tegenwoordigen toestand der gemeente het voornaamste; geene bedenking aan Kerkorde of opgedrongen ambtelijk gezag ontleend, mag terughouden van Evangelisatie in de gemeente.-

Niet waar! deze resultaten (bijna woordelijk door mij overgenomen uit het officieele verslag der Vereeniging, geteekend door van Toorenenbergen, Barger, Verhoeff) zijn belangrijk genoeg. Handhaving der Confessie; vast besloten Evangelisatie; hulpbetoon aan om des geloofs wille vervolgde gemeenten; en weigering om hen, die de opstanding Christi en andere hoofdwaarheden ontkennen, te erkennen als *voorgangers in de gemeente* van Christus; en dit alles des noods met verzet tegen de ‘Kerkorde’ en tegen ‘opgedrongen ambtelijk gezag’ m.a.w: de Synode en hare wetten. Het scheen den broederen ernst te zijn de Kerk in haren nood ter hulpe te komen.

Er werd eene commissie benoemd, om de eerste vergadering der Vereeniging, die op grond der genoemde stellingen zou worden opgericht, voortebereiden, en door deze commissie werd eene vergadering te zamen geroepen te Utrecht op den 27 April 1865.

Ook deze vergadering werd goed bijgewoond en de richtingen werden er wel vertegenwoordigd. Na vele belangrijke discussiën werden de statuten der op de vorige vergadering gestichte Vereeniging vastgesteld. De ‘Confessioneele Vereeniging,’ geground op eene ONBEKROMPENE en ONDUBBELZINNIGE instemming met den grondslag der Kerk in hare belijdenisschriften neerge-

legd', zou hulp en raad verleen en aan gemeenten of personen, die wegens het ongelooft in de Kerk in moeijelikheden waren gedompeld; - evangeliseeren daar waar de waarheid niet verkondigd werd; - een centrum zijn, zoowel in den strijd tegen Synodale verdrukking, als voor broeders die, schoon van verschillende richting, toch aan de belijdenisschriften der Kerk vasthielden en het herstel der Kerk bedoelden. Eindelijk werd door een schoolvriend van mij, ds. Mocquette, voorgesteld, en door de vergadering aangenomen, dat hij en een zes en twintig andere predikanten *zouden gaan preeken in gemeenten van modern en, wáár de rechtzinnigen dit mochten begeeren, en zoo dikwijls mogelijk*; terwijl onze Faure, bij monde van ds. Heldring, voorstelde dat broeder Huët, toen nog in Natal, benoemd zou worden tot vasten Secretaris der Vereeniging. En zoo trad de Confessioneele Vereeniging, uit den druk der tijden geboren, op onder de beste voortekenen - en gij, mijn vriend, duidt het mij niet kwalijk dat ik hiervan wat uitvoerig melding gemaakt heb, want, behalve dat ik gaarne wil dat gij weten zult wat goeds er in de Kerk van Holland gevonden wordt, meen ik dat er voor onze Kerk in Afrika ook nog wel iets uit te leeren is, al ware het maar hen, die de hoofdwaarheden des Christendoms ontkennen, niet langer te erkennen als dienaren in de Kerke Christi.

De Confessioneele Vereeniging bestaat nu ruim tien jaren en is in den laatsten tijd niet vooruitgegaan. Zij heeft toestanden voorbereid, die hare ontbinding voorspellen. Dit is wel een bewijs dat zij aan hare bestemming voldaan heeft. Doch het is *ook* een bewijs van iets anders: gemeenschappelijke samenwerking op grond eener 'ONBEKROMPENE EN ONDUBBELZINNIGE instemming met de Belijdenisschriften' schijnt voor als nog in Holland (ergens anders misschien?) onmogelijk. Dat de Confessioneele Vereeniging der Kerk in Holland ten zegen geweest is, zal niemand ontkennen.

Bekend is het hoe broeder Huët door het Hoofdbestuur benoemd werd als reizend predikant der Vereeniging, en hoe hij in die betrekking verscheidene jaren met zegen werkzaam is geweest. Even als vroeger te Ladismith en te Utrecht (Transvaal) viel mij de eer te beurt zijn opvolger te mogen zijn, en, gelijk ik reeds

zeide, in September 1873 aanvaardde ik mijn werk. Met eenige korte trekken wil ik u daarvan een denkbeeld geven.

Bijna door het geheele land waren 'Afdeelingen' der Vereeniging gevestigd, ieder met een behoorlijk bestuur: President, Secretaris en Penningmeester. De leden der afdeeling kwamen van tijd tot tijd te zamen ter bespreking van kerkelijke quaestiën, en betaalden eene jaarlijksche contributie aan de kas van het Hoofdbestuur. Op plaatsen waar de waarheid niet verkondigd werd, trachtte de afdeeling in de bestaande behoefte te voorzien door de oprichting van een Evangelisatielokaal, waarin vooral door predikanten der Confessioneele Vereeniging gepredikt en, later, het Avondmaal bediend werd. Sommige afdeelingen verzekerden zich van de diensten van een vasten Evangelist der Vereeniging, die meestal de helft van zijn salaris van het Hoofdbestuur ontving, en daarvoor twee dagen in de week ter zijner beschikking was. Deze Evangelisten ontvingen, na afgelegd examen (of daarzonder, waar zij Catechiseermeesters waren), hun radicaal van het Hoofdbestuur, aan hetwelk zij verantwoording van hunne werkzaamheden moesten geven. Hun arbeid bestond in preeken en catechiseeren; het bezoeken der leden van de afdeeling; evangeliseeren; en, waar mogelijk, de belangen der vereeniging bevorderen. Hun salaris was van 600 tot 800 gulden (£50-£68) per jaar, en vrije woning, - alles te zamen veel te weinig. Zoo ver zij mij bekend zijn, kan ik getuigen dat zij, bijna zonder uitzondering, ijverige, godsdienstige aan hun werk gebondene mannen waren, die velen in de kerk onder groote verplichting hebben gelegd. De meesten hunner hadden het maar moeilijk om, in het tijdelijke rond, te komen, en getroostten zich vele opofferingen. Ik zal steeds met genoeg terugdenken aan mijn verkeer onder hen.

Behalve de vaste Evangelisten had de vereeniging eenige reizende Evangelisten, die, gelijk hun naam reeds aanduidt, rondgingen van plaats tot plaats, in scholen en lokalen het Evangelie verkondigende, en de belangen der kerk behartigende. Deze broeders werden geheel uit de algemeene kas gesalariëerd.

Mijne opvatting der Vereeniging in 1873 was (zonder dat ik wist dat hij zich zoo had uitgesproken) die van

dr. Kuyper. Hij zeide op de vergadering in Mei 73: 'Er moet over de gansche Vaderlandsche Kerk een net gelegd worden. Het moet worden Provinciaal Bestuur over Provinciaal Bestuur, Classicaal Bestuur over Classicaal Bestuur, Ring over Ring, opdat, als de zaken uiteenspatten, men goed georganiseerd sta.' Volgens mijne opvatting vertegenwoordigden de afdeelingen de gemeente, en de afdeulingsbesturen den Kerkeraad; de Provinciale Subeommissiën vertegenwoordigden de Provinciale besturen, en het Hoofdbestuur de Synode. Mijzelven beschouwde ik als 'generalen consulent' en de Evangelisten als hulppredikers en wegbereiders. Eene Ecclesia in Ecclesia! Slechts onder die gegevens achtte ik het recht om het Avondmaal in de afdeelingen te bedienen.

De eerste plaats die ik bezocht was ZAANDAM.

Wie, die Holland bezocht heeft, herinnert zich niet het stadje aan den overkant van het IJ, met zijne groen geschilderde houten huizen en het nog steeds in redelijke orde bewaarde huisje van Czaar Peter den Groote, Keizer van Rusland? Het 'IJ' is, gelijk gij weet, het einde van den zeeboezem, die den naam draagt van 'Zuiderzee.' Deze 'zee' was vroeger geheel of gedeeltelijk droog land, dat honderde jaren geleden door geweldige stroomingen der Noordzee in eene 'zee' veranderd werd; en het 'IJ' was eene goede binnenhaven voor Amsterdam. De Hollanders, die altijd bezig zijn om water in land en land in water te veranderen, hebben in den laatsten tijd een groot deel van het IJ drooggemaakt en in vruchtbaar weiland herschapen. Er is slechts een kanaal overgelaten; en daar men de zeeduinen nabij *Beverluis* heeft doorgegraven, kan men nu door het IJ-kanaal rechtstreeks in de Noordzee komen, zoodat Amsterdam nu eenigszins eene zeestad kan genoemd worden. De *Zuiderzee* wordt eerlang droog gemaakt.

Wat den vreemdeling in de Zaanstreek aan den overkant van het IJ zeker het meest treft, zijn de menigte molens die hij ziet. Honderde van molens kan men van ééne plaats zien, nl. *watermolens*, die het land droog houden door op kunstmatige wijze het water van den eenen dam in den andere te pompen; en verder vooral oliemolens, waar raap- en lijnzaad hunne

kostbare olie moeten afgeven, terwijl van het uitgeperste zaad 'koeken' gemaakt worden, tot voeding van het vee in den winter. De huizen zijn meestal van hout, omdat de grond bijna te zacht is voor gebouwen van steen; en 'groen' schijnt de lievelingskleur der Zaanstreken te zijn. Een reisje langs de ZAAAN belooft de moeite zeer. Twee- of driemaal daags vertrekt er eene stoomboot van Amsterdam naar Zaandam, en van daar de Zaan op; en voor weinige stuivers kan men op één dag heen en terug den Zaan een bezoek brengen.

In het tijdelijke scheen het Zaandam vrij wel te gaan, doch in het geestelijke zag het er niet helder uit. De predikanten waren allen modern of liberaal, die der Afscheidene kerk uitgezonderd. Men had met veel moeite een beroep op een orthodoxen predikant uitgebracht, doch nadat deze voor het beroep bedankt bad, scheen er weinig kans te bestaan, dat de Christelijke partij nogmaals een beroep zou kunnen uitbrengen.

De Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid, die vooral in Noord-Holland zoo gezegend gearbeid heeft, heeft te Zaandam eene vrij sterke afdeeling en een redelijk goed gebouw, waarin godsdienstoefening, zondagschool en vergaderingen gehouden worden. Evangelisten der Vereeniging bezoeken de afdeeling vrij geregeld, terwijl er nu en dan een predikant komt om het Avondmaal te bedienen. Naast deze Vereeniging bestaat er eene afdeeling der Confessioneele Vereeniging, eenigzins noodzakelijk gemaakt door het universeel karakter der andere Vereeniging.

Onze afdeeling, die in het gebouw der Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid vergadert, wordt ook vrij geregeld bezocht door confessioneele evangelisten en predikanten, en de verstandhouding tusschen de beide Vereenigingen was goed. Zóó genieten de Christenen te Zaandam hunne kerkelijke voorrechten. Van huisbezoek is geen sprake; en het is niet te verwonderen, dat velen zich, half moedeloos, hebben aangesloten bij de bloeiende Afscheidene gemeente. De Darbisten (Plymouth-Brethren) hebben hier nogal aanhangers.

Zaterdag avond had ik, ex-officio als voorzitter fungeerend, vergadering met het Bestuur en enkele leden der Afdeeling, en Zondag preekte

ik tweemalen met opgewektheid. Ik heb sedert dien tijd Zaandam verscheidene malen bezocht en er het Avondmaal bediend, en steeds met genoegen. Het gebouw waar ik preekte, was een onaanzienlijk gebouw, in een nauw straatje in de hoofdstraat uitkomende; en het was mij somtijds zoo wel uit de, op Zondag avond van volk wemelende hoofdstraat, in het stille kerkstraatje te keeren en op te gaan naar ons huis des gebeds. Eene Christelijke school, onder bestuur van mijn wakkeren vriend van Wijngaarden; de zondagschool van Mej. Kramer; de Zendingszaak en andere Christelijke werkzaamheden vond ik hier in goeden bloei, en geen enkelen zondags behoefde het evangelisatie-lokaal gesloten blijven wegens gebrek aan voorgangers.

Noord-Holland (Zaandam ligt in Noord-Holland, dat weet gij toch wel), Noord-Holland werd vroeger het 'paradijs der modernen' genoemd, doch het is nu voor hen het 'paradijs verloren.' Nog maar voor weinige jaren geleden waren zij hier oppermachtig. In bijna geene enkele plaats '*over het IJ*' werd een rechtzinnigen predikant gevonden. Te Alkmaar gingen de waarheidlievenden ter kerke bij dr. Cohen Stuart, toenmaals predikant bij de Remonstranten; aan den Helder en op andere plaatsen werd men gedrongen zich onder het gehoor van Afgescheidene leeraars te plaatsen.

Slechts op enkele plaatsen werd de waarheid verkondigd, als bleek het dat de Heer zijn volk in Noord-Holland niet geheel verlaten had. In dezen nood deed de VEREENIGING TER VERBREIDING DER WAARHEID goeden dienst. Deze Vereeniging, een-en-dertig jaar geleden gesticht, neemt als leden op, alle belijders der waarheid, onverschillig tot welke afdeeling der Christelijke Kerk zij behooren, en arbeidt door Evangelisatie, Zondagscholen, Bijbellezingen, Naai- en Breischolen, Armbezoek, Zending en vooral door Bijbel- Boek en Tractaat verspreiding. Zij heeft een fraai 'Gebouw' in de Elandstraat te Amsterdam, en 'Lokalen' door geheel het land. Van haar zijn zoovele nuttige inrichtingen uitgegaan, o.a. een TE HUIS (Home) voor dienstmeisjes, tot onbegrijpelijk nut voor velen. De waardige T.M. Looman, schrijver en vertaler van zoovele werken (Bijbelgids o.a.) ook in Z.-Afrika wel bekend; de

krachtige populaire prediker; de warme zendingvriend, mag de ziel der Vereeniging worden genoemd. Wakkere mannen (Sielof, den Ouden, en vele anderen) stonden hem ter zijde; en van uit Amsterdam als Hoofdkwartier, breidde de Vereeniging zich uit, vooral ‘*over het IJ*’ in Noord-Holland. (Gij herinnert u, lieve vriend, dat als een Amsterdammer spreekt van ‘N.-HOLLAND’, hij daarmee het land ‘over het IJ’ bedoelt).

Hier vooral kon de Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid zoo goed arbeiden, omdat zij, als bij anticipatie, op de basis der Evangelical Alliance staande, niet slechts Gereformeerden, maar Lutherschen, Doopsgezinden en anderen, die, moede van het modernisme en liberalisme, naar hulpe smachtten onder hare leden kon opnemen en zoo ter hulpe komen. Vooral voor Noord-Holland is deze Vereeniging tot grooten zegen geweest. Door hare bemiddeling kwamen er te Zaandam, Purmerend, Alkmaar, Den Helder en andere plaatsen afdelingen tot stand, die een vereenigingspunt der Christenen en punt van uitgang voor Christelijke werkzaamheid werden. Men scheidt zich in Holland niet dan door den hoogsten nood gedrongen formeel van de Kerk af, maar men bouwt nog al lichtelijk, *naast* de kerk een kappelletje, - een soort van toevluchtsoord, waar men, schoon formeel lid der Kerk zijnde, voor het oogenblik niets met de Kerk te maken heeft. Dit heeft natuurlijk zijne goede en kwade zijde; doch in N.-Holland heeft het goed gewerkt. De ‘kerken’ namen af en de lokalen werden vol. Door dat men gedwongen werd eenigzins eendrachtelijk te arbeiden, werd het mogelijk, nu en dan een rechtzinnigen broeder in den kerkeraad en later in het kiescollegie te krijgen; met dit gevolg dat Noord-Holland nu reeds verscheidene orthodoxe predikanten heeft, te Alkmaar bijv. zelfs drie: Rijnders, Kraaijenbelt en Gunning.

De Confessioneele Vereeniging is op het voetspoor der Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid gevolgd, en heeft zich uit den aard der zaak meer *kerkelijk* doen gelden. Ook de Vereeniging van ‘*Vrienden der Waarheid*’ (wel te onderscheiden van die ter ‘Verbreiding der Waarheid’) heeft N.-Holland tot arbeidsveld gekozen en door hare Evangelisten in menigen nood voorzien.

Onze Vereeniging (de Confessioneele) heeft veel in N. Holland gedaan door hare reizeude Evangelisten, bij name den heer de Bruin van Leiderdorp, en den heer Heines, nu ook redakteur van de *Volks-Heraut*. De Heer Heines heeft bijna ieder deel van Noord-Holland bezocht, en, hiér door eene eenvoudige prediking aan eenige weinigen, dáár door geregelde godsdienstoefening met eene groote schare, elders weer door zoogenaamde ‘Voorlezingen,’ een groot deel der provincie ‘onder den ploeg’ gebracht. Op het voetspoor der reizende Evangelisten (onze tirailleurs) volgen de staande Evangelisten (onze kwartiermakers); en deze bereiden door hunne prediking, catechisatiën, herderlijken arbeid, en kerkelijken arbeid den weg voor een omkeer in kiescollegie en kerkeraad, totdat onder 's Heeren zegen een geloovige predikant in de gemeente gevestigd wordt, waarna de Evangelisten vertrekken, om op eene andere plaats van voren aan te beginnen.

Langs wonderlijke wegen komen de ‘Afdeelingen’ soms tot stand - zoo bijv. te *Noord-Scharwoude* (in Noord-Holland). Het lezen van preeken van Spurgeon opende sommiger oogen voor hetgeen in de prediking van den kansel ontbrak. Men begon uit de kerk te blijven en voedde zich met de preeken van Krummacher, die men liet circuleeren. In 1866 werd er eene afdeeling onzer Vereeniging opgericht, en zeer gesteund door ds. Rijnders, van Alkmaar. In 1873 telde de Afdeeling bijna zeventig leden, die in een net Evangelisatielokaal (het eigendom der Afdeeling) vergaderen en waarom zich zondagscholen, jongelings- en jongedochters-vereenigingen, zendingen en andere arbeid groupeeren. Broeder M. Ozinga, een Fries van geboorte en den rang van catechiseermeester bezittende, een wakker en ijverig man, is hier nu Evangelist, met een salaris van 600 gulden 's jaars (£50) en vrije woning. Dit is voor hem met zijn groot gezin veel te weinig, doch onze Evangelisten ‘sukkelen aan.’ 's Zondags is het lokaal goed gevuld met aandachtige hoorders, zoowel leden der Afdeeling als anderen, ook van de omliggende plaatsen. De jongelieden door Ozinga gecatechiseerd, worden door ds. Rijnders en andere leeraars aangenomen, en het Avondmaal wordt vrij geregeld bediend. Toen ik het uitdeelde waren er p.m. 80 avondmaal-

gangers (enkelen van naburige plaatsen), en het nachtmaalsilver was ons door den kerkeraad van een naburig dorp geleend.

Behalve te Scharwoude, werkt onze Evangelist op de omliggende dorpen; te Hugowaard, bijv. waar, zoo als hij in zijn verslag zegt: *'Een stal voor kerk dient, en een stoof voor preekstoel.'* Na te Scharwoude den dienst verricht te hebben, bezocht ik met hem de omliggende plaatsen, en niet zelden werd ik levendig herinnerd aan mijn vroegeren arbeid in den Transvaal. Dat onze Evangelist vrij wat hoon en smaad te verdragen heeft, nu en dan uitgejouwd of met koolstronken geworpen wordt, zal u niet verwonderen. De wereld is overal hetzelfde; gelukkig dat ook hier nu en dan een vervolger in een trouwen vriend verandert; en dat onze Evangelisten weten dat vervolging om 's Heeren wil te verdragen, tot hunne roeping en hun voorrecht behoort.

Mijn derde meer belangrijke plaats in Noord-Holland was DEN HELDER. Gij herinnert u, dat Amsterdam door een vele uren lang kanaal, het Noord-Hollandsch kanaal genaamd, met de Noordzee verbonden is, door welk kanaal tot nu toe de schepen in open zee komen. Aan het einde van dit kanaal ligt het NIEUWE DIEP, nu nog de eigenlijke zeehaven van Amsterdam; grenzende aan het Nieuwe-diep en vlak aan zee gelegen is den Helder. Hier zijn de groote landswerven en gouvernement's marine-magazijnen, terwijl het Nieuwe-diep meer de stapelplaats der koopvaardij-schepen is. Met matrozen van alle natien, die hier aankomen en van hier vertrekken; benevens allerlei vreemd volk, om van eigen garnizoen, mariniers (zee-soldaten) en matrozen op de oorlogschepen niet te spreken, is het wel te begrijpen dat beide plaatsen, zedelijk, niet hoog staan aangeschreven. Cantines en huizen van ontucht vindt men in sommige straten bijna huis aan huis. In het geestelijke was het na jaren lange liberale en moderne prediking niet beter gesteld. De vrienden der waarheid moesten, wilden zij eene geloovige prediking hooren, naar de Afscheidene kerk gaan of in eigen lokalen gesticht worden. En de Vereeniging tot Verbreiding der Waarheid, én onze Vereeniging arbeidde hier met vrucht; en de eerste maal dat ik naar den Helde

ging, was het om den Evangelist S. in zijn ambt te bevestigen. Wij vergaderden dien dag in een net lokaal, geheel als kerk ingericht, en met pl. m. een drie honderd aandachtige toehoorders. 's Avonds hadden wij een soort van thee-meeting (koffijmeeting liever), óók in het lokaal, waar men tot ongeveer middernacht bijeen bleef, etende, drinkende, zingende, biddende en rookende!!! O! mijne lieve goede landslieden, met uwe late uren en wolken van tabaksrook; hoeveel liever zoudt gij zijn als gij de tabak vaarwel zeidet en 's avonds om tien uur slapen gingt!

Den Helder en het Nieuwe-diep zijn een bijzonder veld voor Evangelisatie; en het doet mij genoegen, dat dit heerlijk werk hier ook niet verwaarloosd wordt. Men heeft hier jongelings-vereenigingen, naai- en breischolen, volks-bibliotheken en dergelijke inrichtingen. Onder matrozen en soldaten wordt gearbeid, vooral ook eenigzins onder hen, die naar de Indiën vertrekken. Van óénen arbeid moet ik bijzonder melding maken. In een der gemeenste buurten woont een bakker, een goed maar iêtwat onkerkelijk man. Bij zijne bakkerij heeft hij een soort van Evangelisatie-lokaal, dat in een steeg uitkomt, waarin hij op eenvoudige wijze het Evangelie predikt aan matrozen, ontuchtige vrouwen en zulke zondaren, die in geen behoorlijk kerkgebouw, zelfs niet in een geregeld evangelisatie-gebouw kunnen komen. Naar men mij verzekerde, komen de ontuchtige vrouwen uit deze buurt en sluipen in het gebouw, en dit is misschien wel de eenige gelegenheid, die zij hebben om iets van den Zaligmaker te hooren. Dronkenschap en ontucht, de machtige vijanden van ons geslacht, slaan ook hier hunne duizenden geheel onbestreden, tenzij dan door zulke pogingen van Christenbroeders en zusters.

Alkmaar is voor Noord-Holland nog steeds een hoofd-kwartier. De gemeente aldaar mag zich verheugen in drie rechtzinnige leeraren, verscheidene christelijke scholen en velerlei christelijken arbeid. De leeraren hebben nu ook den tijd om andere gemeenten ter hulpe te komen en in onze afdeelingen het Avondmaal te bedienen. Het ijs is in Noord-Holland gebroken; de modernen, schoon nog zeer machtig, verliezen dagelijks grond; en het is te verwachten, dat over eeni-

gen tijd onze orthodoxe partij zich behoorlijk zal kunnen laten gelden.

Ik heb de provincie redelijk wel doorreisd en heb op vele plaatsen gepreekt, doch, behalve te Alkmaar, nergens in eene kerk; altijd in een evangelisatiegebouw; éénmaal vergaderden wij in een stal. Ik beschouw Noord-Holland als een zeer gewenscht arbeidsveld.

Voor al *hier* had ik met de broeders nog al verschil over het *reizen op Zondag*. Spoorwegen, stoombooten en andere middelen van vervoer worden op Zondag gebruikt even als in de week, ja nog meer, daar er vele ‘Zondagstreinen en booten’ zijn. Nu is de vraag, of men daarvan gebruik mag maken *in de dienst des Heeren*. Het volgende gesprek vond soms plaats.

Broeder *A*: ‘Ik heb er geen bezwaar in; ik preek 's ochtends in mijne gemeente, en reis per spoor of boot naar eene andere en doe dáár dienst in den avond’.

Ik: ‘Maar hoe doet gij dan met het gebod om den rustdag te heiligen?’

A: ‘Wel, ik heilig dien door eene hulpbehoevende gemeente te gaan helpen’.

Ik: ‘En de arme Conducteurs, Machinisten, Wisselwachters, Bureaulisten, Koetsiers en dergelijke, die gij op Zondag werken doet?’

A: ‘Wel, zij werken toch, of ik reis of niet. Als het aan mij lag, zou er geen trein op Zondag loopen, maar nu ze toch loopen.....

Ik: ‘Nu, ik heb er geene vrijmoedigheid toe. Die mij hebben wil moet mij Zaterdag avond ontvangen en tot Maandag houden. En twee gemeenten op één dag kan ik slechts *dan* bezoeken, wanneer men mij met een privaat rijtuig brengen kan waar ik wezen moet’.

A: ‘Nu heb ik u; met een privaat rijtuig! Dan moeten koetsier en paarden toch werken. Dan kunt gij ook maar per spoor of stoomboot reizen’.

Ik: ‘Toch niet. Het een is gebruik maken van een *openbaar middel van vervoer*, waardoor men zich met de andere passagiers vereenzelvigt; en het andere is, os of ezel

gebruiken, in 's Heeren dienst op 's Heeren dag?.

A: 'Lieve broeder, zou het dan beter zijn *niet* op Zondag te reizen en hulpbehoevende gemeenten van hulp verstoken laten blijven?'

En hierop bleef ik het antwoord meestal schuldig.

Voor mij zelven had ik geene vrijmoedigheid op den rustdag van spoor of stoomboot gebruik te maken om hier of daar te gaan preeken, doch ik heb geleerd, andere broeders hierin niet te oordeelen. (Wees zoo goed, lieve vriend, aan onze jonge proponenten en anderen van onze vrienden, die naar Holland gaan en zich aan dat reizen op Zondag stooten, den broederen dáár ook niet te spoedig te oordeelen.) Het reizen op Zondag *is* af te keuren; doch talrijke gemeenten in Holland zouden van alle evangelie-prediking op Zondag verstoken blijven, indien de broeders niet nu en dan van boot of spoor gebruik maakten.

Na Noord-Holland bezocht ik al spoedig ZEELAND. Ik was nimmer te voren in deze provincie geweest en meende mij te moeten voorzien van een extra paar overschoenen tegen de 'nattigheid', en wat quinine tegen de koorts. Met zoo vele andere goede Hollanders meende ik, dat Zeeland altijd half onder water stond; dat de wegen slechts 'kleiwegen' waren, en dat om de derde man in Zeeland ziek lag aan de zeeuwsche koorts. Maar hoe geheel anders vond ik alles dan ik het mij had voorgesteld! Van Utrecht ging ik per Staats-spoor in een der fraaije, bijzonder nette coupé's tweede klasse, langs Kuilenburg voorbij Beest (dr. Kuyper's eerste standplaats), naar 's Hertogenbosch, in Noord-Brabant) en van daar naar BOXTEL. Van hier gaat één trein door naar MAASTRICHT, AKEN en KEULEN, en een andere naar Crefeld, en zoo Duitschland in. Een derde trein gaat over BREDA (die oude vesting, aan iederen schooljongen bekend als de plaats, eenmaal door een turfschip verschalkt), naar het woelige station ROOSEDAAL, en van daar naar België en Frankrijk, of wel in westelijke richting over BERGEN OP ZOOM naar ZEELAND, bepaaldelijk tot VLISSINGEN.

De lijn van Utrecht naar Vlissingen is misschien de kostbaarste van geheel Nederland, vooral door de prachtige bruggen, die over den Rijn, Waal, en Maas, en door de werken die over de Zeeuwsche wateren moesten worden aangelegd. Verkiest men niet langs dezen weg te reizen, dan kan men van Rotterdam per Belgisch spoor over Dordrecht (1618-1619) naar Breda reizen, en zoo naar Zeeland. Mocht gij besluiten om bij uw volgend bezoek aan Nederland ook Zeeland te bezoeken, wat ik u zeer kan aanraden, dan kunt gij langs de ééne lijn van Utrecht gaan en per andere terugkeeren; dan ziet gij met een de *bijzonder* prachtige spoorwegbrug over het Hollandsche Diep aan den Moerdijk. Doch misschien maken wij die reis nog te zamen.

In plaats van een modderpoel, is Zeeland eene verzameling van eilanden en schier-eilanden, te zamen één schoonen tuin uitmakende. - Mijne eerste reize was naar DOMBURG, de badplaats van Zeeland. Ik reisde per spoor naar MIDELBURG, eene zindelijke, welvarende stad, met een curieus stadhuis en andere interessante gebouwen, en nu door een kanaal met Vlissingen, en zoo met de Noordzee verbonden. Te Middelburg preekte ik niet. De gemeente daar was goed bezorgd met de predikanten Nonhebel, Roozemeyer en dr. G.J. Vos, nu te Amsterdam mede-redakteur van het Kerkelijk Weekblad (bij Bokma te Leeuwarden uitgegeven) en de bekende voorstander van *Kerspelvorming*. Het Kerkelijk Weekblad is het officieele orgaan der Confessioneele Vereeniging en der 'Friesche Vereeniging' waarin mijn vriend Felix te Utrecht gewoonlijk korte, belangrijke mededeelingen uit het 'KONINGRIJK GODS' en uit het 'KONINGRIJK DER WERELD' gaf, en dr. Vos artikel op artikel over Kerkherstel door middel van Kerspelvorming schreef. Een soortgelijk Weekblad zou voor ons recht geschikt zijn.

Van Middelburg naar Domburg is eenige uren te paard langs een uitstekend goeden weg en door een prachtige landstreek. Fraaije bosschen en tuinen, heerlijke landerijen, en aangenaam gelegen dorpen maken den weg zeer kort. Gij weet, niet waar, dat men in het kleine Nederland nog pl. m. honderd en vijftig verschillende nationale klederdrachten heeft, zoodat men aan de kleeding terstond zeggen kan waar iemand

van daan komt. - Die boer daar, die ons zoo even voorbij giug met zijn 'kortbaaitje' of liever twee baaitjes over elkander, en zijn 'onderbaaitje' van onder tot boven vastgeknoopt, een roodbont halsdoekje om den hals gestrikt, een recht opstaanden vilten hoed met zeer smallen rand, en twee, bijna een handpalm groote, zilveren knopen, door twee kleinere geflankeerd aan den broeksband, juist onder zijn maag, is een Zeeuwsche boer van MIDDELBURG; die zes voet lange, sterk gebouwde man daar naast hem komt van NIEUWLAND. Gij ziet, hij draagt een andero soort van 'kortbaaitje' en een rood gestreept 'onderbaaitje.' - De kleeding der vrouwen is zeer *picturesque*; een zwart lijfje van laken of stof met korte mouwen en zeer laag uitgesneden; een rok van dito stof; een gekleurde doek over borst en nek; de Zeeuwsche kap over het bijna kaal geschoren hoofd, met twee gouden naalden en andere versierselen aan het voorhoofd; een snoer bloedkoralen met gouden slot om den hals, en eindelijk een zwarte 'boezelaar' (voorschoot), ziedaar het costuum, waarin onze Zeeuwsche vrouwen verschijnen. Allen loopen met bloote armen, behalve in den winter als het zeer koud is; dan dragen zij zeemleëren handschoenen en mouwen en bedekken zij de armen met de *voorschoot*. Ook de kinderen dragen dit kostuum, en - het staat onzen welgemaakten Zeeuwen niet onaardig.

Van de Zeeuwsche taal zoudt gij geen woord verstaan. Het volk leert op school en hoort in de kerk Hollandsch, maar onder elkander spreken zij Zeeuwsch, en zoo gaat het overal in de provinciën.

Domburg is een niet zeer aanzienlijk dorp aan de zee gelegen. Het heeft een badhuis, dat nog eenmaal goed beantwoorden zal, als de geprojecteerde 'tramway' van Middelburg naar Domburg gemaakt zal zijn. De gemeente is nu reeds jaren vacant. Iedere zes weken, nadat een beroep is geweigerd, *moet* de kerkeraad weer een beroep uitbrengen; doch, met bijna twee honderd vacaturen in de kerk, hebben plaatsen als Domburg vooralsnog weinig kans. Vroeger zou menig predikant dankbaar geweest zijn voor een beroep naar hier. Onze Confessioneele Vereeniging heeft hier een schoon lokaal en eene goede woning voor den Evangelist, beide met nog 40,000 gulden in geld, geschonken door eene me-

vrouw Snouck Hurgonje. Ik preekte 's Zondags voormiddags in de kerk te Domburg, en schoon mijn baard den goeden Domburgers ‘*erg vreemd voor een dominé*’ scheen, waren zij toch zeer aandachtig.

Van hier ging ik met onzen Evangelist, den heer Hazelhoff, naar WEST-KAPELLE (spreek uit West-Kappel) waar ik godsdienst hield. De predikant der plaats (modern) had juist zijn afscheid gepredikt, daar hij naar de Indiën vertrekken zou, en de HOOFDONDERWIJZER DEE OPENBARE SCHOOL ageerde als voorganger in het Evangelisatie-gebouw!! Onze Evangelist had ook hier nog al smaad te verduren. - Over het algemeen kreeg ik in deze streken den indruk, dat het in het godsdienstige veel te wenschen overliet. Liberalisme, modernisme en ongeloof in het algemeen hebben, hier een te weligen akker gevonden; terwijl het ietwat stijve Christendom der vromen niet veel invloed op den geest van het volk schijnt te maken, schoon toch ook weer aan den anderen kant ook voor Zeeland kennelijk een betere tijd is aangebroken.

Middenpunt van Christelijke werkzaamheid op het eiland Schouwen en Duiveland (een der zes Zeeuwsche eilanden) is de fraaije stad Zierikzee. De predikanten zijn modern, maar men heeft er eene flinke Christelijke school onder bestuur van den wakkeren onderwijzer mr. Axel, en eene evangelisatie, aan welker hoofd toenmaals de Evangelist JOHN, een Duitscher van geboorte, stond, die sedert predikant geworden is der Vlaamsche gemeente te Gent. Jhr. mr. S. de Jonge, een man van invloed, staat aan het hoofd der evangelisatie en der schoolbeweging alhier, en geeft zich met hart en ziel aan het werk. Het heeft mij dikwijls getroffen, hoe de Heer bijna op iedere plaats enkele mannen heeft, die voor zijne zaak uitkomen, en om wien anderen zich kunnen groupeeren. Het evangelisatie-werk van mijn vriend John scheen hier zeer gezegend te zijn.

Om van Zierikzee naar GOES te komen, gaat men eerst per stoomboot, die op MIDDELBURG vaart, tot naar Wolphaartsdijk, en van daar per wagen naar GOES. De meeste Zeeuwsche booten zijn goed ingericht; men kan er voor weinig geld breakfast of dinner krijgen; (mijn vriend, neem liever ‘karbonaatjes’ dan een beefsteak, want gij zijt niet altijd zeker dat de beefsteak afkom-

stig is van een os; 't is allicht paardevleesch.) - En dan o weelde! er mag op deze booten in de salon niet gerookt worden. Op sommige booten in Holland is het letterlijk niet uit te houden. Verbeeld u. Het is regenachtig weêr, zoodat gij niet op het dek kunt gaan; een twintig of dertig passagiers zijn in eene veel te kleine salon gepakt; de raampjes zijn gesloten 'voor den tocht,' en een tien of vijftiental mannen, jongens, kinderen van zeven jaar, zitten te rooken uit lange en korte pijpen of sigaren van twijfelachtige afkomst, zitten te spuwen in daarvoor bestemde koperen of steenen bakjes, die somtijds op tafel staan, en geven den armen niet-rooker een gevoel van zeeziekte, dat onweerstaanbaar is. De 'dames' storen zich aan dat alles niet, maar drinken koffie en eten zoete koek, alsof er geen tabak bestond.

Heeft men de stoomboot aan Wolphaartsdijk verlaten, dan brengt een 'wagen' u in korten tijd naar GOES. *In* den wagen is het wegens den naren tabaksrook natuurlijk niet uit te houden; daarom zit ik maar voorop bij den koetsier. Als het niet te koud is of regenachtig, is dit trouwens ook de beste plaats om de landstreek, waardoor men reist, behoorlijk op te nemen, en een praatje met den koetsier beloont gewoonlijk de moeite wel.

Nu ging onze weg (een effen straatweg) door velden van meekrap en gezaaide, voorbij deftige boerenwoningen, en een enkel dorp met nette kerk en pastorie. Geen stukje gronds gaat hier verloren; van alles wordt partij getrokken, en dit moet ook wel, of de boer kan niet uitkomen. Huur er belasting van allerlei aard is zeer hoog; wegen en dijken zijn in keurige orde, doch er moet voor betaald worden, en geen stukje bruikbaren grond mag braak gelaten worden. Het arbeidsvolk (knechts, meiden, daglooners) moet hard werken; 's zomers van drie uur in den morgen tot 's avonds acht, negen uur, en 's winters, als het mogelijk is, zooveel en zoolang als het kan, gelukkig tegen een redelijk loon. Ik dacht dikwijls: welk een zegen zou het voor Afrika, met zijn duizende onbebouwde akkers, zijn, als eenige duizenden van onze boeren-arbeiders herwaarts wilden komen om in den arbeidsnood te voorzien! - Welk een zegen voor onze boeren, die aan goede arbeiders gehol-

pen zonden worden, en voor de emigranten, die voor henzelfen en hun gezin hier zooveel betere vooruitzichten zonden hebben dan in Holland! Toch verwondert het mij niet dat onze arbeiders *niet* emigreeren. Afrika is een onbekend land en heeft zulk een barren naam. *Kaapland* en *Kafferland* is voor velen hetzelfde land, en ik herinner mij goed, in mijne jeugd, de boeren en de Kaffers als ééne natie te hebben hooren noemen. Naar de Oost of naar Amerika zou men menigen Hollander nog kunnen krijgen, maar naar Afrika! Verder is het altijd zwaar op eenigzins gevorderden leeftijd zijn land te verlaten. ‘*De liefde tot zijn land is ieder aangeboren,*’ en het is in den regel niet de emigrant wiens lot verbeterd wordt, maar zijne kinderen, die er van profiteeren. Daarbij moet bijv. een boeren-arbeider, die uit Holland naar Afrika overkomt, zooveel missen. Waar is het, dat hij hier bij lange na niet zoo zwaar behoeft te werken als in Holland, maar - als hij hier ‘klaar’ heeft, dan heeft hij weinig of geen conversatie, geen courant, die hem eenig belang inboezemt; op uren afstands misschien geen vrienden met wie hij kan omgaan. Wederom: in Afrika heeft hij overvloed van eten en drinken - vooral vleesch en brood, in Holland zoo duur; maar - hij (en vooral zij) mist die kleine versnaperingen, die in Holland zoo gemakkelijk te verkrijgen zijn. Evenzoo met de woning. In Holland een klein huisje, zonder of met zeer kleinen tuin, en tegen vrij hooge huur; in Afrika daarentegen een groote woning met tuin en land, zoo groot als hij bebouwen kan, en bijna om niet, maar - hij mist die kleine geriefelijkheden, het gordijntje voor het venster (lach niet, lieve vriend, het genot des levens is zamengesteld uit kleinigheden), zijn aarden pijp, zijn ‘pronkkamertje’ en andere dingen, waaraan hij van kinds aan gewend is. En eindelijk: (om van gemakelijkheid van vervoer en dergelijken niet te spreken), hij mist zijne kerk en school. Zij hij in Holland zoo arm als hij wil, hij kan desverkiezende elken Zondag een of twee malen ter kerk gaan, en zijne kinderen ontvangen op de school, gratis, uitstekend onderwijs (ten minste voor zoo ver deze wereld betreft), en eindelijk hij kan.....

Maar, gij wildet iets zeggen? - ‘Wij bedanken ook

hartelijk voor uwe Hollandsche boeren-arbeiders. Als ze hier komen, zijn ze toch onbruikbaar. - Wij zullen Chinezen nemen, *als* advokaat Ross-Johnson ze uitbrengt.'

Nu, mijn vriend, dat meent ge toch eigenlijk niet. Gij zijt net een weinig gekrenkt dat een vreemdeling niet alles admireert wat in Afrika is. - Kom, wat ik zou wenschen, is dit: Dat de behoefte aan arbeid in Afrika ook in Holland behoorlijk werde bekend gesteld; dat het voor en tegen van emigratie van fatsoenlijke boerenarbeiders naar Afrika behoorlijk werd uiteengezet, er vooral ook op wijzende, hoe het volgende geslacht er dubbel door bevoorrecht zou worden; dat men met hen, die zouden uitkomen, verdraagzaamheid zou oefenen, etc. - Zulk eene emigratie zou èn voor Afrika èn voor velen in Holland van groot nut en veel zegen zijn.

Doch de wagen is reeds te Goes; wij rijden de cellulaire gevangenis voorbij, en ik begeef mij naar de woning van mijn vriend ds. A. van Schelven. Vergis ik mij niet, dan herinnert gij u hem nog wel. Eerst schilder; daarna colporteur onder de Roomschen; daarna Evangelist; eindelijk predikant der Vlaamsch-Evangelische gemeente te Gent. Hier kocht hij, ik meen in 1855, de bekende danszaal 'DE POLKA,' richtte die in tot kerk, en verzamelde eene gemeente uit de Roomschen, hetgeen de woede en ijverzucht der Ultramontanen opwekte. Geïllustreerde straatliedjes, waarin van Schelven als een soort van duivel geteekend werd, werden onder het volk uitgestrooid en door hetzelfde gezongen; nu en dan ging het over tot dadelijkheden, doch de politie beschermde onzen vriend, en zijn werk werd niet gestoord. Het was voor dezen broeder dat ik (in 1856) het eerst eene beurt waarnam - in de 'POLKA,' en mijne preek (eene geschrevene natuurlijk) was zóó lang, dat ik, na misschien een anderhalf uur gesproken te hebben, moest afbreken, om het overblijvende deel eene week later voor te dragen!! Het verwondert mij altijd nog dat de goede gemeente de volgende week weêr kwam, en moediglijk tot den einde toe volhardde.

Van Schelven heeft eenige jaren geleden Gent verlaten en is nu reizend prediker in Zeeland. De Heer zegene hem in zijn arbeid! Hij en zijne vrouw waren blijde mij te zien en ontvingen mij zeer hartelijk.

Te Goes was weinig werk voor mij. Schoon ook deze plaats onder een modern juk zuchtte, werd in hare geestelijke behoeften voorzien door ds. Vliegthart, één der plaatselijke leeraren, en door ds. van Schelven. Ik vertoefde dan ook hier niet lang, maar haastte mij naar Bergen op Zoom in N. Brabant, waar men mij wachtte.

IV.

WAARDE VRIEND!

De sneltrein brengt u in drie kwartier uur van Goes naar BERGEN-OP-ZOOM (ongeveer zoo ver als van Kaapstad naar Stellenbosch), en het kost u, in de gemakkelijke rijtuigen der tweede of eerste klasse, een halve kroon of drie en sixpence. Gij kunt ook derde klas reizen; en als gij kennis maken wilt met het land en zijne bewoners, dan is dit nu en dan wel aan te raden. Doch dan moet gij kunnen ademen in wolken van TABAKSROOK. In de rijtuigen, eerste en tweede klasse, vindt gij, behalve in de daartoe bestemde rook-coupés, eene herinnering in vier talen dat het rooken hier verboden is. Let wel op: in VIER talen moeten de rookers herinnerd worden zich voor rook-overtredingen te wachten! Wat de derde klasse betreft, daar kan men vrij rooken, en daar rookt men dan ook dikwijls sigaren van vijf of zes voor een penny, of tabak, die naar bedorven stroo riekt.

Gij wilt weten of er dan ‘in de derde klas ook geen menschen zijn, die *niet* tegen tabaksrook kunnen?’

‘Zekerlijk.’

‘Maar hoe moet het dan met die gaan?’

‘Wel, laat hen tweede klas reizen.’

‘En als de staat van hun beurs dit niet toelaat?’

‘Lieve vriend, het zijn *maar* derde klas passagiers; zij *mogen* niet zoo kortademig, of ziekelijk, of tegen tabaksrook zijn als die der andere klassen - zoo meent de spoorwegdirectie.’

Ik zat daar straks in eene coupé derde klasse. De conducteur (guard) kwam om de kaartjes (tickets) na

te zien. ‘*Kaartjes*’ riep hij vrij barsch, als of het een gunst was dat hij ons medenam. Bij een volgend station ging ik in de tweede klas zitten; dezelfde man kwam om de kaartjes te zien, en nu was het: ‘*Heeren en dames, uw kaartjes.*’ En nu in de eerste klas zittende, hebt gij opgemerkt hoe aller beleefdst hij was met zijn: ‘*Heeren en dames, mag ik u verzoeken om uw kaartjes asjeblief.*’ Doch wij willen onzen conducteur niet te hard vallen. Hij doet maar zoo als anderen doen: aanzien wat voor oogen is. Over het algemeen zijn deze conducteurs geschikte ijverige hardwerkende eerlijke menschen - en, (schoon het tegen de wet is) als gij uw kaartje overreikt, laat maar eens nu en dan een dubbeltje (two-pence) met het kaartje in zijn hand glijden. Het is in den regel goed besteed. Ten minste ik, die onophoudelijk van het spoor gebruik maakte, vond het zoo. Velen der conducteurs kenden mij; en was een coupé wat vol naar mijn zin, dan was er altijd een betere te vinden. Met een dubbeltje kan men dikwijls al heel veel doen in deze wereld.

Doch nu van Goes naar Bergen-op-Zoom. Die dezen weg langs komt lette tusschen *Rolland* en *Woensdrecht* goed op den kunstweg, die Zeeland aan het vasteland van Brabant verbindt. Vroeger maakte de Schelde hier scheiding tusschen beide provincien; nu maakt een, meer dan twaalf duizend voet langen kunstweg, scheiding tusschen Oost- en Wester-Schelde, die beide zijden van den weg bespoelen, en Zeeland houdt op een eiland te zijn. Aan de andere zijde van Goes worden de eilanden Walcheren en Zuid-Beveland op dezelfde wijze met elkander verbonden, en het verwondert u nu niet meer dat deze spoorweglijn zoo kostbaar is.

Bergen-op-Zoom is (of liever *was*) een van de vele vestingen ‘*die nooit* ingenomen zijn dan door list.’ Hoe dit zij, en waartegen de vesting vroeger bestand mocht zijn geweest, tegen het geschut *nu* in gebruik zou zij geen dag bestand zijn. Dit leidt tot hare ontmanteling gelijk van die der andere sterkten in Nederland. Als garnizoensplaats; als grensplaats; met het oog op de zeer sterke Roomsche bevolking, en als eene stad bijna geheel in handen der modernen, is deze plaats voor eene evangelisatie onzer Vereeniging zeer

belangrijk. De evangelisatie dáár werd oorspronkelijk opgericht door eene jufvrouw, en bevindt zich nu in redelijk bloeienden staat. 't Zou nog beter zijn als onze waardige evangelist, de heer van 't Land, niet zoo zickelijk was. Een bezwaar had ik tegen het werk hier (en op andere plaatsen) nl., dat het te veel den vorm aannam van een 'Independente gemeente.'

Men moest *per force* een 'preekstoeltje' hebben, met een 'voorzanger,' 'stooven-zetster' (dat is de vrouw, die de kerkgangers in den winter van een warme stoof bedient) koster, vaste, soms betaalde collectanten, en al de andere aanhangsels en hindernissen der groote kerk. Niet zelden konden de evangelisatien de (soms onnoodige) kosten niet opbrengen, en dan moest men gaan collecteeren in andere gemeenten. O! dat collecteeren! Wat heb ik er dikwijls tegen gesproken en tegen gewaarschuwd! Men begint dingen '*in het geloof*,' en eindigt met 'EENE DRINGENDE BEDE OM HULP.' Sommige evangelisatien en vereenigingen hebben hare vaste collectanten of 'agenten.' Ik bedoel hier niet de broeders, die voor Zending- of Bijbelgenootschappen collecteeren (die hebben natuurlijk een goed recht om te collecteeren), maar ik bedoel het heirleger van '*irregulars*,' vooral jufvrouwen, die voor verschillende evangelisatie - en andere vereenigingen het land afreizen. Te gemakkelijk wordt menige zaak opgericht, die zonder kunstmatige en stelselmatige collecten buiten den eigen kring, niet *kan* staande blijven. Is die zaak een van *algemeen* belang, dan is het natuurlijk billijk dat het algemeen haar ondersteune; doch is zij geheel plaatselijk, dan mag men toch in den regel zich niet op het publiek werpen.

Het collecteeren is, gelijk ik zeide, een beroep. Men heeft een agent, die steden en dorpen afreist en 'de kleinste bijdrage met dankzegging ontvangt.' Deze agent heeft vrije reiskosten en zóóveel percent van het gecollecteerde. Ik geloof niet te veel te zeggen, dat de helft der collecten noodig is voor het onderhoud van den collectant. Komt deze in een stad, waar hij onbekend is, dan zoekt hij iemand op die hem 'namen opgeeft,' namen derzulken, die wel voor de zaak waarvoor hij uitgaat, geven zullen. Of wel, de '*Namenopgever*' gaat mede in de cab, en brengt den 'agent'

rond, natuurlijk ook weer tegen betaling. 't Ergste is dat men de predikanten zoo lastig valt.

Verbeeld u. Gij zijt predikant. Gij hebt twee of drie uren gecatechiseerd; gij zijt op uwe studeerkamer teruggekeerd, moede en niet opgeruimd. De zaak is, dat uwe vrouw u opmerkzaam, gemaakt heeft dat uwe twee oudste meisjes nieuwe hoedjes *moeten* hebben; dat het tapijt in de voorkamer na de 'schoonmaak' naar de logeerkamer behoort te verhuizen, en er dus een nieuw tapijt noodig is; dat de gordijnenmaar waartoe meer? Uwe beurs protesteert tegen de eischen van het huisgezin. Dat nieuwe boek van G. over de '*Toekomst van den Noordpool*' u ter inzage gezonden, en dat gij zoo gaarne wildet hebben, hebt gij met een zuchtje terug gezonden. Jonas, de boekverkooper, *is* nog niet betaald..... Een nieuw tapijt..... er is geen denken aan. Hoedjes voor de meisjes - gordijnen - hm., dat kan niet anders.....

Men klopt aan de deur van uw kamer.

'Binnen.'

(*De meid opent*) - 'Een meneer om den dominé te spreken.'

'Wie is het?'

'Ik weet het niet dominé; een magere meneer, met een witten das om.'

'Zeg maar dat ik niet thu....., of laat hem maar boven komen.'

En hij komt boven. Hij is de agent der Evangelisatie-vereeniging te H. Zij zijn 'in geloof begonnen.' Een zuster heeft hun een paar oude banken, een stukkende stoel, en vijf-en-twintig stuivers vermaakt, en dit scheen hun eene aanwijzing om..... zich in eene schuld van duizende guldens te steken, en nu *moet* er geholpen worden of - het gebouw wordt voor schuld verkocht en de vijanden juichen, enz., - en of dominé (wiens laatste preek te H. zoo 'zuiver' was en het volk zoo gesticht heeft) er niet iets aan doen wil, enz., enz., - en het kost u..... f2 50. Maar nu komt het ergste. 'Of dominé (die zoo veel invloed heeft) asseblief niet *een paar namen* kan opgeven. Dominé's aanbeveling is zoo goed als eene groote bijdrage.' Nu hebt gij eene gelegenheid om u op Collega B. (die u voorleden week een collectant op den hals

zond) te wreken. ‘Hoor eens’ zegt gij, ‘ga naar ds. B., - hij is *de* man hier. *Hij* heeft grooten invloed en is rijk. Al is hij eerst wat barsch, houd maar bij hem aan; dat heeft hij gaarne - doch noem *mijn* naam niet, want *dan* krijgt gij niets,’ enz.

Terwijl gij nog met dezen man bezig zijt, wordt er geklopt.

‘Binnen,’ zegt gij tot de meid - ‘wel wat is er?’

‘Eene jufvrouw, dominé, om den dominé te spreken.’

Een goede kans om van den kollektant af te komen denkt gij, en daarom (tot de meid): ‘laat maar binnen komen.’

Kollektant vertrekt; jufvrouw treedt binnen. Zij is in het zwart gekleed, met een stemmig hoedje op, en heeft een reistasje bij haar.

‘Dominé kent mij niet,’ zegt zij, ‘maar ik ben aan dominé gerekommandeerd door mijnheer K. (invloedrijk ouderling te M., waar eene begeerlijke vakature is); ik kollekteer voor.....en, zij vertrekt niet zonder het geld dat gij zoo noodig hebt voor het hoedje van uwe tweede dochter.

Er wordt weer gebeld; doch gij geeft nu strenge orders om niemand bij u toe te laten, en de meid geeft ‘*niet thuis*’ aan een vriend, dien gij in jaren niet gezien hebt en die maar een uur in de stad overbleef, juist om *u* te zien. Hoe de weldadige aanzienlijken in den lande op deze wijze geplaagd worden, is bijna niet te beschrijven. Men is in Holland zeer milddadig; doch op die weldadigheid wordt door sommigen te veel gespeculeerd. Men moet ook leeren zich zelve te helpen of iets te ontberen.

‘Waartoe die *nieuwe* preekstoel,’ vroeg ik eens aan een lid van het Bestuur eener Vereeniging, die overal liet collecteeren.

‘Wij willen het PUIK hebben, dominé,’ was het antwoord.

‘Puik,’ zeide ik, ‘van gebedeld geld!’

Er kwam eens een kollektant bij mij om eene bijdrage voor eene Evangelisatie te H. De man zeide zijn lesje op als of het van een leijen dakje ging.

‘Rookten de leden uwer vereeniging tabak?’ vroeg ik

‘Ja, dominé.’

‘Drinken zij nu en dan jenever?’

‘Ja dominé - doch met mate.’

‘Dragen de vrouwen nog zulke kostbare gouden hoofdersierselen?’

‘Ja dominé, maar.....’

‘Lieve, vriend, zeg hun: Als zij geen tabak meer rooken; geen jenever drinken of gouden hoofdersierselen dragen, en dan nog geld noodig hebben voor de Evangelisatie, dan kunnen zij er over denken om u uit te zenden om te collecteeren - doch in geen geval eerder.’ En mijn collectant gevoelde dat ik gelijk had.

Nu ik toch op dit *chapitre* ben, wil ik u iets vertellen, dat mij op zekeren morgen gebeurde. Ik had eenige dagen te voren een stukje gepubliceerd tegen agenten als boven bedoeld, toen er ‘eene jufvrouw’ bij mij werd aangediend. Ik liet haar binnen komen, en na het gewone: *dominé kent mij niet, maar ik kollekteer*, enz., maakte ik mij sterk tegen haar en wees haar op mijn artikeltje, pas gedrukt. Doch voor dit maal had ik mijn man (vrouw) gevonden. Vrij pertinent kreeg ik ten antwoord: ‘Als gij niet geven wilt, kunt gij het laten.’ Dit deed mij nog eens op het kaartje zien, dat zij mij overhandigd had, en ik las: Miss..... Nu ging mij een licht op. ‘Zijt gij die dame, die een huis te Jeruzalem bouwt, met het oog op de aanstaande vervulling der profetie?’ vroeg ik.

‘Die dame ben ik,’ kreeg ik ten antwoord. ‘De Heer heeft het mij in het hart gegeven een groot huis te bouwen, zoodat, als de groote verdrukking komt en er geloovigen zijn, die to Jeruzalem eene schuilplaats zoeken, er ten minste een aantal woningen gereed zijn.’

Verbeeld u, mijn vriend, eene jonge dame van goeden huize; zeer bemiddeld en, natuurlijk, wel opgevoed; klein van postuur; en met ietwat Joodsche physionomie; levendig in al hare handelingen, die te Rome zijnde de ideé in haar hart kreeg om een huis met een drie honderd (?) kamers te Jeruzalem te bouwen, en aldus eenigzins plaats te bereiden voor hen, die in de aanstaande verdrukking naar Jeruzalem de wijk zouden nemen! En zij bouwt zulk een huis grootendeels, indien niet uitsluitend, uit eigen middelen. Nu maakte

zij eene collecto voor een Joodsch hospitaal in de Heilige stad. Op de lijst, die zij mij presenteerde, waren de namen van de vorsten onder Israël: de Opperrabijnen van Jeruzalem, Parijs, etc., eene lijst waarop ik als proseliet eigenlijk niet teekenen mocht. Toch deed ik het.

‘Toon ik van uw bouwen te Jeruzalem hoorde, meende ik, dat gij niet wel bij het hoofd waart,’ zeide ik tot haar, ‘doch gij zijt uw tijd slechts wat vooruit. Gij zijt te vroeg.’

‘Beter te vroeg dan te laat,’ was het antwoord. Nu, voor zulke ‘collectanten’ kan de deur wel altijd open zijn.

Van Jeruzalem terug naar Bergen-op-Zoom *if you please*, of liever van Bergen-op-Zoom een blik geworpen over Noord-Brabant.

Deze provincie is, helaas! voor een groot gedeelte in handen der Roomschen en der liberalen. Hoe groot de macht der Roomschen is blijkt o.a. in de verkiezing van onderwijzers voor de openbare, *neutrale* staatscholen, voor welke bijna uitsluitend Roomsche onderwijzers worden aangesteld. De invloed der priesters is te grooter waar een pseudo-rationalistisch protestantisme hen hun vrijen gang laat gaan. En zoo is het helaas! op vele plaatsen in Noord-Brabant. Rechtzinnige leeraren zijn er niet veel; het land roept luide om krachtige Evangelisatie.

Onze Vereeniging heeft in Noord-Brabant slechts ééne Evangelisatie, nl. te Bergen-op-Zoom.

Ook in ZEEUWSCH-VLAANDEREN is het niet veel beter gesteld. Ik preekte daar te SCHOONDIJKE, waar men sedert jaren geen getrouwe evangelieprediking van den kansel gehoord heeft. Eenige vrienden hebben daar een net evangelisatie-gebouw gesticht, en onderhouden er den evangelist Guillaume. Na te Schoondijke het avondmaal bediend te hebben, ging ik met den evangelist naar AARDENBURG, eene vesting op de Belgische grenzen, waar men begonnen was te evangeliseeren. Ook hier was de kerkelijke toestand zeer treurig. Op de kerkelijke (diakonie) school was het, naar ik vernam, der onderwijzeresse zelfs verboden het ‘Onze Vader’ te bidden! Men had bekend gemaakt dat ik ‘gods-

dienstoefening' houden zou, en ter bestemder tijd ging ik naar 'de kerk.' Deze bestond uit een woonkamertje, niet zeer groot, en voor de gelegenheid gereed gemaakt. Zelfs de kasten en bedsteê (slaapplaats in den muur) waren ontruimd, zoodat er eenige menschen in konden staan of zitten. Mijn kamertje was spoedig gevuld, even als de aangrenzende kamers en de gang. Ik was pas begonnen te spreken, of er verzamelde zich een aantal menschen op straat, voor de deur en de vensters, en er ontstond zóóveel geraas dat het scheen of ik mijne prediking moest opgeven. Een beroep echter 'op de Vlaamsche beleefdheid, die overal bekend is' etc., bracht de menschen wat tot bedaren, en ik kon den dienst eindigen zonder veel stoornis. En dit zegt veel in een fanatiek Roomsche en modern-protestantsche plaats. Vooral op de Belgische grenzen behoort het modernisme met kracht bestreden te worden door geloovigen evangelisatie-arbeid. Hier is de plaats waar vooral Christelijke scholen moeten worden gesticht en onderhouden. Ik trachtte te Aardenburg eene afdeeling onzer Vereeniging te stichten en op die wijze de arme menschen eenigzins ter hulpe te komen.

Het is waarlijk een wonder dat, tegenover het moderne ongeloof, de Roomsche Kerk hier niet meer proselieten maakt. Misschien komt dit wel, omdat het Roomsche bijgeloof zich reeds hier zeer grof vertoont. Kerken vol met poppen, vrij kostbaar aangekleed, en Maria of een der 'heiligen' verbeeldende, en die aanbeden worden; priesters in witte kleederen en bedekt met kruisen, die voor een kleinigheid 'doodsbeentjes' van heiligen laten kussen; biechtstoelen, d.w.z. houten hokjes, waarin aan den eenen kant een priester zit, en aan den anderen kant de arme zondaar neerknielt en door eene kleine opening zijne of hare zonden aan den priester belijdt, om dan vergeving dier zonden te ontvangen; winkels, vol met bespottelijk leelijke prenten van de heiligen, van het vagevuur, van de engelen, of waarin kruisen, beelden, waskaarsen, om voor die beelden te branden enz. verkocht worden; eindelijk de domheid, waarin het Roomsche volk hier over het algemeen gehouden wordt, hebben misschien die goede uitwerking, dat de protestanten niet van ongeloof tot Roomsche bijgeloof vervallen. Maar de toestand is treurig genoeg.

In het voorbijgaan, mijn vriend! zou het niet goed zijn dat onze predikanten de gemeenten hier een weinig op hare hoede stellen, tegen de stille maar geregelde uitbreiding der Roomsche Kerk in Z.-Afrika? Voor modernisme en liberalisme *zijn* wij geschrokken; de arbeid der Episcopaalsche Kerk heeft onze Kerk meer wakker gemaakt; doch voor de Roomsche Kerk schijnt men nog geene vreeze te hebben. Zelfs te Bloemfontein hebben zij reeds een Klooster geopend! Dat men toch niet slape maar wake!

De naaste weg van Aardenburg terug naar Utrecht is door België, over Gent en Antwerpen, en van Antwerpen over den Bosch, of over Rotterdam naar Utrecht. Ik neem laatstgenoemde route, via den Moerdijk, om u zoo in 't voorbijgaan te introduceeren bij ds. Kocken. Ds. Kocken was predikant in de Hervormde Kerk aan den Moerdijk, en kwam in ongeligheid met het Kerkbestuur op de volgende wijze: Er werden hem *eenige kinderen* ten doop aangeboden door personen, die des Zondags even als in de week aan den spoorweg moesten arbeiden. Kocken meende den doop der kinderen te moeten weigeren, totdat de ouders der doopelingen den Sabbath zouden heiligen of kunnen heiligen. Alles zou op de eene of andere wijze hebben kunnen worden geschikt, indien materialisme en modernisme niet zamengespannen hadden om de zaak tot eene crisis te brengen. Ds. Kocken werd bij het Kerkbestuur aangeklaagd, veroordeeld en na den gewonen termijn afgezet. De Kerkeraad, en het grooter deel der gemeente aan den Moerdijk, evenwel koos partij voor ds. Kocken, zoodat deze voortging met zijn arbeid in de gemeente en wonen bleef in de pastorie. De zaak der tegenpartij was nu om hem *van* den preekstoel en *uit* de pastorie te krijgen, en hiertoe werden allerlei pogingen aangewend. De ringsbroeders, die in de vacature (?) moesten preeken, kwamen, van gewapende politiedienaren vergezeld, doch vonden de deuren der kerk voor hen gesloten. De pastorie werd geregeld belegerd en verdedigd.

De kerk in Holland, Staatskerk zijnde, zoo werd de sterke arm der Regeering ter hulpe geroepen, doch vooreerst zonder het gewenscht gevolg. Vijftien jaar geleden, gelijk in het geval van ds. Witteveen,

ging het gemakkelijker om een predikant 'in naam des Konings' van den preekstoel te weren. Ook had Kocken dit voor, dat de Kerkeraden en Kerkvoogden op zijne kand waren. Eindelijk werd ds. Kocken voor de rechtbank gedaagd, om de kerkelijke archieven af te geven; op zijne goederen werd beslag gelegd; hij zelf tot groote geldboeten of bij niet-betaling tot gevangenisstraf veroordeeld. In het eerst liet het zich aanzien als of de Kocken-zaak tot groote beroering in de kerk leiden zou, doch dit is niet geschied. Zij is geheel plaatselijk gebleven, ook wel door de houding, die Kocken tegenover anderen heeft aangenomen. Nogtans is het moeilijk te voorzien wat het einde van dit alles zijn zal. De 'Bazuin,' het orgaan der Afscheidene Gereformeerde Kerk, trekt sterk partij voor Kocken, en schoon het de andere christelijke bladen niet aan sympathie ontbreekt, heeft Kocken den strijd toch wel wat alleen gestreden (misschien ook willen strijden). Eéne les heeft men uit het gebeurde aan den Moerdijk geleerd of kunnen leeren, nl. dat de Synodale macht verzwakt is, en dat men, met een weinig beleid het jaren lang tegen de Synode en de kerkelijke reglementen kan uithouden; ook waar die geschraagd worden door het Gouvernement, dat men behoudens zedelijk gedrag in de kerk van Holland leeren kan en doen kan wat men wil, goed of kwaad, zonder zich grootelijks tegen de wetten te bezondigen, of, die overtreden hebbende, zonder gestraft te worden.

Of het bij ons in Z.-Afrika veel beter gesteld is?

Antwoord: vide de Kotzezaak, de Burgerszaak, de Naudézaak, de Leibbrandtzaak - en nog een paar andere zaken.

Als gij er niet op tegen hebt, zullen wij nu eerst Overijssel en Drenthe een bezoek brengen.

Utrecht tot uitgangspunt nemende, gaan wij per Centraalspoor recht door, via Amersfoort en Harderwijk, naar Zwolle. Er behoort tegenwoordig aan het station van den Rijnspoorweg, waar een tachtig treinen iederen dag aan komen en vertrekken, eenige behendigheit toe om den rechten trein te krijgen. Het beste is om uw kaartje te nemen en in de wachtkamer (waiting room) te blijven, tot dat de portier (porter) den naam der plaats noemt waar gij naar toe wilt reizen.

In de wachtkamer, of in de restauraties (refreshment room) kunt gij bijna alles te eten of te drinken krijgen wat gij begeert. Een kop koffij, thee of chocolade voor een paar stuivers; een broodje met kaas, vleesch of saucijs; een beefsteak of karbonade met aardappelen, gebakken of gekookt; wijn, bier, lemonade, sodawater etc. In de waiting-room, eerste en tweede klasse, mag niet gerookt worden, doch in de refreshment rooms - o, wee! Alles smaakt naar tabak; dichte wolken van tabaksrook beletten u te zien of uw beefsteak van een os of van een paard afkomstig is, en te proeven of gij koffij dan wel thee drinkt. In sommige gevallen heeft dat rooken dan toch weer zijn nut.

Aan het bureau, waar gij uw spoorwegkaartje neemt, moet gij ook een weinig toezien. Als gij geen Hollandsch geld hebt, kunt gij met engelsche, fransche, duitsche of andere munt betalen, alles tegen vasten koers. Doch gij moet oppassen dat er, wegens de drukte, geene vergissing plaats vindt. Toen ik daar straks mijn *ticket* nam, ontving ik bij het wisselen een muntbiljet van tien gulden, dat, naar ik meende, niet meer gangbaar was. Ik zat al in de coupé, toen ik het merkte. Tien gulden te verliezen, dat ging toch niet, en, schoon de trein op vertrekken stond, riep ik den conducteur (guard) om mij even uit te laten om mijn muntbiljet tegen een ander geruild te krijgen. De conducteur ging met mij; de man aan het bureau gaf mij een ander muntbiljet; de trein vertrok, en toen ik mijn banknoot nazag, vond ik dat zij van denzelfden datum was als de vorige!! Pas op, mijn vriend!

Van Utrecht loopt de weg langs BLAAUW KAPEL, een klein plaatsje, vlak bij Utrecht, met een oud merkwaardig kerkje, en voorbij DE BILDT, langs den SOESTERBERG en Soest naar Amersfoort. Zie eens door het raampje van de ‘*carriage*’ en let op de militaire verdediging van Holland, die gij hier in hare kracht aanschouwt. De vestingen op de grenzen worden gesloopt, daar zij niet bestand zijn tegen het geschut dat nu gebruikt wordt. Ingeval van oorlog zou Holland het, op de grenzen, noch tegen Pruissen noch tegen Frankrijk kunnen uithouden; doch hier, in het midden des lands, is het wat anders. Aan Blauwkapel; aan de Bildt; ja waar gij uw oog hier wenden laat, ziet gij sterkten en forten, die, in

geval van oorlog, de hoofdstad beschermen moeten. ‘Die kleine forten,’ zegt gij, ‘zullen die de Pruisen uithouden?’ Antwoord: ja; ten minste zóó lang tot dat er hulp van elders opdaagt. Want, ziet ge, de forten zijn hoog en het omliggende land ligt laag; en als de vijand in het land is worden de dijken doorge stoken; het lage land loopt onder water en verandert in een moeras, en de vijanden, tenzij zij zich in kikvorschen kunnen veranderen, steken vast in den modder en de Hollanders schieten hen dood. Ten minste zóó denkt men in vreedestijd.

‘Zij zullen het niet liebben
Het oude Nederland.’

De Bildt met zijne groene dennewouden achter ons latende, gaat het in vliegende vaart, over de Veluwsche heide, langs den SoesterBERG (een ‘randje’ zouden wij in Afrika zeggen), en voorbij Soest. Dat fraaije witte gebouw daar is een koninklijk paleis. Als gij den tijd hebt, kunt gij hier op aangename wijze eenige dagen doorbrengen. De omstreken van Soest en Baarn behooren onder de schoonste van Nederland, en onze schoone bosschen en prachtige buitenplaatsen zijn een bezoek overwaardig. Vreemdelingen, die Holland bezoeken, zien zelden dit schoone gedeelte des lands; van daar die dwaze beschrijvingen van Holland als een *‘flat country; very wet and damp; intersected by dykes; producing Hollanders, cattle, cheese and rhumatism!’*

Doch wij zijn reeds te Amersfoort (het is drie kwartier uur per spoor van Utrecht) en wij moeten hier een weinig wachten op den trein, die, via Hilversum, van Amsterdam komt. - Ga in de wachtkamer als gij u wilt laten berooken, doch laat u niet verleiden om hier een kop koffij te drinken. ‘KOPPIJ,’ zeg ik, het is een aftreksel van koekamakranke, bedorven hooi, snuif, uijen en kastorolieboontjes, getapt uit een kan, waarin levertraan geweest is, smakelijk gemaakt met sigarenasch!! Hotsend en stootend gaat het straks verder via Nijkerk naar Harderwijk. Ermelo, met het vriendelijke Huis van Barmhartigheid, laten wij rechts liggen en nabij Harderwijk hebben wij een schoon gezicht op de Zuiderzee. Aan het Station Harderwijk zien wij de cab van mijn vriend, ds. Witteveen, en het geduldige,

stramme, eeuwen(?)oude paard dat, met een onverschillig oog aanschouwt hoe vol het rijtuig geladen wordt, en dat nooit haast heeft. (Lieve vriend! in plaats van te lagchen moest gij liever een bijdrage geven ter aankoop van een ander paard ten behoeve van Witteveen's stichting.)

Van Harderwijk gaat het, nog altijd over de heide en nu en dan door dichte dennen-bosschen, voorbij NUNSPEET, een vriendelijk dorp met goede Kerk en Pastorie, nu de woning van onzen broeder HUËT, en naar Zwolle, ruim twee uur per spoor van Utrecht. Juist bij Zwolle gaan wij over den IJssel, over een prachtige spoorwegbrug. Wij zij nu in de provincie Over-IJssel, letterlijk over den IJssel, een tak van den Rhijn, die, niet ver van hier en boven Kampen, zich in een paar armen verdeelt en in de Zuiderzee stort.

Zwol is een belangrijke plaats, vooral ook door de junctie van vier spoorweglijnen. Zoowel aan het Hollandsch, dat hier al vrij plat gesproken wordt, als aan de kleding der boeren, bemerkt men terstond dat men Gelderland verlaten heeft. De stad heeft een zeer welvend aanzien. Kerkelijk en geestelijk is de plaats een type van Overijssel. De predikanten onzer kerk: op een enkele na (ds. Vermeer), liberaal of modern. Bij de gemeente: begeerte naar waarheid.

Als de Modernen preeken zijn de kerken ledig; als ds. Vermeer preekt is er bijna geen plaats te krijgen.

In de week der gebeden (1874) preekte ik, daartoe uitgenoodigd, op den Vrijdag avond in een der grootste kerken van Zwolle, en er was dien avond eene overgrootte schare aanwezig, niet alleen van stedelingen, maar ook van boeren, die een uur en meer te voet moesten afleggen om den dienst bij te wonen. Een weinig later hield ik, op verzoek, eene voorlezing over Afrika. Zóó vol was de zaal waarin ik spreken zou, dat ik nauwelijks het platform bereiken kon, terwijl sommigen op den zolder waren geklommen en, hun hoofd over de *ventilators* houdende, aldus moesten hooren. De zaak was dat er meer toegangkaartjes verkocht waren dan er plaats was. De predikant der Afgescheidene Kerk te Zwolle is een wakker man, die wel met onze broeders samenwerkt.

Het is te verwachten, dat als er hier vacaturen ont-

staan, die door regtzinnige leeraren zullen worden opgevuld. Op eene plaats als Zwolle zou afscheiding van de Herv. Kerk, nu, schadelijk werken, terwijl de arbeid in de kerk schoone vruchten belooft.

Onze Confessionele Vereeniging oefent te Zwolle niet veel kracht uit; de richting der vrienden dáár is meer in den geest der Vereeniging ter Verbreiding der Waarheid.

De volggende plaats, MEPPEL, is in dit opzicht voor ons van meer belang. Eene niet onaanzienlijke, welvarende plaats, vooral bekend door haar handel in boter, ‘*Meppeler Kluiten*’ genaamd, omdat die veel in ‘stukken’ verkocht wordt in plaats van in vaatjes. Ook hier is aan het spoorstation, waar de treinen van Friesland, Groningen en Zwolle zamen treffen, een drok verkeer. Kerkelijk zag het in Meppel treurig genoeg uit. Er zijn drie predikanten, allen Modern; daarentegen de kerkeraad, het kiescollege, en het grooter deel der gemeente Orthodox. Werden deze predikanten maar naar elders beroepen, of wilden zij bedanken, dan zou de toestand in Meppel spoedig geheel omgekeerd zijn. Nu preeken de moderne predikanten voor leege kerken. Er is hier eene zeer sterke afdeeling onzer Vereeniging. In het fraaije kerkgebouw, dat de vrienden opgericht hebben, wordt, wij geregeld, elken Zondag twee malen door den een of anderen predikant gepreekt of, een enkele maal, door een Evangelist. Het Avondmaal wordt, als in eene gemeente, geregeld bediend; Catechisatie en Zondagscholen gehouden; in één woord, hier is eene gemeente in eene gemeente. Ik schat de jaarlijksche uitgaven aan dit werk verbonden op *f* 1500 à *f* 1600 (£125 of £135), eigenlijk gezegd zeer weinig. Gelijk de meeste predikanten, logeerde ik bij den heer K., een fabrikant in ‘*tammeletjes*’, in wiens dienst ik een paar knechten vond, die, ik meen, over 25 jaar in de affaire waren, en terecht, als huisgenooten gerekend werden. 's Avonds na, den dienst werd ik bij den een of anderen vriend genoodigd, om, met andere vrienden, de preek nog eens te bespreken, koffij te drinken (en ziek te worden van tabaksrook). Ik leed in deze dagen veel aan slapeloosheid, vooral des Zaturdags nachts. En geen wonder! Moe gereisd, kwam ik soms op de eene of andere plaats aan.

Dan eene vergadering met vrienden (en pijpen) tot tien uur; dan avondeten en koffij; dan avondgodsdienst; dan nog een pijp en een praatje; eindelijk, tegen middernacht: 'maar dominé is misschien vermoeid, en zal willen slapen;' - dan naar bed, soms in eene bedstede in den muur gebouwd, met gordijnen, zware dekens, *linnen lakens*, zoo kil en koud; dan half in slaap vallen en zenuwachtige vrees voor slapeloosheid; eindelijk een groote friesche klok in de aangrenzende kamer, juist tegen de bedstêe aan, met zijn TIK *tik* TIK *tik*; daarbij de vrees van op die wijze 'morgen, niet te zullen *kunnen* preeken.' - etc. etc. etc. Vóór middernacht schijnt men in de steden niet naar bed te kunnen gaan. En dat voor een Transvaler, die gewoonlijk vóór tien uur in de rust was!

Van Meppel leidt mijn weg een weinig terug naar de KRIM in DRENTHE. Ik geef u een bladzijde uit mijn dagboek. 9 Febr: Na zeer vroeg gewekt te zijn, kleepte ik mij en dronk mijne koffij Een vigelante stond aan de deur, om mij naar het station te brengen, en, daar de eigenaar van de cab aan predikanten, die hier preeken niets laat betalen, gaf Mr. K., mij een kwartje (five pence) om als fooi aan den koetsier te geven. In de refreshment room zaten eenige Joden, die mij met geen vriendelijk oog aanstaalden. De trein vertrok om bijna half acht, en een goed half uur later stapte ik uit aan de statie te Hoogeveen, waar ik een rijtuig vond, dat mij naar de Krim moest brengen. Hoogeveen is een levendig plaatsje, door een kanaal in vier deelen gescheiden in den vorm van een kruis. Het kanaal was bedekt met schepen, die ingevroren waren; sommige waren geladen met turf. Het land tusschen Hoogeveen en de Krim is laag en voor het oog onbelangrijk, en was nu met sneeuw bedekt. Hier wordt overal turf gestoken. De bevolking schijnt arm. Wij passeerden een dorp met een fraaije Roomsche kerk. Trouwens die kan men in Holland overal vinden, want het schijnt of de Roomschen het land met min of meer kostbare kerken willen bedekken.

Ongeveer half twaalf kwamen wij aan DE KRIM, een kanaal dat gegraven werd tijdens den Russischen oorlog. Deze grond, vroeger van weinig waarde, is nu zeer kostbaar. Hier wordt overal turf gestoken en het

is onder de veenarbeiders (peat-diggers), dat onze evangelist werkt. Aan beide kanten van het kanaal liggen de veenderijen en de woningen der arbeiders. Deze zijn een bijzondere klasse van menschen, veel overeenkomst hebbende met navvies. In den zomer verdienen zij veel geld, in den winter weinig of niets; zoodat velen dan half gebrek lijden.

Na een weinig te hebben gerust vergezelde ik onzen evangelist, mr. Eger, naar het kleine kerkje, waar ik een 70 à 80 kinderen der Zondagschool vond voor de gelegenheid gewasschen en wat opgeknapt. Zij zongen eenige liederen, waarna ik hen kortelijk toesprak. Een mr. Hofstra, lid der Evangelisatie, onthaalde de kinderen op groote stukken koek, en het was aardig om te zien hoe zij, toen de evangelist nog 'een versje' opgaf om te zingen, trachtten te eten EN te zingen. - Gij kunt denken met welk succes!

Onder de kinderen waren opgegroeide jongens en meisjes, en *nauwelijks een derde van hen konden lezen*. Het gemeentebestuur weigerde hier eene school te laten bouwen, omdat het te veel zou kosten, en eene Christelijke school kon om dezelfde reden niet opgericht worden. Al het onderwijs dat deze kinderen krijgen is op de Zondagschool en Catechisatie; en waar zij niet kunnen lezen, leeren zij zingen en ontvangen en verspreiden op die wijze de waarheid. In den namiddag had ik eene groote gemeente van turfgravers, allen 'op hun best' gekleed. Vroeger heerschte hier veel dronkenschap en ellende, doch onze evangelisatie heeft hier met grooten zegen gearbeid. Ik gebruikte het middagmaal met onzen evangelist, en kon niet nalaten te wijzen op het schoone stuk 'beestevleesch' dat op tafel stond, toen ik hoorde dat het vleesch een geschenk was van een vriend, '*omdat een dominé kwam,*' en dat zij in twee jaar geen versch vleesch op tafel gehad hadden. Dit is mij, op mijne reize, bij evangelisten meermalen gebeurd en maakte altijd een pijnlijken indruk op mij. Eenmaal at ik bij een evangelist met een talrijk kroost gezegend. Een smakelijk maal van groenten, aardappelen en vleesch stond op tafel; ik had honger genoeg om mij het wel te laten smaken, toen mijn oog op de kinderen viel, die niet met ons aanzaten, doch een belangstellend oog vooral op het *vleesch*

sloegen. Waarschijnlijk verdween dit *te* spoedig, naar den zin van het oudste zoontje en, vreezende dat er *niets* voor hem zou overblijven, riep hij: ‘Va! krijg ik het lestjen’ (d.i. wat er overblijft). Het was duidelijk dat *vleesch* een zeer ongewonen schotel op tafel was, en het ‘lestjen’ werd dan ook nauwkeurig verdeeld en spoedig opgegeten. Niettegenstaande dit alles blijven onze evangelisten getrouw aan den arbeid. Hoe gaarne had ik eenige verbetering in hunne omstandigheden gebracht.

Ik bleef den volgenden dag aan De Krim over en bracht den avond door bij een lid der Vereeniging, met een twaalftal vrienden, schippers, boeren, winkeliers en anderen. De vrouw des huizes tracteerde op koffij, heete punch, brood, koek, kaas, etc., en men hield mij bezig tot één uur in den nacht!

Mr. H. bracht mij den volgenden morgen zeer vroeg met zijn rijtuigje naar eene plaats, waar ik de passagierswagen naar het naaste station zou treffen, en in dat rijtuig zette ik mijne reis voort. Wat later kwamen er zóó vele passagiers, dat er een tweede rijtuig moest worden ingespannen, waarin ik plaats nam, daar ik in het ééne gevaar liep, om in den tabaksrook te stikken. Het was vreeselijk koud, en schoon ik zoo veel kleederen had aangetrokken als mogelijk was, kon ik toch maar niet warm worden. Ongeveer elf uur bereikten wij de statie, waar eene vriendelijke herbergierster mij eene vrije kamer gaf, wat koffij, en, o weelde! een bord warme soep. In de kamer hing een portret van mijn leermeester da Costa, die op mij scheen neer te zien en te vragen: wat doet gij ook in de koude?

Gij kent het rijmpje van Vondel:

‘Geluckigh is het lant,
Daer 't kint zijn moêr verbrant.’

Dit is vooral ook op dit gedeelte van Nederland toepasselijk. Bij den eersten opslag schijnt het wel wat barbaarsch en onnatuurlijk, dat het land geprezen wordt ‘waar het kind zijne moeder verbrandt,’ en misschien stelt gij u voor, dat er in Drenthe en Overijssel inrich-

tingen voor lijkenverbranding zijn, waar de moeders door hare kinderen aan het vuur worden overgegeven; (aan eene verbranding van levende moeders denkt gij toch niet) - doch bij nadere beschouwing is dit zeer natuurlijk. Door 'moeder' (moêr) wordt den grond bedoeld, dien men bewoont; eene moeder, die hare kinderen draagt en voedt, en die, op vele plaatsen in Nederland, tegelijkertijd brandstof oplevert. De steenkolen, die men in Holland gebruikt, worden uit Duitschland, België en Engeland aangevoerd. Brandhout heeft men uit daartoe opzettelijk aangelegde bosschen, van eiken-, beuken- en andere boomen. Behalve hout en steenkolen wordt er veel 'TURF' gebruikt. Deze turf of brandbare grond, vindt men op vele plaatsen in Nederland, en levert eene rijke bron van bestaan op. De turf- of veengronden onderscheidt men in: 'hooge veenen,' die vooral in Groningen en Drenthe gevonden worden en eigenlijk verstorven gronden zijn, en: 'lage veenen,' in Holland, Friesland en Overijssel, de voortbrengselen van in het water verstorven planten. Deze planten vormen, op den bodem van het water, eene steeds dikker wordende laag, waarin weer planten, sterker dan de eerste, groeijen, totdat er eene laag gevormd wordt, die lichter is dan het water en boven drijft. Nu ontwikkelen zich planten en wortels onder en boven het water, en in ongeveer vijftig jaar is het 'veen' gevormd. Stukken 'drijvend veen' worden tijdelijk gebruikt als weideveld voor het vee, en er zijn streken in Holland, waar men dit veen aan stukken snijdt, het naar de eene of andere plas water brengt, de stukken daar weer zamenvoegt, met wat mest en modder bedekt en zoo, van water, land maakt. Zóó strk groeit het veen somtijds, dat er, in de omstreken van GIETHOORN, natuurlijke wei- en hooilanden zijn, waar niet vele jaren geleden water was. Deze veenlanden nu, leveren een zeer goede brandstof op, die 'turf' (pcat) genaamd wordt. Op vele plaatsen in Holland en Friesland (laag veen) wordt de turf gebaggerd; in de hooge veenen wordt die gestoken. De bovenste laag is meestal niet bruikbaar ter verbranding; daarna volgt in de lage veenen eene laag grond, zoo zacht als modder, die gebaggerd, dat is uitgeschept, wordt, en op het veld geworpen om te droogen. Is zij

behoorlijk droog dan wordt zij in kleine, vierkante stukjes geploegd en opgestapeld om verder te droogen, en vervolgens verscheept naar alle oorden des lands. Als de turf tot op zekere diepte uitgebaggerd is loopt de lage grond vol water, dat door kanalen en watermolens in toom gehouden moet worden, opdat het geene overstroming te weeg brengt. Dit water wordt later, dikwijls met groote kosten, ‘uitgemalen’ (uitgepompt) en met de laag grond, die op de turf lag, verkrijgt men heerlijk weiland en bouwland, gewoonlijk ‘polders’ genoemd. In Drenthe en op sommige andere plaatsen waar de grond vaster is, kan men de turf ‘uitsteken’ zonder baggeren. Om een weiveld in turf te veranderen moet men de toestemming van het Gouvernement hebben; evenzoo om de uitgeweekte plaatsen weer bruikbaar te maken door ze droog te pompen. Over het algemeen zult gij mij toestemmen, dat geen volk ter wereld zóóveel uit een klein land weet te halen als de Hollanders. Holland is in waarheid een KUNSTland^(†)

In Overijssel en Drenthe was voor mij nog al veel werk. Ik bezocht onder anderen Assen, de hoofdstad der provincie Drenthe, en Blokzijl, aan de Zuiderzee gelegen. Mijne reis naar laatstgenoemde plaats zal ik niet gemakkelijk vergeten. Ik ging per spoor van Meppel naar Steenwijk, waar mijn vriend van Hoogenhuizen predikant en ijverig arbeider in 's Heeren wijngaard is. Te Steenwijk vond ik een soort van overdekte schuit, die mij, langs het Steenwijkerdiep, naar Blokzijl zou brengen. Een oud, melankoliek paard werd met een lijn aan de schuit bevestigd en trok die, langs den kant loopende, voort, zoo lang *er grond was om op te loopen*. Dit duurde echter niet lang, en nu werd ons vaarttuig door de schippers voortgestuwd met lange stokken, die zij in den moerassigen grond stootten. Hoe snel wij voortgingen kunt gij denken. Daarbij was het koud; de omliggende landstreek was plat, nat, glad, kaal en schraal. Ik had honger doch er was niets te eten dan een stukje roggebrood, dat de schipper, vriendelijk genoeg, met mij deelde, en zoo

(†) Die hiervan iets meer wil weten, leze het, ook in vele andere opzichten, zeer belangrijke werk van *Esquiros*: ‘Het leven in Nederland.’

kwamen wij, na eene uren lange reis, te Blokzijl, een zeestadje, allergunstigst gelegen voor menschen, die gaarne voortdurend verkouden willen zijn. Kerkelijk was het hier zoo koud als in de natuur; geestelijk misschien een weinig beter, dank ook, in den middelijken weg, aan onze evangelisatie. Ik preekte hier des avonds, voor een vrij groot gehoor, met veel genoeg. Onze evangelist, Nauta, arbeidt hier niet zonder zegen, doch wat is één onder zoo velen?

‘Wanneer ik u iets van de school ga mededeelen?’ Mijn Vriend, ik stel het zoo lang uit als mogelijk is. Het onderwerp is zoo gewichtig als moeilijk, en vooral daar de School-quaestie ook onder ons *la question brûlante* wordt - weet ik bijna niet..... of ik...?

‘Zekerlijk,’ zegt gij ‘ik wil iets van de school hooren.’

Het zij zoo. Ik zal TRACHTEN, met zoo korte woorden mogelijk, u een overzicht van den staat van zaken te geven.

De school is de twistappel in Holland, gelijk die meer en meer overal de twistappel wordt. Het beginsel van ‘*neutrale school*,’ m.a.m. GODSDIENSTLOOZE school wordt in Holland bijna consequent uitgevoerd. De Staat als zoodanig, kent geen godsdienst; de STAATSSCHOOL, evenmin. Op geene, door den Staat ondersteunde school, mag, gedurende de schooluren, van den Bijbel of den Heiland gewag gemaakt worden, en de onderwijzers hebben bijzonder te zorgen dat zij den scholieren geen aanstoot geven, of kwetsen in hunne godsdienstige of godsdienstlooze gevoelens.

Nominaal: strikte neutraliteit; in de praktijk: tyrannie over het geweten. Geen onderwijzer mag den naam van Jesus noemen, als dien des Verlossers, of hij geeft Joden en Modernen aanstoot, noch de beeldendienst der Roomschen veroordeelen ter wille der Roomschen. Zwijgt hij geheel van den Heiland, dan geeft hij de Orthodoxen wel aanstoot, doch dat is minder. Het onderwijs zelve is zoo goed als het wezen kan, godsdienst uitgesloten. Het armste kind kan van Staatswege, kosteloos, onderwijs ontvangen in lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde en teekenen; de meisjes, in de steden, daarenboven in nuttige handwerken. Op alle mogelijke wijze

wordt het onderwijs aangemoedigd. Dat de Staat zorgt voor scholen, waarop kinderen van elke denominatie kunnen school gaan is noodzakelijk, ja onmisbaar. Doch het kwaad zit hierin, dat de neutrale school zich niet tevreden stelt, met hier en daar in eene leemte te voorzien, maar dat zij gebruikt wordt om christelijke scholen onder te houden. Zooals de Staat nu bestaat, zie ik niet in hoe zij andere *dan* godsdienstlooze scholen hebben kan. Doch dit geeft haar geen recht om alle ondersteunde scholen godsdienstloos te maken.

En dit toch is het drijven. Niet: uit 's lands kas moet OOK voorziening gemaakt worden in de opvoeding dergenen, die op geene christelijke school onderwezen willen worden; maar: op de uit 's lands kas ondersteunde school MAG geen godsdienstig onderwijs worden gegeven. Niet bijv.: op het dorp A. wonen driehonderd schoolgaande kinderen, waarvan 250 gereformeerd zijn, 40 roomsch, 8 modernen, en 2 joden en de Staat moet zorgen, dat die niet-gereformeerden voldoende onderwijs kunnen ontvangen, zonder hinder aan hunne overtuigingen, (hetwelk niet af te keuren zou zijn); maar wel: OMDAT er eenige roomsche en joodsche kinderen zijn, daarom moet de geheele school te A. godsdienstloos zijn. Of wat nog erger is: zelfs indien er te A. *slechts* kinderen van éene gezindte zijn, doch te B. zijn er van verschillende, daarom mag de school te A. evenmin christelijk zijn als die te B.!!

De partijen kan men in het breede misschien dus indeelen.

De *Joodsch-moderne partij*, die zegt: scholen door den Staat ondersteund moeten, wat het godsdienstige betreft, geheel kleurloos zijn. De maatschappelijke opvoeding der kinderen behoort den Staat, daarom moet de Staat zorgen voor onderwijs, opdat niemands overtuiging gekwetst worde; om een einde te maken aan alle bigotterie moeten de staatsscholen zóó gesteund worden, dat er voor andere scholen geen plaats overblijft.

De *midden-partij*, die met plaatselijke toestanden rekt en niet met algemeene.

En de *verdrukte partij*, die zuchtende klaagt:

Wij worden gedwongen te betalen voor een systeem van onderwijs, waaraan wij niet alleen onze kinderen niet kunnen vertrouwen, maar dat het ons bijna

onmogelijk maakt onze kinderen naar onze overtuiging te laten onderwijzen.

De eerste wil geen godsdienst op de school.

De tweede partij ziet niet in dat er zoo groot gevaar is.

De derde partij zegt: hebt uwe godsdienstlooze scholen als het niet anders kan, maar maak het ons niet onmogelijk om Christelijke scholen te hebben.

‘Onmogelijk’ vraagt gij, ‘in het vrije Holland?’ Zekerlijk, en wel op deze wijze.

Scholen voor lager en middelbaar onderwijs zoowel als de hoogere burgerschool, worden uit de gemeente en provinciale kas gebouwd en onderhouden; dus door de inwoners. De kosten van onderhoud zijn zeer groot; het onderwijs redelijk goed; en de schoolgelden, betrekkelijk, zeer gering. Geen wonder dat de staatschool, alle scholieren trekt, die maar eenigszins onverschillig of loszinnig zijn, op het punt van Godsdienst. Maar ten tweede en wel voornamelijk: de bijzondere of christelijke school kan niet concurreeren tegen de staatschool wegens finantieele moeilijkheden. Het is in de meeste gevallen onmogelijk voor de zelfde personen, om eene bijzondere school te onderhouden naast de openbare, en het is tyrannie om de voorstanders der bijzondere school te dwingen, de openbare zóó te steunen, dat de bijzondere niet bestaan kan.

De midden-partij doet, zonder het te weten, veel kwaad aan de zaak. Ik neem één geval uit velen. Te L. zijn pl. m. twee honderd schoolgaande kinderen, zonder uitzondering, allen tot de Gereformeerde Kerk behoorende en, in naam, orthodox. De hoofdonderwijzer der school, welgezind; de hulponderwijzer niet modern. Wil de onderwijzer deze school, eenigzins, als eene Christelijke bewerken, *zoo lang er niemand is, die er over klaagt*, zal hij door het schoolbestuur er niet over aangevallen worden, evenmin als in N. Brabant, als de openbare school Roomsch is. De onkosten der school worden voor het grooter deel uit de gemeente gevonden. Is de predikant nu ook orthodox en kan hij het met den onderwijzer vinden, dan regelen deze beiden de zaken zoo een weinig, en men roept triomfeerend uit: de *Wet* moge al niet goed zijn, zij wordt *niet* toegepast; en zoo lang men ons maar vrij laat, waarom zouden wij dan eene bijzondere school oprichten, verdeeling in de

gemeente bewerken, en op zoo groote kosten worden gejaagd?

De joodsch-moderne partij zegt: 'juist zoo, ziet hoe liberaal wij zijn, en hoe wij u alles toelaten,' en denkt daarbij: 'wacht maar, de strik zal op den behoorlijken tijd wel worden toegehaald.' En de Christelijke schoolpartij zegt, en terecht: gij moet TOCH voor uwe school betalen; gij ontvangt eigenlijk weinig of niets uit de openbare kas; waarom kunt gij nu geene Christelijke school hebben, en als een recht bezitten, wat men u nu oogluikend toelaat. En verder: gaat het u niet aan dat uwe broeders in andere plaatsen, waar men minder tolerant is, verdrukt worden? Het is omdat gij met de vijanden van Christelijk onderwijs, die oogluikend toelaten dat gij de wet ontduikt, heult, dat de goede zaak niet vorderen kan.' De middenpartij heeft steeds een Damocles zwaard boven het hoofd; één Jood, één Roomsche of moderne bezoeker de school en sta op zijn recht, en de vrede is gestoord. Hoe het gaat als de meester modern en de predikant orthodox is, of omgekeerd, kunt gij denken. De moderne meester is somtijds sterker dan de predikant, daar de laatste zelden lid van het schoolbestuur is, en dus niets op of over de school te zeggen heeft; doch wee in elk geval de meester, als *hij* rechtzinnig is en het schoolbestuur of de predikant modern! De diakonie- of kerkelijke scholen zijn, in beginsel, godsdienstige scholen; ik zeg in *beginsel* en niet altijd in de praktijk. De bijzondere (christelijke) scholen worden met moeite staande gehouden. De gebouwen zijn dikwijls met schuld bezwaard; de onderwijzers genieten minder tractement dan die der openbare scholen; en waar schoolgeld betaald wordt, is dit natuurlijk meer dan op die door den Staat gesteund. Zóó hoog zijn de zaken gelopen, dat de christelijken, een Anti-Schoolwet-Verbond hebben opgericht, en, van wege de Vereeniging tot Christelijk-Nationaal-Onderwijs, Christelijke scholen op alle mogelijke wijze worden ondersteund. In het kamp van de voorstanders der christelijke school, is zeker verdeeldheid; doch daarin is men het eens dat de Staat slechts scholen behoort te hebben, waar de kerk of private vereenigingen te kort schieten. Een van beide behoorde wel te geschieden: dat de Staat *alleen* neu-

trale (?) godsdienstlooze scholen *steunde*, en slechts daar, waar plaatselijke omstandigheden dit eischten, of dat zij *dit* deed EN aan alle gezindte-scholen ponds-ponds gewijze, eene toelage uit 's lands kas verschaft; zeg voor zóóveel kinderen zóóveel geld. Zooals de wet nu is, drukt die dubbel en vierdubbel op de voorstanders der christelijke school.

Bij de verkiezing van leden voor het Parlement is de schoolquaestie *nu*, wat die van het vrijwillig beginsel was in Zuid-Afrika, eenigen tijd geleden. Dr. A. Kuyper, emeritus-predikant van Amsterdam, nu Lid der Tweede Kamer (House of Assembly) is daar de voornaamste woordvoerder onzer partij. Jhr. Mr. J.W. van Loon en Baron Mackay, onlangs overleden, waren hartelijke voorstanders onzer zaak. Buiten het Parlement, hebben wij Mr. Peringa, Professor Brummelkamp, Savornin Lohmann, doch excuus..... Ik zal in deze zaak geen namen meer noemen. - *Nomina sunt odiosa*, en mijn geschrijf *mocht* ook eens in Holland gelezen worden!

‘Of er onder de onderwijzers op de openbare school geene ware christelijke mannen gevonden worden?’

Zekerlijk; even zeker als niet alle ‘christelijke onderwijzers,’ christelijk zijn. Doch die mannen zijn in eene moeilijke possite. OP ZEKERE UREN VAN DEN DAG MOGEN ZIJ NIET VAN DEN HEER SPREKEN, en daartoe MOETEN zij hun christelijk hart geweld aandoen. Gij verstaat mij wel. Niemand zou verlangen dat, als de onderwijzer een kind moet leeren rekenen, of schrijven, of in de aardrijkskunde onderwijzen, dat hij dit door middel van de geloofsbelijdenis zou doen, of dat hij den kinderen eene preek zou houden. Alles heeft zijn tijd. Maar iets anders is het dat de christelijke onderwijzer, dat de christen zich VERBINDEN ZAL om, gedurende zekere uren van den dag, *niet* over den Heiland te spreken, - m.a.u. door stilzwijgen Hem te *verloochen*! En dat kan geen christen hart ongewroken doen. Gelijk ik zeide: Sommige onderwijzers ontduiken de wet en zijn zoo christelijk, als zonder aanstoot te geven mogelijk is; anderen zijn gedurende de schooluren bloote machines om den kinderen lezen en schrijven te leeren, doch beiden gevoelen wel dat die positie onhoudbaar is. Dat er zich niet meer onderwijzers

bij het bijzonder (christelijk) onderwijs voegen, heeft zijn oorzaak in twee dingen; primo: omdat het voor den onderwijzer gemakkelijker is *slechts* onder de Gouvernements-School-Commissie, en niet OOK nog onder opzicht en dikwijls bemoeijelijking eener private commissie te staan; en sec.: omdat de traktementen der meeste Christelijke onderwijzers geheel onvoldoende zijn om van te leven. Het is zeker gemakkelijk, om den Christelijken onderwijzer op de Staats-school daarover te veroordeelen; doch: woorden wekken en voorbeelden trekken. Ook dit is te stellen op rekening der openbare school.

Wat het einde der schoolquaestie in Holland zijn zal, is moeilijk te voorzien, en..... doch, met uw verlof wil ik nu maar van dit onderwerp afstappen. Ik ben geen vriend van de openbare, in naam neutrale, in der daad godsdienstlooze Staatsschool van Holland, vooral niet, nu een scheut van den boom, op Zuid-Afrika's bodem is overgeplant, in den persoon van den gewezen Groningschen onderwijzer van Gorkom, die nu Superintendent der scholen in den Transvaal is.* Alle planten groeijen in Afrika nog al spoedig in het wild; en wee! wee! onze arme Republiek, als de plant van godsdienstloos onderwijs, in Holland nog zoo wat nu en dan gesnoeid, in de Republiek in het wild moet opgroeijen. Men spiegele zich in Afrika aan Holland.-

Laat mij hier tot beter verstand nog dit bijvoegen.

Toen ik pas in Holland teruggekeerd was, kende ik de nadeelige werking der thans bestaande Staatsschool niet, en ik zag waarlijk niet in waarom zij zoo gehavend werd. Maar, een tweejarig verblijf in het Vaderland heeft mij de oogen geopend voor het onrecht, dat der natie door haar wordt aangedaan. En als predikant te *Nieuw-Loosdrecht* ben ik zóó met haar in aanraking gekomen, dat ik tegen haar moest getuigen. Verbeeld u: al de schoolgaande kinderen behoorden tot mijne gemeente; de hoofdonderwijzer, Mr. van Mourik, een uitstekend man en rechtzinnig; de hulponderwijzer niet liberaal, zoo ver mij bekend is; en de

* Die iets naders omtrent den Heer Gorkom en zijne school te Groningen weten wil, leze het Verslag der plaatselijke Schoolcommissie (Groningen) over het jaar 1874, pp: 30.

school - eene christelijke, meent gij, of ten minste op eenige wijze in verband met de Kerk? Och, neen! de type eener neutrale school, en feitelijk voor mij als Leeraar gesloten. Op de school: geen woord over den Heer, geen onderwijs uit den Bijbel. De gevolgen daarvan waren nergens beter te bespeuren, dan op de catechisaties; en schoon ik en de meester, privaat, vrienden waren, tusschen hem als onderwijzer en mij als leeraar was, dank zij der openbare, neutrale, godsdienstlooze school, eene groote klove gevestigd.

‘Waarom te Nieuw-Loosdrecht dan geen christelijke school gevestigd?’

Omdat ik (den persoon des onderwijzers er geheel buiten gelaten) niet met de openbare school zou kunnen concurreeren, en omdat ik mijne gemeente niet door den schoolstrijd wenschte verdeeld te zien. Maar de zaak der school was als een worm, die aan mijne rust als leeraar der gemeente knaagde.

Ik wensch u te verstaan dat ik over Holland schrijf, en niet over Zuid-Afrika. Ik ben nog te weinig op de hoogte, om over de werking der schedule in de Kolonie te oordeelen. Ik ben een voorstander der bijzondere of gemeentelijke school; doch zoolang de wet in de Kolonie mij niet belet, ten allen tijde, (ik zeg niet leerstellig onderricht in den godsdienst maar) waar het noodig is den naam van Jezus te noemen, als den eenigen Naam, dien onder den Hemel gegeven is waardoor wij kunnen zalig worden, zoo lang kan men, meen ik, het Gouvernementsgeld wel aannemen. Hierover echter nu niet meer.

V.

WAARDE VRIEND! - Wilt gij nu een uitstapje met mij maken naar Friesland?

Van Friesland zegt men, dat het 'dorpsgewijze' is ingedeeld. Ongeveer zoo nabij als in Koeberg de plaatsen liggen, vindt men in Friesland de dorpen. Die ééne provincie telt nagenoeg DUBBEL het getal gereformeerde gemeenten van onze geheele kerk in Zuid-Afrika, den Vrijstaat en de Republiek ingesloten. Men vindt er bij de vier honderd kerken, over de twee honderd predikanten, en nagenoeg vier honderd lagere scholen; en het zielental der hervormde kerk staat gelijk met, of overtreft dat, van onze geheele kerk. Het grooter deel van het tegenwoordig Nederland werd vroeger Friesland geheeten. De Friezen waren een vrijheidlievend en machtig volk, welks hulp zelfs door de Engelschen werd ingeroepen tegen de Schotten. Taalkenners zeggen, dat de oude Friesche taal, nu nog door de boerenbevolking gesproken, de oorspronkelijke taal van Nederland is. Zooveel is zeker, dat gij er niet meer dan enkele woorden (bread, butter, cheese, etc.) van verstaan zoudt. De kleeding der Friezen, der vrouwen voornamelijk, is zeer schilderachtig. Het hoofd is bedekt met twee gouden platen ('ijzers' genaamd), dikwijls door een derde plaat over het voorhoofd verbonden. Over deze platen wordt meestal een kanten kap of muts gedragen.

Ik preekte eens, op een avond in de week, te IJlst

(‘Driest’ zeggen de Friezen) voor mijn vriend, ds. van Broekhuizen, en de hoofden van twee honderd of meer Friezinnen, nu door geene muts bedekt en door het licht der lampen beschenen, maakten, van den preekstoel gezien, eene zeer eigenaardige vertooning. Die geen *gouden* ‘ijzer’ betalen kan, heeft een zilveren of zilver-verguld, doch de meeste dames hebben een van zuiver goud. In de steden laat men het oude hoofdsiersel meer en meer in onbruik komen.

Volgens den welbekenden predikant Jan de Liefde, die er een aardig verhaal over geschreven heeft, zou dit gouden hoofdtoisel zijn ontstaan te danken hebben aan eene gebeurtenis tijdens de invoering van het Christendom. De Friezen waren woeste afgodendienaars en wederstonden vrij lang de pogingen van duitsche en andere zendelingen, die hun het Evangelie brachten. Op zekeren dag werden er eenige deensche Christenen gevangen genomen, en veroordeeld om op den volgenden dag den marteldood te sterven. In den nacht zongen zij op liefelijke wijze een lied tot eere des Heeren, en eene schoone jonge dochter, FOSTEDINA genaamd, die hen hoorde zingen, werd daardoor zóó getroffen, dat zij de deur des kerkers opende en hen liet ontvluchten. Tot straf hiervoor werd zij veroordeeld om gedurende eenige uren, met een doornenkroon op het hoofd, in het midden der stad te pronk te staan en daarna gebannen te worden. Na verloop van eenige jaren stierf de koning der Friezen, en zijn zoon, die de Christelijke waarheid had omhelsd, koning in zijne plaats geworden zijnde, huwde met FOSTEDINA. Zij werd met eere ingehaald, en hare schoonheid maakte op de ruwe Friezen grooten indruk, doch... daar waren op haar voorhoofd en aan de slapen van haar hoofd die leelijke lidteekenen, van de doornenkroon die zij gedragen had. Om die te bedekken, boden de jonge meisjes haar een kroon van goud aan, die zóó vervaardigd was, dat zij de oudo wonden bedekte, en zoo droeg FOSTEDINA, na de kroon van doornen, een kroon van goud. Toen de Friezinnen zagen, hoe goed die *haar* stond, begonnen zij ook dergelijke hoofdsiersels te dragen - en, zoo kwam het friesche ijzer in de mode.

Voor de waarheid dezer geschiedenis sta ik niet in, doch zij is in elk geval waarschijnlijk en schoon.

De Friezen zijn, waren en zullen in Nederland wel blijven, een eenigzins afgezonderd volk. Onder elkander spreken zij friesch, en als zij hollandsch spreken is het met een sterk provinciaal accent. Nu en dan worden er geschriften in het friesch uitgegeven - doch misschien meer bij wijze van antiquarische of provinciale aardigheid, dan om die taal als volkstaal te bestendigen. Mij dunkt, zoo moest men in de Kolonie met het *afrikaansch* ook doen. Grondig engelsch leeren, als engelsche onderdanen; hollandsch, als leden der kerk; en het afrikaansch schrijven, zoo als het gesproken wordt, bij wijze van aardigheid. Onder het schrijven dezès evenwel krijg ik een bericht uit Holland in handen, waaruit blijkt dat de Boekhandelaar BOKMA te Leeuwarden een Courant *in de Friesche taal* gaat uitgeven. Misschien doe ik u geen ondiens om u, als eene kleine proeve dier taal, een uittreksel te geven uit eene beschrijving van het Zendingsfeest in het Oranjewoud den 9den Juli 1873 gehouden. De schrijver (Dijkstra, die zich door zijne geschriften in de friesche taal verdienstelijk heeft gemaakt), sprekende over prof. van Oosterzee, zegt:-

‘Ik gîng nei de plaekplaets No. 1, der scoe profester Oosterzee fen Utert de feestrede haalde, en dij man moasten men hearre, dat wier fen sels. Do 't ik der kaem, stiene der al in hele bulte mensken om 'e kathedèr hinne en der kamen al jimmer mear. De profester siet al op 'e kathedèr klear, mei ijèt twa hearen der bij, en de omstanners seijen tsjin elkaar: “Dij mei dat rûnbollge huodsje, dij is it.” - Do 't den tijd wier kaem dât huodsje ou en de man gîng opstaen. Hij spraette sîn earmen wiid ût, en begûn to praten - mei in ferme stemme.’

In het Hollandsch luid dit aldus:-

‘Ik ging naar de spreekplaats No 1, daar zou professor van Oosterzee, van Utrecht, de feestrede houden, en dien man moest men hooren, dat sprak van zelf. Toen ik daar kwam, stonden er al een heele boel menschen, rondom de kathedèr en er kwamen steeds meer. De Professor zat al klaar op de kathedèr met twee heeren bij hem en de omstanders zeiden tot elkander: “Die met die rond-bol hoed, die is het.” Toen het tijd werd kwam de hoed af en de man ging opstaan. Hij breidde zijne armen wijd uit en begon te spreken met een ferme stem.’

Bovengenoemd uittreksel is niet zoo moeielijk te

verstaan, vooral als men het gedrukt voor zich heeft. Moeielijker is het de Friezen te verstaan als zij onder elkander spreken over huiselijke zaken. Het woord ‘*al jimmer*’ heb ik nu en dan onder onze menschen in de Transvaal aangetroffen.

Friesland is een schoon land, te weinig door vreemdelingen bezocht. Indien hier iets *te veel* gevonden wordt dan is het: WATER. Het land is als doorsneden met slooten en stroomen, en hier en daar vindt men vrij groote meeren, die inbreuk gemaakt hebben op het vaste land.

Er is bijna goene provincie, die zóó veel door watervloeden geleden heeft als Friesland. Nog in 1248 kon men over een plank van STAVOREN, in Friesland, naar ENKHUIJZEN, in Holland, gaan; eene diepe zee scheidt *nu* die beide provinciën. Men berekent dat Friesland door meer dan tachtig overstromingen geteisterd is, waarbij vele duizenden van menschen het leven hebben verloren, en geheele dorpen in de diepte zijn verzonken. Friesland heeft dit met Holland gemeen, dat het land er uitziet, alsof op een kwaden dag alles plotseling door de zee zou kunnen verzwolgen worden; en ware het niet wegens de kostbare dijken en watermolens, dan zou een groot deel van Friesland niet meer bestaan. Trots dit alles is de provincie zeer rijk, - rijk aan kostbaren wei-, bouw- en veengrond; aan vee, schapen en paarden; aan geld en goed. Friesche paarden kunnen overal naar den prijs dingen, en friesche beesten zijn zeer geschikt om den onwaakzame te verleiden tot de aanbidding van het gouden kalf. Uitstekende boter (zonder paardenvet, zoo als boter-eters in de Kaap meenen te eten te krijgen) en goede kaas wordt in groote quantiteit uitgevoerd. De boeren-hofsteden getuigen alom van welvaart. In één woord: Friesland is een schoon, en schijnbaar een rijk land.

‘Ook in het kerkelijke?’

Kerkelijk zijn de gemeenten (volgens ds. de Koe) in eene treurige ‘gevangenschap’ gehouden.

En dat wel eene kerkelijke en eene geestelijke gevangenschap.

De Kerkelijke gevangensbewaarders zijn de Collegiën van Floreenplichtigen. In oude tijden was het bepaald, dat eene jaarlijksche belasting van drie stuivers betaald

zou worden van iederen goudgulden (florijn) huur of rente voor grond, en de belastingbetalers zouden stem hebben in de kiezing van alle staatsambtenaren, predikanten, onderwijzers en KERKVOOGDEN. In iedere gemeente wordt, even als bij ons in Afrika, een Kerkeraad gevonden, met den predikant of een der predikanten als voorzitter. Deze kerkeraad is een geestelijk ligchaam en heeft met de tijdelijke zaken der gemeente, de diakonie uitgezonderd, niets te maken. Afgescheiden van den Kerkeraad, is er een Collegie van Kerkvoogden. Dit Collegie ageert als *trustees* der gemeente, heeft het opzicht over de Kerkelijke gebouwen en beheert de Kerkelijke fondsen. Kerkvoogden bepalen hoe groot het tractement van den predikant zijn zal; of de pastorie zal geschilderd worden; of de kerk zal worden schoongemaakt of gerepareerd. De Kerkeraad is geheel afhankelijk van Kerkvoogden, wat de bepaling aangaande salaris en pastorie betreft, bij het beroepen van een leeraar. De Kerkvoogden worden in den regel gekozen door het COLLEGIE VAN NOTABELEN, dat door de gemeente wordt gekozen. Zoo ver ik weet maakt Amsterdam op dit alles eene exceptie, en wordt in die gemeente alles door den Kerkeraad bestierd en beheerd.

In Friesland volgde men, als gezegd is, eene andere wijze van handelen, en werden de Kerkvoogden niet door de gemeente gekozen, maar door de *ratepayers*, hier genoemd *floreenplichtigen*. Schoon in het begin dezer eeuw in de bestaande wetten eenige verandering werd gebracht, bleven de floreenplichtigen zoowel Kerkvoogden als predikanten kiezen. Verbeeld u welk een toestand: Aan het politiek bestuur de keuze van een predikant voor de gemeente! En dat in een tijd waarin modernisme en materialisme naar oppermacht streven! In de laatste jaren vooral kon men hiervan grievende dingen mededeelen. Te BERLIKUM wilde de Kerkeraad een orthodoxen leeraar beroepen, en de floreenplichtigen een modernen; het Classikaal bestuur steunde de floreenplichtigen; de wereldlijke rechter steunde het Classikaal bestuur en - de moderne leeraar werd der gemeente opgedrongen. Te WIRDUM, OOSTEREND, BUITENPOST evenzoo. Met het beheer der gemeentefondsen ging het niet beter; het geld der gemeente werd soms besteed tot het maken van

straatwegen en waterwerken of van scholen en woningen voor moderne onderwijzers, terwijl het noodzakelijkste aan de gemeente geweigerd werd.

Schoon latere wetten, zoo het schijnt, aan de macht der floreenplichtigen een einde hebben gemaakt, bleven deze heeren de gemeente verdrukken en overheerschen, werden moderne predikanten, tegen den wil der gemeente aan, haar opgedrongen en het geld der gemeente misbruikt. Wie zal zeggen wanneer deze dwingelandij niet meer op deze gemeenten drukken zal.*

Tot recht verstand van alle deze dingen diene dat zoo vele dingen in Holland ‘plaatselijk’ geregeld worden. Het is onbegrijpelijk dat men van Holland een ‘Koninkrijk’ heeft trachten te maken. Nederland is en blijft een Republiek, welker President den naam van Koning draagt: eene vereeniging van Provinciën, die hare provinciale eigenaardigheden steeds op den voorgrond doen, treden, zoo in het politieke als in het Kerkelijke, en die geen Koning zouden dulden, als die Koning geen PRINS VAN ORANJE was. Dit ‘plaatselijke’ komt sterk op den voorgrond, vooral in schoolzaken. Op de VELUWE is de neutrale staatsschool orthodox; in Brabant is zij roomsch. En in het Kerkelijke en politieke is het niet anders.

Arm, rijk Friesland! Waar men zich in deze provincie bevindt ziet men kerktoren aan kerktoren. De tractementen der predikanten zijn, voor Holland, zeer hoog. De pastoriën zijn goed; de kern van het volk is voor de waarheid; en toch kan die kern de waarheid maar zelden in haar eigen bedehuis hooren en moeten de orthodoxen lokalen bouwen, evangelisten onderhouden, en andere leeraars uitnoodigen om te preeken, willen zij de waarheid hooren. Onder de orthodoxe leeraars in Friesland zijn verscheidene uitnemende mannen. Onze broeder BROEKHUIZEN werkt ook, gelijk ik reeds zeide, in Friesland.

Het was deze broeder, dien ik, in Friesland, het eerst een bezoek bracht.

Wij waren goed met elkander bekend, sedert ik als

* Men leze: De gevangenschap der Friesche Kerk, door S.S. de Koe, predikant te Utrecht.

predikant te Ladismith, in Natal, hij als predikant van Winburg, in den Vrijstaat, arbeidde, en wij elkander in den Vrijstaat, te Bethlehem en Harrismith, van welke plaatsen wij beiden zoo wat consulent waren, ontmoetten. In 1862 maakten wij de reize te zamen van Natal naar Kaapstad, en waren dus lotgenooten aan boord van de *Waldensian*, die bij Struispunt in de golven verzonk. In Januarij, 1864, waren wij weer te zamen, op de Conferentie te Bloemfontein. Ik herinner mij nog goed hoe ik hem daar groette, zeker *niet* met de gedachte dat wij elkander in Afrika niet weer zouden zien. Dit was voor de pastorie te Ylst bewaard. Ik had hem geschreven dat ik hem wilde bezoeken en hij had mij opgegeven hoe ik reizen moest. Per trein van Meppel naar Heerenveen, en van daar per stoombootje naar Ylst. Doch het was plotseling aan het vriezen gegaan, en de binnenwateren waren zóó vol ijs, dat de boot niet varen kon. Wat nu gedaan?

Doorgaan met den trein naar Akkrum: misschien krijgen wij vandaar reis-gelegenheid. Zoo gezegd, zoo gedaan, doch ook van Akkrum kon geen boot varen. Met eenige togtgenooten huurde ik een rijtuig naar SNEEK (SNITS, zeggen de Friezen), en daar het nog wat duren zou en het rijtuig ingespannen was, wandelde ik met een paar heeren vooruit. De wegen zijn hier zeer goed, en het was juist koud genoeg om het loopen aangenaam te doen zijn. Na ongeveer een uur geloopen te hebben, kwamen wij aan een herberg (een soort van hotel), langs den weg waar wij op het rijtuig zouden wachten. Een kop koffij en een ‘broodje’ met heerlijke friesche boter en kaas smaakte regt goed. In de gelagkamer (coffee-room), een ruim, donker vertrek, waar ik zat te eten, hing bij de tafel een spiegel, waarvan eene der dochteren des lands gebruik maakte om haar toilet in orde te brengen. Zij was blootshoofds en haar haar was over het geheele hoofd vrij kort afgeknipt. Dit was, voor zoo ver ik weet, de eerste Friezin, die ik blootshoofds zag, en, om u de waarheid te zeggen: het stond erg leelijk. Maar ziet, over het kort-afgeknipte, blonde haar, deed zij een zwart mutsje, dat stijf om het hoofd sloot en ieder haartje verborg; langs dit zwarte mutsje kwamen de

twee gouden hoofdplaten, van voren bijna aaneen sluitende; over die gouden platen, de heldere kanten kap, het hooge voorhoofd geheel vrij latende, en over den hals in bevallige plooijen vallende; nog eens voor den spiegel regtgetrokken, en.....daar staat mijne Friesche landgenoot, met een glad en net hoofd, zóó net dat niemand dan die het gezien heeft, denken kan welk een verschil ‘zoo'n kap’ maakt. *‘Where ignorance is bliss, it is folly to be wise.’*

Ons broodje genuttigd, onze rekening betaald hebbende, namen wij plaats in het rijtuig, dat inmiddels gekomen was en zetten vrij, natuurlijk, in wolken van tabaksrook (bah!) de reize voort naar Sneek. Een groot gedeelte van het weiland, aan beide zijden van den weg, lag onderwater, en was in een ijsveld herschapen. IJs, schijnt voor het aardsch geluk van de Friezen onmisbaar. Ik bedoel niet ijs, met vanille of op andere wijze smakelijk gemaakt en in ons warm klimaat zoo verfrisschend, maar ijs, in den natuurstaat, rivieren, poelen, meeren, stroomen, zeewater, bedekt met ijs van eenige duimen tot twee voet dikte, waarop zij zich op vlugge schaatsen of in arresleden met groote snelheid bewegen.

‘Schaatsen’ zijn, zoo als gij u herinnert, dunne plankjes in den vorm van een schoenzool, die aan een zeer smal en scherp ijzer zjjn vastgemaakt en die met banden of riemen aan den voet worden gebonden. Gij zoudt op deze schaatsen niet kunnen staan zonder u aan iets vast te houden, doch onze Friezen leeren van kindsbeen, ik zou haast zeggen, zoodra zij geboren zijn, er niet alleen op te staan, maar er zich op het spiegelgladde ijs zoo snel mede te bewegen dat een man te paard hen kwalijk kan bijhouden. Alles rijdt 's winters in Friesland schaatsen. De kinderen gaan op schaatsen naar school; de boeren rijden op schaatsen naar de kerk, naar de markt, naar een bruiloft of naar eene begrafenis; men gaat op schaatsen uit vrijen, en de predikant kan op schaatsen zijne zieken bezoeken. Voor iemand, die uit Afrika komt is het een vreemd gezicht, die mannen, vrouwen, jongens, meisjes, kinderen van vier, vijf jaar, op schaatsen over het gladde ijs te zien zweeven - de meeste uitgelaten van vreugde en met den blos der gezondheid op het

gelaat. Behalve van schaatsen maakt men hier op het ijs ook gebruik van arresleden of narrensleden, een soort van bak, netjes geschilderd en op twee groote schaatsen geplaatst. Gewoonlijk neemt de jufvrouw in de slede plaats, en de heer, die achterop, op een klein bankje, zit, heeft de leidsels, waarmede hij het vurige, fraai opgetooide, met bellen omhangen, paard bestuurt, en voort gaat het, in vliegende vaart. Op het water en op het ijs zijn de Hollanders in hun element, en betere schaatsenrijders dan de Friezen zult gij bezwaarlijk vinden. Raai onzen jongenlui, die, na volbragte studie te Stellenbosch, Europa bezoeken, toch aan, om een gedeelte van den winter door te brengen in Holland en Friesland. Daar valt dan veel op te merken.

Te Sneek vond ik mijn vriend Mocquette, predikant aldaar, niet te thuis, waarom ik maar terstond doorreed naar Ylst, dat een half uur te paard verder ligt. Dat ik zeer hartelijk door Br. van Broekhuijzen ontvangen werd, behoef ik wel niet te zeggen.

In de ruime, welgebouwde pastorie te Ylst was ik spoedig thuis. Gij kunt denken hoe veel er dien avond over Zuid Afrika gesproken werd. Afrika is een land dat men lief krijgt; en, schoon men ons Hollanders niet altijd met een goed oog aanziet, hebben wij meestal, ook in Holland, een goed woord voor Zuid Afrika. Br. van Broekhuijzen, die, voor hij naar Afrika ging, dienstdoend predikant in Holland geweest is, scheen mij weder geheel in het vaderland geöriënteerd. Overigens doet het Hollandschen dominés geen kwaad om eenige jaren in Afrika door te brengen. Men is hier tegelijkertijd ‘*stijver*’ en ‘*vrijer*’ dan in Holland. Als het geschieden kon zou men nu en dan eene verwisseling kunnen maken. Voor onze jonge Kaapsche predikanten is een korter of langer verblijf in Holland bijna onmisbaar. Die, na eenigen tijd hier gediend te hebben, naar Holland zou gaan; daar zijn *colloquium* doen en een paar jaar in eene regt Hollandsche gemeente en onder Hollandsche vromen dienst doen, en dan naar Afrika zou terugkeeren, die zou, zoo hij voor ‘*improvement*’ vatbaar is, met een rijken schat van kerkelijke en gemeentelijke ondervindingen terugkeeren en dubbel gezegend

kunnen arbeiden voor kerk en school in Afrika. Er is voor een Afrikaanschen predikant meer in Holland te leeren dan in eenig ander land ter wereld: Hollandsche orde in uitwendige dingen; naauwkeurigheid van uitdrukking in zaken van leer; regeling van kerkelijke zaken...en..... ‘*a spirit of thankfulness for small things.*’ En zeer nuttig zou het voor een Hollandschen dominé zijn om een paar jaar in onze kerk, in Afrika, te dienen en dan naar Holland terug te keeren. Behalve onze frissche, natuurlijke lucht, zou hij onze frisschere kerkelijke lucht inademen; en daaraan heeft men in Holland waarlijk behoefte. Meer dan een orthodoxe predikant in Holland is zóó bevreesd om door het een of ander woord den vromen aanstoot te geven en zijne orthodoxie in twijfel te zien trekken, dat hij in zijne preek een langen omweg maken moet, om, zonder gevaar van struikelen, zijn doel te bereiken. Dit zou hij onder ons wel afleeren, en zich in het vervolg wat vrijer bewegen.

Doch om op Br. van Broekhuizen terug te komen, hij heeft zeker in Afrika veel geleerd wat hem in Friesland van pas komt. Met genoegen bragt ik een paar dagen door in zijne gemeente en zag ik iets van zijn werk. Ylst is eene zeer orthodoxe plaats. Ik nam er eene weekbeurt waar, voor onzen broeder, doch ik geloof niet dat mijne preek den goeden lieden zeer is bevallen: Ik was niet ‘orthodox’ genoeg.

Van Ylst reed ik, mevrouw van Broekhuizen en Br. Jas, in een gehuurd rijtuig naar BOLSWARD, een paar uren van Ylst gelegen. Bolsward is van groote geschiedkundige beteekenis. Reeds in het jaar 725 was de stad bekend, en men meent dat zij genoemd is naar BOLSWINA, dochter van Koning Radboud I. De groote of Martini kerk is der bezigtiging overwaard, al was het slechts om de antieke stoelen uit den ouden Roomschen tijd ten de enkele heilige beelden, die de beeldstormers hebben overgelaten, doch waarvan *zij de neuzen verbrijzelden* De preekstoel, met keurig snijwerk in hout, is een waar pronkstuk. Men vindt hier eene graftombe ter eere van een Frieschen dichter, schoolmeester en voorzanger, met een Friesch opschrift:

*Gijsbert Japiks,
Loytser nim it for lieaf;
It iz sluierecht en ruiecht,
Az dy fyn Boalswert.
'Gijsbert Japiks, men nemen het voor lief; het is slecht (eenvoudig) en
regt; zooals die van Bolsward.'*

Over het algemeen had het stadje een vriendelijk aanzien. Honderd duizenden van ponden boter en kaas worden hier jaarlijks ter markt gebragt en ook wel naar Engeland verzonden. Het was hier nu vrij stil, doch toen ik de plaats later weer bezocht was het juist Kermis, en akelig druk. In het tijdelijke scheen het Bolsward goed te gaan.

In het Kerkelijke zag het er treurig genoeg uit. Er waren twee predikanten, beiden liberaal of modern. De vrienden zijn hier door den nood gedwongen, om in een lokaal zamen te komen, en door predikanten en evangelisten onzer richting wordt hier vrij geregeld gepredikt. Ook wordt het Avondmaal in het lokaal bediend. - Ik preekte 's Zondags twee malen, en 's avonds deed ik eenige mededeelingen omtrent Z. Afrika, die door een talrijk gehoor met gespannen aandacht werden aangehoord. De collecte was voor VAN 'T LINDENHOUT.

'Van 't Lindenhout,' zegt gij?

Beste Vriend, die naam is mij daar zoo uit de pen gevloeid, en ik moest over hem eerst spreken, als ik u iets uit Gelderland mededeel. Doch daar gij nu zoo verwonderd vraagt: '*van 't Lindenhout?*' en het de vraag is of ik met deze brieven ooit tot Gelderland kom, zal ik maar met een enkel woord over hem spreken.

'*Voor van 't Lindenhout*' beteekent in Holland zooveel als 'VOOR STEPHANUS' hier. Probeer het eens en zend een Vijf-Pond-noot aan br. Neethling te Stellenbosch, zonder er één ander woord bij te voegen dan: 'VOOR STEPHANUS,' en zie eens of die £5 zijn weg niet vinden zal naar onzen lieven broeder Zending aan Zoutpansberg. *Just try!!* En onze kinderen weten die niet dat eene collecte voor 'Stephanus Hofmeyr' eene collecte voor zijne Zending is! Zoo is het ook in

Holland. 't Gebeurtsoms dat gij ten eten genoodigd zijt in den een of anderen christelijken burgerkring. Men heeft u gespijzigd en gedrenkt met het vette der aarde. Na het eten wordt er een stukje gelezen en gedankt, en daarna, of ook wel vóór de dankzegging, staat een der kinderen of iemand anders op en gaat rond met een busje 'voor van 't Lindenhout.' Hetzelfde geschiedt bij huisselijke feesten, of elken Zondag en bij bijzondere gelegenheden, bijeenkomsten, bidstonden, enz. Soms reist 'van 't Lindenhout' ook wel door het land.....

'Maar wie is dan die van 't L.....?'

'Ja, dat is waar ook. Ik heb U nog niet gezegd *wie* van 't Lindenhout is. Hij is de vader (en zijne vrouw is de moeder) van eenige honderde kinderen....'

'Gekheid,' zegt gij, 'hoe kunnen die beiden vader en moeder zijn van honderde kinderen?'

Hebt gij nooit van Georg Müller te Bristol gehoord? Welnu, van 't Lindenhout is eene, vrij overgebrachte, Hollandsche editie van Georg Müller.

Deze laatste, bewogen met het lot van zoo vele kinderen, die vader en moeder door den dood verloren hadden, kreeg het van den Heer in het hart om een weeshuis te stichten, en stichtte dit ook wezenlijk in 1835. Vroeger reeds had hij besloten geen geregeld salaris meer te ontvangen voor zijne diensten als leeraar zijner gemeente, en in afhankelijkheid alleen van den Heere levende, had hij geleerd Hem geheel te vertrouwen. Zijn vertrouwen werd natuurlijk niet beschaamd, en hij heeft thans drie ruime, fraaije gebouwen, waarin elfhonderd weezen worden gevoed, gekleed, geleerd en verzorgd, alles door vrijwillige giften, die hem van alle deelen der aarde worden toegezonden, en waarom hij nooit menschen, maar altijd den Heere, in het geloovig gebed vraagt.

Even als aan Georg Müller gaf de Heer het in het hart van JOHS. VAN 'T LINDENHOUT, om zich de geloovig-Christelijke verzorging van weezen aan te trekken. Vergis ik mij niet, dan is onze broeder van huis uit boer, doch liet hij al vroeg het bebouwen der geldersche landerijen aan anderen over om het brood des levens aan alle wateren uit te strooijen. Hij werd colporteur on deed als zoodanig goede diensten. Doch

zijn eigenlijk werk was: WEEZENVERPLEGING. Niet omdat er in Holland geene weeshuizen zijn. Iedere gezindte heeft haar eigen weeshuis, en geen weeskind zal in het weldadige Nederland van gebrek behoeven om te komen. Maar niet in ieder weeshuis ontvangen de kinderen eene christelijke opvoeding. Van 't Lindenhout opende een huis voor weezen en heeft nu te Neerbosch, nabij Nijmegen, eene schoone stichting, waarin eenige honderden weezen zijn opgenomen.

Ik heb het huis bezocht. Alleraandoenlijkst was het om dat groote aantal kinderen te zien, meest allen van beide ouders beroofd. Vooral de kamers waar de *'babies'* en zeer kleine kinderen verzorgd worden, stemmen tot teederheid. De kinderen dragen geen bijzondere kleeding, maar gebruiken de kleederen, die door vrienden gezonden worden. Na behoorlijk op de aan de stichting verbonden school te zijn onderwezen, leeren de jongens een ambacht en de meisjes worden meestal dienstboden. De inrichting wordt bijna geheel door vrijwillige bijdragen in geld, goederen, eetwaren, etc. in stand gehouden. De guldens der rijken en de halve centen (tien halve centen zijn gelijk aan één penny) der armen zijn evenzeer welkom. Verbonden aan de inrichting is eene drukkerij, waarop weezen ten voordeele van het huis arbeiden. Hier wordt HET-OOSTEN gedrukt, een weekblad, dat het orgaan der stichting kan worden genoemd en slechts drie gulden per jaar kost.^(*)

Vele andere nuttige geschriften, vooral traktaatjes, verschijnen van dezelfde pers. Verder wordt het land door de jongens bebouwd, het huishouden door de meisjes waargenomen, zoodat er geen onnoodige uitgaven behoeven te geschieden. De stichting is een zegen voor de weezen, en voor hen, die door gaven, gebeden en directen arbeid de weezen dienen in het Evangelie.

(*) Voor Z.-Afrika zal het franco per post zijn zes shillings en six pence. Die het hebben wil kan het door mij ontbieden. Het is een nuttig blad, in eenvoudig en duidelijk hollandsch geschreven en de winst is voor de weezen. Vijf of zes menseken moesten op één dorp zich vereenigen, om zulke bladen te lezen. Als ieder tien shillings per jaar geeft kon men hebben: Elpis, Kerkbode, Wekker, Ermelo's Zendingblad, Oosten, enz. Op de 'ZUID-AFRIKAANSCH STEM OVER ISRAEL EN VOOR ISRAEL,' behoeft men niet in te teekenen; die krijgt men gratis.

‘Hoeveel salaris van 't Lindenhout per jaar ontvangt?’

Zoo ver ik weet: geen penny. Het is een arbeid der liefde.

Op kerkelijk standpunt is onze broeder positief-christelijk irenisch-gereformeerd, of zoo naast-en-bij. Dit neemt niet weg dat hij een groot werk doet, en in alle christelijke kringen hoog geschat wordt.

Van Bolsward zette ik mijne reis voort naar Witmarsum, waar wij een Evangelist hadden. Het scheen altijd een soort van feest te zijn, als de Evangelisten door den reizenden predikant bezocht werden. Immers door hem konden zij beter hunne bezwaren, moeilijkheden en zorgen aan het Hoofdbestuur bekend maken dan per brief, en, omgekeerd, beter verstaan wat het hoofdbestuur van hen wenschte. Zeer zelden had ik aanmerkingen te maken op den arbeid der Evangelisten, of bemiddelaar te zijn tusschen hen en de Afdeelingsbesturen. In aanmerking genomen den omvang en de verscheidenheid van hun arbeid; het aantal menschen waarmede zij den vrede moesten hewaren; huisselijke en andere moeilijkheden, voortspruitende uit de geringheid van salaris en talrijkheid van hun huisgezin, waren onze Evangelisten al zeer ‘geschikte menschen.’ Indien er iets was waartegen ik nog al eens moest waarschuwen, dan was het het ‘kerkje spelen,’ waartoe men soms nolens volens geleid werd. Te betreuren is het, dat de betrekking van ‘Evangelist’ niet meer tot haar recht in de kerk komt.

Van Witmarsum kan ik niet veel bijzonders vermelden. Predikant liberaal, en onze evangelisatie in redelijk bloeienden toestand. De Evangelisaties leeren den menschen in Holland voor zich zelve zorgen, en kunnen op die wijze nog wel eens zeer nuttig worden als er eene scheiding van Kerk en Staat plaats vindt; daar men dan een aantal pas klaar gemaakte gemeenten vinden zal, en leden, die geleerd hebben de belangen der openbare godsdiensttoefening te behartigen zonder hulp van den Staat.

‘Of het in Holland ooit zoo ver komen zal, dat de Herv. Kerk geen Staatskerk meer is?’ - Lieve Vriend! Wat kan ik er u van zeggen. Alle dingen zijn mogelijk. Doch dat het er spoedig toe komen zal, geloof

ik niet. Kerk en Staat zijn in Holland door bijna onverbreekbare historische banden aan elkander verbonden. Was de Staat christelijk, dan zou ik de scheiding, vooral ook ter wille van den Staat, ongaarne zien. En zelfs nu is het de vraag of zulk eene scheiding de zaken op veel beteren voet zou brengen. Dit echter moet de Kerk hebben: het vrij en ongehinderd bestier van hare geestelijke zaken. Professoren in de Theologie behooren niet, zooals nu, door den Koning (ministerraad), maar door de Kerk benoemd te worden; ook kan men de koninglijke Sancta bij de aanstelling van predikanten missen. De Staat kan een deel harer inkomsten aan de Kerk afstaan en des noods rekenschap eischen van de behoorlijke besteding dier gelden - doch in geen geval zich met het bestier der Kerk bemoeijen. Behalve als politie-maatregel mag zij geen soldaten of maréchaussées zenden om gevolg te geven aan Kerkelijke besluiten. Doch dit is een zeer moeilijk vraagstuk, dat misschien nog verre is van de oplossing. Dat eene Hollandsche Kerk bestaan en bloeijen *kan* zonder steun (ja, trots vervolging) van den Staat bewijst de AFGESCHIEDENE GEREFORMEERDE Kerk in Holland, die, schoon uit slechts even 100,000 zielen bestaande, meer dan TWEEHONDERD leeraren onderhoudt, eene theologische school met omtrent tachtig studenten heeft, meer dan vijftig gemeentescholen (christelijke scholen), waarop een 7000 kinderen geleerd worden, en dit alles, waar vele leden der Kerk tot den arbeidenden of minderen burgerstand behooren.

Het meer wenschelijke zou m.i. voor de kerk van Holland misschien zijn eene langzame reorganisatie, insluitende losmaking van Staatsinmenging, zelfs al moest men er de traktementen uit 's lands kas aan opofferen. Het kerkelijke leven schijnt zich in deze eeuw niet meer te kunnen ontwikkelen in Staatskerken. Bij name in Holland is het voor vele gemeenten geen voordeel dat de predikant gedeeltelijk door den Staat onderhouden wordt. Het maakt hem beide te afhankelijk en te onafhankelijk. De behoorlijke ontwikkeling van de krachten der gemeente wordt ook grootelijks gestremd door dat hinken op twee gedachten: Staatsonderhoud en zelfonderhoud. Bij dit alles neemt gij echter in aanmerking dat er met zoovelo belangen van

gemeenten, gemeentebesturen, kerkeraden, floreenplichtigen, ambachtsheeren, heerlijkbeden, tiendrechten, landerijen, oude instellingen, etc. etc. etc., in het beroepen en onderhouden van predikanten en het bestier der gemeenten te rekenen is, dat de reorganisatie kwalijk door een coup d'etat, maar door geleidelijken overgang schijnt verkregen te kunnen worden.

Als voorbereiding tot een beteren toestand is dan ook de Evangelisatie te Witmarsum belangrijk. Onze broeder-evangelist preekte, catechiseerde, bezocht de zieken en deed het werk dat door den *pastor loci* behoorde te worden gedaan. De christelijke school was hier in recht goede orde. In den regel heeft men naast of in verband met de Evangelisatie eene christelijke school.

Van Witmarsum terugrijdende naar IJlst, kwam ik voorbij MAKKUM, een niet onbelangrijke gemeente aan de Zuiderzee. Makkum was, vooral in den laatsten tijd, zeer bekend geworden, doordat de Kerkeraad, na meer dan *twintig beroepen op een predikant te hebben uitgebracht zonder de vakature vervuld te krijgen*, eindelijk een advertentie in de courant plaatste, vragende, of zich dan niemand over Makkum erbarmen wilde. Dit schijnt toch geholpen te hebben, want eenigen tijd daarna werd er een predikant gevonden, die het beroep naar Makkum aannam, doch, - zóó worden als orthodox bekend staande predikanten gezocht - na nog geen jaar daar geweest te zijn, is hij weer vertrokken, en Makkum is weer vakant. Als *pendant* van Makkum kan MEEUWEN dienen, waar de Kerkeraad onlangs het negen-en-tachtigste vergeefsche beroep uitbracht, eenvoudig wegens het gebrek aan predikanten.

Van IJlst ging ik naar GORREDIJK en de KNIJPE; in beide plaatsen hadden wij evangelisten, doch daar de eene evangelisatie zoo wat type is van de anderen, zal ik niet in bijzonderheden van mijn bezoek aldaar treden. Slechts merk ik aan, dat mijne broederen naar het vleesch mij het op mijne reizen wel eens een weinig lastig maakten, en bij name ook te Gorredijk, bleef het gewone 'meshomet,' de naam waarmede Israël zijne broederen noemt, die in een Messias hebben leeren gelooven, niet achter.

Tijdsgebrek verhindert mij om Friesland zóó met u te doorreizen, dat gij u in deze belangrijke provincie behoorlijk zoudt kunnen oriënteeron. Vooral op kerkelijk gebied heeft Friesland zóóveel eigenaardigs en bijzonders, dat ik mij niet dan noode van verdere beschouwingen moet onthouden. Leeuwarden echter, de hoofdstad van Friesland, moet nog met eenige woorden worden vermeld.

Gij kunt tegenwoordig van Amsterdam, van Rotterdam, van Utrecht, van Arnhem via Amersfoort en Zwolle doorsporen naar Leeuwarden. Ook van Groningen loopt een lijn naar Frieslands hoofdstad, en eindelijk ook een van Harlingen, aan de zee gelegen. Leeuwarden is dus ganschelijk niet misbedeeld wat spoorwegen betreft, en van iedere gelegenheid is en wordt partij getrokken om kanalen voor den handel te openen. De stad ziet er netjes uit, met hare kerken, fabrieken, winkels, fraaije woonhuizen, alles bevat in een lijst van de keurigste en geurigste weilanden mogelijk, die de stad omringen. Onze kerk telt hier pl. m. 17,000 zielen met zeven predikanten. De bekende W. à BRAKEL was predikant in deze gemeente tot 1678. De kerkelijke en geestelijke toestand is hier sedert treurig veranderd. Het liberalisme en modernisme hadden van Leeuwarden bezit genomen, tot nu eenige jaren geleden, toen een rechtzinnige predikant een beroep herwaarts aannam.

Hier is voor de getrouwe leeraren onzer Kerk een heerlijk arbeidsveld. De kern van het volk is vóór de waarheid; het ontbreekt voornamelijk aan mannen, die gewillig en bekwaam zijn om de verstrooide krachten te verzamelen. De dagen der heerschappij van het modernisme schijnen ook hier geteld te zijn. Het is opmerkelijk hoe de Heer ons de hoofdplaatsen der provinciën in Holland één bij één teruggeeft. In Amsterdam, Rotterdam, den Haag, *Leiden*, *Groningen*, Haarlem, Arnhem, en spoedig misschien ook te Zwolle, Meppel, Leeuwarden en dergelijke plaatsen, is er voor geen liberalen of modernen predikant eenige kans op een beroep.

Ik had Leeuwarden ditmaal te bezoeken als vertegenwoordiger onzer Confessioneele Vereeniging op de

Jaarlijksche Vergadering DER VEREENIGING VAN VRIENDEN DER WAARHEID in Friesland. Het getal der ‘Vereenigen van Vrienden der Waarheid’ is in Holland waarlijk legio. Als de dijken en dammen, die men overal heeft opgeworpen tegen de vernielende watervloeden, zoo heeft men in Nederland vereeniging naast vereeniging moeten oprichten tegen het zich, steeds driester, verheffende ongeloof en bijgeloof; waaronder kerk en school en maatschappij schenen te zullen worden bedolven. En naarmate nu eens dit dan weder een ander punt bedreigd werd, moesten er vereenigen in het leven geroepen worden (als dijken tegen den vloed) om het bedreigde punt te beschermen en voor schijnbaar gewissen ondergang te bewaren. De meeste vereenigen traden *defensief* op, uit den nood van het oogenblik geboren, en meer van plaatselijke dan algemeene beteekenis. Hieruit is het o.a. te verklaren, dat men naast de Vereeniging van Vrienden der Waarheid en de Confessioneele Vereeniging in Friesland, NOG eene Vereeniging van Vrienden der Waarheid had, gelukkig in goede harmonie met de andere arbeidende. Het doel van laatstgenoemde Vereeniging was om een dam op te werpen tegen het rationalisme en modernisme, dat, even als in Noord-Holland, zich hier zóó driest openbaarde; een der middelen door haar gebruikt was om jongelieden van aanleg doch zonder tijdelijk vermogen in staat te stellen te studeeren voor predikant in de staatskerk. Hiertoe administreert zij een fonds ‘de zaak des Heeren’ genoemd, waaruit in 1875 achttien jongelingen ondersteund werden. Zulke fondsen worden soms uit de kleinste bijdragen verkregen.

De Vereeniging hield, als naar gewoonte, hare vergadering in een groote concertzaal, voor die gelegenheid gehuurd. Onder de aanwezige predikanten bevonden zich onze br. van Broekhuijzen, ds. Mocquette, van Sneek, en anderen uit Friesland. Ds. de Koe, vroeger van Buitenpost (ook in Friesland) nu van Utrecht, en ik zelve waren, meen ik, de eenigste predikanten tegenwoordig, die niet tot de provincie behoorden. De geheele bijeenkomst had iets eigenaardigs provinciaals. Er werd verslag gedaan van de werkzaamheden der Vereeniging, waarna verschillende belangen der kerk,

in Friesland vooral werden besproken. Ds. de Koe, vooral, sprak met ernst en kennis van zaken over de Vrijmaking der Friesche gemeenten. Mij werd tijd gegeven om de groete onzer Vereeniging over te brengen, en met een hartelijk woord onze sympathie met den arbeid dezer Vereeniging uit te spreken. Na afloop der Bijeenkomsten zat men neder aan een eenvoudigen gemeenschappelijken maaltijd van koud vleesch, brood, koffij, koek (in lange dunne repen gesneden, waarvan de Friezen groote liefhebbers zijn), sigarenasch en tabaksrook. Aan het einde van den maaltijd ging een bord rond om de tickets of het geld voor den maaltijd te ontvangen, doch ik mocht niets betalen: ik was 'te gast.' De hartelijkheid en gulheid van het Friesche volk heeft mij zeer getroffen. In vele opzichten gelijken zij onze echte, Afrikaansche boeren; slechts zijn zij, tegenover vreemden, terughoudender. Er is in Friesland veel te doen, en met veel hoop op goeden uitslag.

Om u welbekende redenen moet ik mijne vluchtige schets van Friesland hiermede besluiten.

Een uur per spoor brengt ons voorbij FRANEKER, een der oudste steden van Friesland, en vroeger een academie-stad, naar Harlingen, zeer belangrijk gelegen aan de Zuiderzee, en een vrij aanzienlijken handel drijvende met Engeland. Deze plaats is de natuurlijke zeehaven van Friesland en van een gedeelte van Groningen, en behoorde een welvarender aanzien te hebben dan werkelijk het geval is. Ten minste op mij maakte de stad geen zeer opwekkenden indruk. Als een staaltje van den kerkelijk-geestelijken toestand diene het volgende: Het kiescollegie had driemaal achtereenvolgens voor bestaande vacaturen een orthodoxen predikant beroepen, en hierover werden de Kerkvoogden en Notabelen zóó gebelgd, dat zij met eenparigheid van stemmen hunne betrekking neêrlegden, bewerende dat de moderne richting wel degelijk recht van bestaan in de Kerk van Holland had, en dat er dus ook een moderne predikant had moeten worden beroepen!!

'Beroepen door het kies-collegie?' vraagt gij alweder.

Laat mij u dit een weinig duidelijk maken.

In de Hervormde Kerk van Holland worden wettige beroepen uitgebracht op de volgende wijze:-

Zoodra er eene vacature ontstaat, dan wordt er bij het Gouvernement aanzoek gedaan om 'handopening,' die door den Minister verleend wordt, en waardoor het Gouvernements-tractement aan den te beroepen leeraar wordt verzekerd. In gemeenten waar geene kies-collegiën bestaan, komen vervolgens de *dienstdoende* leden des kerkerads onder voorzitterschap van den consulent der gemeente bijeen en formeeren een twaalftal, zestal, drietal of tweetal, terwijl men ook somwijlen terstond zijne keuze op éenen leeraar bepaalt, die dan, staande de vergadering, gekozen wordt. Op sommige plaatsen heeft de Koning het recht om een predikants-plaats te begeben; op andere plaatsen de een of andere groote landeigenaar. In dit geval stelt de Kerkeraad een tweetal voor, waaruit de bezitter der collatie (het recht om de vacante plaats te begeben) eenen kiest, die dan *door* den Kerkeraad zijne beroeping ontvangt. Deze collatie-rechten zijn van ouden datum, uit den riddertijd afkomstig, en bestaan meer in naam dan daad. Nieuwe collatiën mogen niet gevormd worden. Bij al deze verkiezingen heeft de gemeente weinig in te brengen; behalve in theorie, nl. dat de Kerkeraad, schoon *niet* door de gemeente gekozen, de gemeente vertegenwoordigt. Een orthodoxe Kerkeraad kan steeds een rechtzinnigen leeraar beroepen, al is de gemeente met de eigenaars der collatie en de andere collegiën ultra modern; maar ook, omgekeerd kan een *moderne* Kerkeraad veel kwaad doen.

Om hierin verandering te brengen, zijn tien jaren geleden de Kiescollegiën ingesteld. Iedere gemeente kreeg het recht om te bepalen, of de kiezing van predikanten en kerkeraden door een Kieskollegie zou geschieden of op de oude wijze; en vele gemeenten hebben reeds van dit recht gebruik gemaakt. Naar het zielental der gemeente wordt het aantal leden van het Kiescollegie bepaald. Ieder niet gecensureerd en niet gealimenteerd lid der gemeente heeft recht van stemmen en kan als lid van genoemd collegie worden gekozen, terwijl de leden des Kerkerads ex-officio leden zijn. Iedere partij in de gemeente zoekt natuurlijk zich in het Kiescollegie sterk te maken. Moet er

nu een predikant gekozen worden, dan komen de leden van dit collegie te zamen, eerst de verschillende partijen, orthodoxen, conservatieven, liberalen, modernen afzonderlijk, daarna als één ligchaam, en worden de stemmen op den begeerden leeraar uitgebracht. De Kerkeraad neemt daarna de stemmen op en beroept hem, die de meeste stemmen op zich heeft vereenigd. Zoo kan het gebeuren dat een Kerkeraad iemand beroepen *moet*, van wien hij een bepaalden afkeer heeft!! Zonder twijfel echter komt op deze wijze de gemeente, zoo in het kiezen van predikanten als van Kerkeraden, meer en meer tot haar recht, en wordt er een einde gemaakt aan de willekeurigheid van zich zelf verkiezende Collegien, en geusurpeerde macht. Om de tien jaar kan eene gemeente beslissen, of zij zich al dan niet van een Kiescollegie wil bedienen.

‘Of alle gemeenten zich door Kiescollegien *kunnen* laten gelden?’ Ongetwijfeld.

‘Waarom zij het dan niet doen?’

Lieve Vriend! meent gij dat men alleen in *Zuid Afrika* conservatief is?

Om op Harlingen terug te komen. Het Collegie van Kerkvoogden en Notabelen, ontevreden dat het Kiescollegie steeds een orthodoxen predikant beriep, en dat de gemeente wel het salaris der orthodoxe predikanten door *private toelagen* verhoogde, maar onwillig was ook den modernen predikant, dien zij niet wilden hebben, hooger traktement te geven, bedankte als één man en maakte zich belagchelijk. Dit laatste overkomt onze paar modernen in Afrika ook nog al eens een enkelen keer.

Van Harlingen naar Amsterdam gaan wij ditmaal per stoomboot over de Zuiderzee. Bij fraai weder is dit een aangenaam tochtje van zeven of acht uur. De booten zijn vrij groot en luchtig; slechts hebben zij het groote gebrek, gemeen aan de meeste booten in deze wateren: tabaksrook. Het is daarom maar het beste om niet langer beneden, in den ‘salon,’ te blijven dan om te ontbijten. Het ‘broodje’ is smakelijk, zoo ook de kostelijke Friesche boter, en de Friesche kaas. De ‘koffij’ is van zeer twijfelachtigen

oorsprong. Men kan ook vleesch krijgen en gebakken aardappelen, maar.....om u de waarheid te zeggen, de beafsteak waaraan mijn buurman, over mij, zoo smakelijk zit te eten, is wat al te rood en te ruw voor ossenvleesch, en schijnt zeer bekende familie te zijn van een oud trekpaard. En wat het 'kalfsvleesch' betreft, - die jufvrouw dáár, aan het andere tafeltje, weet zeker niet dat men niet zoo lang geleden te M. een grooten, vetten hond aan de markt gebracht heeft. Wist zij hoe gemakkelijk men zich vergissen kan tusschen hondenvleesch en kalfsvleesch, dan at zij minder smakelijk. Hondenvleesch voor kalfsvleesch, is misschien een uitzondering op den regel; doch paardenvleesch wordt nog al verbruikt.

Breakfeast genuttigd, kan men, bij goed weder, niets beter doen dan zich een goed plaatsje op dek uit zoeken. De Zuiderzee en hare kusten zijn van bijna klassieke belangrijkheid. Volg mij in uwe gedachten eens op dek, *please*.

De 'ZUIDERZEE' was vroeger een niet zoo groot binnenwater, het *Flie-meer*, FLEVO genaamd. Als zoodanig was het den Romeinen bekend en komt het op de oudere kaarten voor. Het noordelijk deel van Holland was toen met het tegenwoordige Friesland verbonden. Aanhoudende watervloeden en overstromingen hebben dit meer vergroot, tot een geweldige watervloed open gemeenschap met de Noordzee bracht. Die rei van eilanden dáár, aan uwe rechterhand, TEXEL, VLIELAND, TERSCHELLING, AMELAND, enz., maakten in vroegeren tijd een deel van het vaste land uit, en zijn daarvan stuk bij stuk gescheiden. De zee gaat nog steeds voort met scherpen tand aan Holland's kusten te knagen. Ja, zóó bedreigt zij 's lands veiligheid, dat men besloten heeft, eene poging in het werk te stellen om hare vraatzucht te stuiten, en de Zuiderzee droog te pompen.

Hernemen wil men, wat de zee ontroofde, en, ten koste van millioenen schats, deze binnensee droogpompen, in wei en bouwland veranderen, door sterke dijken tegen de aanvallen der Noordzee beschermen, en zoo tegelijk een zeemuur opwerpen ter bescherming van het grooter deel van Holland, Gelderland en Overijssel. Wonderlijke ommekeer! Waar wij *nu* varen,

jaagden de oude Friezen het wilde zwijn, in de dichte bosschen. Het land werd door de zee ingenomen, en waar vroeger de landman achter de ploeg liep, wierp later de visscher zijn net. En weer over eenige jaren welligt, dáár, waar de bloedige zeegevechten tusschen de Hollanders en de Spanjaarden geleverd werden, zal het fluitje van de locomotief worden gehoord, - waar de schepen *nu* zeilden, zal de spoortrein loopen. Wat nu zee is was land; de bodem dezer zee zal eerlang het daglicht weer zien en duizenden tot woonplaats verstrekken.

‘HOE men dit doen zal?’

Ziet, hier aan onze linkerhand, op de kust van Friesland, ligt Stavoren, vroeger schatrijk en brooddronken, nu vrij arm. Daar schuins tegen over u, nabij de kust van Noord Holland, ligt het eiland Wieringen; en niet ver van daar, op den hoek van Holland, de Helder. Nu heeft men het plan gevormd om een dijk te leggen van de Friesche kust van Hindelopen, een weinig boven Stavoren, naar het eiland Wielingen en van daar naar het vaste land. Een nieuw FLEVO- meer zou op die wijze geschapen worden, hetwelk later stuksgewijze zou worden droog gepompt. De kosten dezer onderneming zullen p.m. 40 miljoen guldens (£3,500,000) bedragen, doch zullen rijkelijk vergoed worden, daar het land dat op die wijze aangewonnen wordt zeer kostbaar zal zijn. Er is een ander plan, nl., om de eilanden op Hollands N.W. Kusten door dijken aan elkander en vervolgens met het vaste land te verbinden; zoo de Zuiderzee tot een besloten binnenwater te maken, en daarna droog te pompen, doch het is de vraag of menschelijke krachten tot zulk een grootsch werk wel toereikend zullen zijn. Een derde plan wil slechts droogmaking der zee van Enkhuizen naar Kampen, doch daar men vreest dat het Noordzeewater dan bij N.W. stormen te hoog op de kusten van Friesland en Overijssel gedreven zal worden, schijnt dit voorstel minder aanbevelenswaardig. Welk plan men ten uitvoer brengen zal, *dit* wordt altijd gedaan. Er wordt een zeer sterke dijk gelegd, dwars door de zee heen, waardoor de *Zuiderzee* geheel of gedeeltelijk van de Noord-zee gescheiden wordt. In dien dijk worden schutsluizen

aagebracht waardoor het water der Zuider-zee, dat door reusachtige machines wordt uitgepompt, in de Noord-Zee wordt uitgestort, en die tevens dienen moeten om het rivier-water, dat zich nu in de Zuider-zee ontlast, een veiligen uitweg te verschaffen naar de Noord-zee. Groot en grootsch als deze plannen zijn, bestaat er alle hoop dat zij over eenige jaren ten uitvoer zullen worden gebracht, en dat Holland der zee ontwoekeren zal, wat het eeuwen geleden door de zee ontnomen is.

Van de Zuiderzee op het Modernisme in de Kerk in Holland! Gelijk de zee eerst de grondvesten des lands ondermijnde, en, altijd stouter wordende, stukken gronds van het vasteland afscheurde om daarna die eilanden te gemakkelijker te kunnen verzwelgen, totdat de 'ZUIDER-ZEE' heerschte waar vroeger land was, zoo heeft het liberalisme zoo lang aan de grondvesten der kerk geknaagd, en verwoesting op verwoesting aangericht, tot het 'Modernisme' als een macht is opgetreden en niet alleen erkenning eischte maar heerschappij.

De Zuider-zee is een parasiet; zoo ook het Modernisme. De Zuider-zee bedreigde 's lands veiligheid; het modernisme niet minder; en zonder Profeet te zijn kan men voorzien, dat het vonnis over de zee geveld, ook over het Modernisme is uitgesproken. Beiden moeten verdwijnen en plaats maken voor goeden grond en goede vruchten. Doch nu kunnen wij van de droogmakers der zee een goed lesje leeren. Zij sluiten haar in, vóór zij aan het uitpompen gaan; zij benauwen haar aan alle kanten, en beginnen niet in het midden; zij zorgen voor schutsluizen in den afsluitingsdijk om het onnoodige water te verwijderen en het steeds aankomende rivierwater aftevoeren, opdat het land hooger op niet overstroomd worde; zij maken gebruik van alle vaste punten, landengten eilanden etc., die in de zee gevonden worde, als verbindingspunten voor den afsluitingsdijk, en beginnen den arbeid niet voor het terrein wel verkend is. Zoo ga het ook met het Modernisme en Liberalisme in Holland èn in de Kerk, èn op de School. Het werd te overmoedig om langer geduld te worden. Het wilde op kaart en kadaster erkend worden. Het dreigde

alles te zullen inslikken, doch daaraan moet nu een einde komen. Men heeft onder opzien tot den Heer besloten pogingen in het werk to stellen, om ook *die zee droog te maken*. Men zorge nu maar vooreerst voor eenen goeden *af- en insluitingsdijk*; men drijve het Modernisme van alle zijden, van de perepherie naar het centrum; men zorgo voor goede kanalen en sluizen in den dijk om de in het centrum saamgeperste en benauwde massa naar buiten af te voeren; men beginne het werk ‘van de kanten af’ en niet van uit uit het midden, en make gebruik van alle vaste punten - KRACHTEN IN DE GEMEENTE - die hier en daar verspreid gevonden worden. Zoo zal de grond diefelijk aan onze Kerk door het ongeloof ontstolen weer aan het Modernisme worden ontwoekerd, en andermaal ter woonplaatse verstrekkende aan Gods volk, nog heerlijke vruchten voortbrengen ter verheerlijking van 's Heeren naam.

Wij zijn nog altijd op het dek van onze Zuider-zee-stoomboot.

De plaats, waar wij zoo op het oogenblik even zullen aanleggen, is Enkhuizen, nu het N. Oostelijkste punt van Holland. Ik zeide u reeds, dat nog in de 13de eeuw het water hier zoo nauw was dat men, over een plank van Holland naar Friesland, in de richting van Stavoren gaan kon; nu is de zee hier 18 mijlen breed. Die twee eilanden, aan onze rechterhand, zijn Urk en Schokland, reeds zóó door de zee ondermijnd, dat zij op kunstmatige wijze moeten behouden worden. In Zuidelijke richting voortstoomende, komen wij voorbij Hoorn, waar de Spaansche bevelhebber, Bossu, door de Hollanders gevangelijk werd opgebracht. Meer dan een zeegevecht is in deze wateren geleverd; ter zee waren de Hollanders meestal overwinnaars. De meeste plaatsen, hier op de Hollandsche kust, hebben hunne dagen van grootheid gehad, niet slechts door overwinningen op de Spanpaarden, maar door hunne zeer winstgevende vaart en handel op het Noorden, op de havens aan de Oostzee, en op de kusten van Italië en Spanje. Toen was Holland groot, in vele

opzichten, doch nu! Wel! wij hebben tijd noch lust om te moraliseeren.

Edam, en het eiland Marken voorbijstoomende, komen wij straks recht tegenover Muiden, en het Slot van Muiden (zoo beroemd door den moord van Graaf FLORIS V gepleegd, en beroemd als de woning van den dichter HOOFT), en over de ondiepte, Pampus, heen, aan de Oranje-sluizen. Hier kunt gij in het klein zien, wat men op groote schaal met de Zuider-zee wil doen. De dijk, dien gij hier ziet, diende om het Y, hetwelk een arm van de Zuider-zee was, af te sluiten, opdat het kon worden droog gepompt. Dit is, zoo als gij ziet, met goed gevolgd geschied, en er is slechts een kanaal overgebleven, waardoor de grootste zeeschepen, nu, zeer gemakkelijk, direkt uit de Noord-zee, Amsterdam kunnen bereiken. Er is geen land met Holland te vergeleken wat waterwerken betreft.

Nabij het hulpstation van den Oosterspoorweg houdt onze stoomboot stil. Het is te laat, om ons nog in Amsterdam op te houden; want de trein, die ons naar huis moet brengen, vertrekt zoo aanstonds. Het was, waarlijk, een pleiziertochtje, heden van Harlingen naar Amsterdam over de Zuider-zee. Gij hebt het op het papier medegemaakt, doch daar dit zoo zeer onvolkomen is, laat mij u en anderen Afrikaanschen vrienden, die Holland bezoeken, toch aanraden, dit reisje *werkelijk* te doen. Holland is, vooral voor een Afrikaander, ruim zoo zeer der bezichtiging waard, als Zwitserland of Schotland. Men bezieke dan slechts niet alleen den Haag, Amsterdam en andere groote steden, maar reize een weinig rond, vooral ook in Friesland en Noord Holland.

Doch nu voor het oogenblik gegroet. De trein is gereed. Een uurtje spooren, voorbij Weesp, Bussum, Hilversum en door het Sticht, en, ruim negen ure nadat ik Harlingen verlaten heb, stap ik af, aan het station nabij de u welbekende Maliebaan te UTRECHT.

VI. Utrecht.

Er is misschien geen plaats in Nederland waar ik liever zou wonen dan te Utrecht. Van jongs aan heb ik de plaats liefgehad. De stad is zoo juist wat eene academie-stad behoort te zijn: stil en toch niet somber; deftig; van groote geschiedkundige beteekenis, en van alle oorden des lands gemakkelijk te bereiken. Daarbij heeft Utrecht bijna ongeëvenaard schoone wandelingen. De oude muren der stad zijn jaren geleden geslecht, en in aangenaam plantsoen veranderd. Eene wandeling *rondom* Utrecht, langs de binnen- en buitenvesten, onder het schoon geboomte, en langs den, hier bijna aan het einddoel zijner reize gekomen Rijn, beloont de moeite altijd. De buiten- en binnenvesten zijn nu aan elkander verbonden door schoone bruggen, op niet zeer grooten afstand van elkander geplaatst. Honderden vaartuigen bewegen zich op het water, vooral schepen met aardappelen of turf uit Friesland en Drenthe, en zeer lange Rijnvaarders, die tot van Mainz den Rijn afzakken, met steenkolen, baksteen en andere dergelijken, en zóó diep in het water liggen, dat het dek door de golven nat gemaakt wordt.

Onaangenaam is het om te zien, dat men hier VROUWEN gebruikt, in plaats van paarden, om schepen voort te trekken. De Rijnvaarders worden den Rijn op- en af, door stoombooten gesleept, en op de binnenwateren door paarden.

Doch heeft men Utrecht bereikt, dan worden de paarden *uit-* en een paar vrouwen *ingespannen*. Een breede band, ik meen van klappertouw, wordt, over de borst, van achteren aan een sterke lijn bevestigd,

welker einde aan de mast van het schip is vastgemaakt, en op die wijze wordt het schip voortgetrokken.

‘Bah!’ zegt gij, ‘in Holland, in het fijnbeschaafde Utrecht, vrouwen als trekdiere gebruiken. Welk eene schande!’

Wel! Ik heb ook zoo gesproken totdat ik vernam, dat die vrouwen eene soort van vereeniging (gilde) vormen met *privilegie* om dit werk te verrichten en dat het gevaarlijk met een man zou kunnen afloopen, die trachten zou hare plaats te vervullen. Tot uwe geruststelling voeg ik er verder bij, dat deze vrouwen geene teedere jougejufvrouwen zijn, met zachte handjes, chignons en dyspepsia, maar vierkant gebouwde vrouwen, met sterke spieren en zenuwen, wel gevoed en voor geen geruchtje vervaard.

Hoe gaarne ik het ook wenschen zou, mogelijk is het mij niet om u met een paar regelen eene eenigzins behoorlijke beschrijving van Utrecht te geven, plaatselijk, maatschappelijk, kerkelijk of geestelijk. Die Utrecht kent, kent op kerkelijk gebied een groot deel van Holland. Bijna alle partijen, Ultra-Orthodoxen, Confessioneeelen, Christelijk-historischen, Ethisch-Irenischen, ‘Evangelischen,’ Darbisten, Kerkelijken en Onkerkelijken, Liberalen en Modernen, Materialisten en Spiritualisten, zijn hier vertegenwoordigd of laten zich op vergaderingen en in geschriften gelden. Van hen, die buiten de Hervormde kerk zijn, spreek ik op dit oogenblik niet, ofschoon ook die, vooral Roomschen en Jansenisten, wel gerepresenteerd zijn.

Het zou iemand, die tijd en lust en bekwaamheden heeft, wel beloonen, om een jaar in Utrecht door te brengen en met een onbevooroordeeld gemoed te boek te stellen wat zijn opmerkzaam oog op maatschappelijk, kerkelijk en geestelijk gebied getroffen heeft. Doch ik moet dit aan anderen overlaten, en mij vergenoegen om u zoo hier en daar, iets van Utrecht te laten zien.

Toen ik te Utrecht woonde, gebeurde het nog al eens, dat wij door vrienden uit Afrika bezocht werden; en die moest ik dan toch eens door de stad rondleiden. Ik zal mij nu maar voorstellen, dat gij een dier vrienden zijt, juist gearriveerd; en dat gij een veertien dagen bij ons blijven zult.

Gij zijt dan pas aangekomen, zeg per Harwickboot van Engeland en per Rijnspoor van Rotterdam. Toen gij uit den waggon staptet, hebt gij uw bagage-briefje (luggage-ticket) aan een der *porters* gegeven (een man met een wit-linnen ‘kortbaaitje’ aan en met een genommerden band om den arm) en schoon gij eerst wat bevreesd waart om hem zoo maar alles toe te vertrouwen, hebt gij al spoedig gezien, dat gij dit veilig doen kondet. Wees verzekerd, dat de man uw vertrouwen niet beschamen zal. Een oneerlijke *railway-porter* behoort in Holland tot de zeldzaamheden.

Daar gij niet zeker wist of ik misschien ‘belet’ had en u niet logeeren kon, hebt gij uwe bagage maar naar het ‘STATIONS HOTEL,’ vlak over het Station, laten brengen, en daar hebt gij zeer wel aan gedaan, want Holland is niet Afrika, en men gaat er niet bij iemand loegeren, zelfs niet bij een intiem vriend, tenzij men behoorlijk is uitgenoodigd. Het ‘Stations Hotel’ is goed en niet duur, en gij kunt aan de *table d’hote* dineeren, of *à la carte*, *wanneer* gij wilt en *wat* gij wilt. En als gij na het eten een kop koffij of thee wilt drinken, dan kunt gij op het balkon gaan, of wel beneden in de open lucht, aan een dier kleine tafeltjes zitten en onder genot van uw ‘kopje,’ halfdroomende, uw oog laten gaan over de voorbijgangers, die van het spoor komen of zich derwaarts spoeden. Met een kwalijk verborgen glimlachje ziet gij een man, die zeker te laat komt voor den trein. Hij heeft daar op den hoek, bij den sigarenwinkel, zijn tijd verpraat en verrookt en, hoe hard hij nu ook loopt, de trein is hem te snel. Een paartje komt langzaam aanwandelen, veel te vroeg voor den volgenden trein, doch.....dat is juist wat zij willen, - stilletkens een glaasje *anisette* in de restauratie. Daar komen twee treinen aan, van Rotterdam en van Arnhem, en ontlasten een vracht van Duitsche Herren, met brillen, petten, pijpen en BAEDEKER; Engelsche gents met ladies, plaids (in Mei) en Sovereigns; Franschen met een aangeboren air van beleefdheid, en zal ik zeggen van kaalheid. Daar houdt de trein van Amsterdam ook juist stil en brengt nog meer vreemden en burgers des lands; boeren die ter markt komen; menschen die den ‘pretester’

komen raadplegen; plezierzoekers uit N. Holland; arme menschen met collectelijsten; studenten met groote verwachtingen, getemperd door heilzame vrees voor het aanstaande ‘Candidaats;’ leden van vergaderingen, die heden avond gehouden worden, en leden der deftige aristocratie, die op de Oude Gracht en langs den Bildtschen weg wonen, - eene bonte menigte van reizenden en trekkenden, doch niet, zoo als op andere plaatsen, vol drukte, maar deftig en rustig, zoo als dit te Utrecht past.

Jammer dat gij u de pen van den schrijver der *Camera Obscura*, of van dien der *Reise-bilder* niet leenen kunt; wat zoudt gij ons, daar aan uw tafeltje gezeten, nuttige en aangename schetsen kunnen leveren.

‘Wat voor menschen dat zijn, die dien Engelschman dáár, zoo beet hebben?’

Dat zijn ‘wegwijzers,’ mijn vriend! of anders gezegd, ‘lastposten.’ Zij spreken, behalve Hollandsch, min of meer gebrekkig, Fransch, Duitsch, en een paar woorden Engelsch. Wee u! als gij u door hen laat innemen. Zij zullen u terstond naar den Domtoren brengen en u, voor een Engelschman aanziende, aldus aanspreken: ‘*Da's nou den Dom; n' toren. Dom, Sir! klim up. Dam mot je betaal, payer, pay. 'N Zilling. Al jentelmans klim op. As je daar alvalt dan bin je kapot, enz.* En zoo zal hij aanhouden tot gij den hoogen toren beklommen hebt en, zoo gij weer behouden beneden komt, te vermoeid zijt om verder te wandelen. Een verstandig mensch, die geen vrienden te Utrecht heeft om hem rond te leiden, en niet lang in de oude Bisschopsstad vertoeven, kan koopt een handboekje van Utrecht met kaartje (Kemink en Zoon, achter den Dom, bezorgt u dit voor een paar stuivers), en dwaalt rond van punt tot punt. De *verdwaalde* wordt door iedere fatsoenlijken Utrechenaar met groote beleefdheid terecht geholpen, en den vermoeide staat steeds een rijtuig ten dienst voor de geringe som van een paar shillings in het uur.

Doch gij hebt u daaromtrent nu weinig te bekommeren, want ik ben te Utrecht thuis, en geheel tot uwe dienst.

Als gij wat uitgerust zijt, zullen wij maar dadelijk de stad in gaan. Juist om den hoek op den Leidschen

straatweg, in dit fraaije gebouw, woont professor DOEDES, welbekend en hoog geacht ook door onze Afrikaansche Theologen. Gij kunt uw kaartje aan ZHEw. bij eene volgende gelegenheid afgeven, want wij hebben nu geen tijd. Wij wandelen den Singel op, aan onze rechterhand, tot aan de eerste brug, welke wij passeeren en gaan rechtuit tot op het MARIA-PLEIN.

Dit groote vierkante gebouw hier op het plein wordt genoemd het GEBOUW VOOR KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. Als gij lust en tijd hebt, kunt gij hier nu eens een heerlijk concert bijwonen, dan weer eene Rederijkers-vergadering, of wel eene tentoonstelling van schilderijen en teekeningen bezoeken. Voor ons heeft dit gebouw echter eene andere beteekenis. Het is de plaats, waar de vergaderingen van onze verschillende Kerkelijke partijen gehouden worden. Gij treft het juist dat gij in *deze* week in de schoone Mei-maand te Utrecht gearriveerd zijt, daar nu drie dagen achtereen onze 'mei-meetings' gehouden worden. Gij waart gisteren avond niet in de Jacobi-kerk, anders zoudt gij de opwekkingsrede gehoord hebben, waarmede onze feesten gewoonlijk geopend worden. De Kerk was redelijk bezet; toch niet zoo wel als men had kunnen verwachten. De collecte voor de zending was redelijk. Laat ons nu recht over het plein gaan, den SPRINGWEG op, tot aan de school van den welbekenden onderwijzer en veelgelezen schrijver, den heer van Lummel. Wij gaan den langen gang door en bevinden ons in het ruime schoollokaal voor dezen dag afgestaan aan de UTRECHTSCH E ZENDINGVERERNIGING, die hier heden vergadert. Aan de Bestuurs-tafel zien wij ds. Verhoeff, van Utrecht, van Toorenbergen, den grijzen ds. Heldring en eenige andere broeders. Na het lezen van de gewone verslagen geven ds. Heldring en Mr. Grothe eenige zeer belangrijke mededeelingen aangaande de Kerken in Indië, en wordt er vrijelijk gediscussieerd over de Vereeniging en haar werk. Een aantal jaren geleden, toen het Nederlandsch Zendinggenootschap te Rotterdam zóó rationalistisch werd, dat vele Christenen hetzelfde niet meer konden ondersteunen, word deze Vereeniging opgericht. Haar arbeidsveld is in Neêrlandsch Indië. Zij heeft eene inrichting te Utrecht

voor de opleiding van Zendingen onder opzicht van een Zending-director (nu ds. Looyen), en zij onderhoudt verscheidene Zendingen. De jongelingen, die te Utrecht voor de zending worden opgeleid, ontvangen eene vrij volledige Theologische opvoeding en leeren zooveel van de genees- en heelkunde, dat zij zich in Indië behoorlijk helpen kunnen. Met leedwezen hooren wij, dat dit genootschap, schoon zeer door de rijken en aanzienlijken in den lande geprotecteerd, gebukt gaat onder een schuld van 24,000 gulden (£2,000). Doch.....daar verkondigt de hamer van den Voorzitter dat het twaalf uur is, en daar komen de vriendelijke zusters reeds met de koffij.

Koffij, mijn vriend! is in Holland eene instelling. Om twaalf uur *moet* de Hollander, die op dat uur zijn middagmaal niet gebruikt, koffij hebben, gewoonlijk met een broodje. Men noodigt vrienden om te komen ‘koffij drinken;’ men houdt (helaas! nog al eens als het in het geheel niet te pas komt) ‘koffijpraatjes,’ en men breekt de gewichtigste zamensprekingen af, als de klok twaalf slaat om zich aan de koffijtafel te zetten. Nu, lach maar over: ‘die Hollanders,’ maar ik verzeker u, die het leven in Holland van zijne *gezellige* zijde wil beschouwen, die moet van de koffijtafel niet wegblijven. Wij hebben in Afrika niets wat daarmede overeenkomt.

Helaas, dat men bij gelegenheden als deze zich niet bepaalt bij het drinken van koffij, het eten van zijn broodje, en gezelligen kout van vrienden. Gij weet wel wat ik bedoel. Men heeft zijn kopje nog niet geheel geledigd, of men ‘steekt al eens op,’ en wolken van tabaksrook maken het den oningewijde zoo benauwd, als of hij zich voor de eerste maal van zijn leven, in een tamelijk zwaren storm, aan boord eener kleine stoomboot in de golf van Biscaijen bevindt. Het is zoo aangenaam hier te zamen te zijn met vrienden van alle oorden des lands; dáár ziet gij een broeder, die u zeer lief is, en dien gij in geen jaar gezien hebt; gij wilt een paar hartelijke woorden met hem wisselen, doch gij vreest om dicht bij hem te komen, want hij is een schoorsteen gelijk. Een ander legt u vriendschappelijk de hand op den schouder, gij ziet om, gij zijt zóó blijde om vriend H. te zien, -

dooh neen, een rookwolk gaat op van tusschen zijne lippen, en doet uwe oogen van aandoening tranen, enz., enz. Gelukkig dat er in de kerk niet *mag* gerookt worden.

Wij blijven nog een uurtje in deze vergadering en daarna wandelen wij naar de DOM (niet den toren, maar de kerk) waar de openbare zamenkomst zal plaats hebben. Voor eene nauwkeurige beschrijving van den toren met zijne drie omgangen en kinderachtig kleinen spits, met zijn prachtig klokkenspel en andere bijzonderheden, moet ik u naar de plaatselijke beschrijving van Utrecht verwijzen.

In de majesteus schoone Domkerk vinden wij een niet zeer talrijk maar eenigzins uitgelezen publiek, en op een platform dat vóór den preekstoel is geplaatst, het Bestuur der Vereeniging en 'de sprekers.' Daar men mij heeft uitgenoodigd om ook een woordje te spreken, moet gij mij een weinig excuseeren, en daar in de bank gaan zitten tot na den afloop der Bijeenkomst. Gij zult heden eenige goede speeches hooren, - van den voorzitter kort en krachtig; van den zendingdirector Ds. A.A. Looijen; van den lieven broeder-zending Ter Nooij, die pas half dood van Nieuw-Guinea is gekomen, en ons met nog zwakke stem en uitgeteerd ligchaam, eenige belangrijke mededeelingen omtrent zijn arbeidsveld zal doen. Eindelijk komt Dr. (nu Professor) BEETS aan 't woord, en gij weet het nog wel, als hij wil, dan boeit hij aller aandacht. Hij spreekt over Livingstone, over diens werken, zijn dood en begrafenis in Westminster Abbey. Livingstone's zwarte vrienden worden niet vergeten. 'Gelukkig land,' zegt Beets, zoo als *hij* zoo iets zeggen kan, 'gelukkig land, dat een Livingstone kan voortbrengen, en een Livingstone weet te eeren.' Na Beets komt de beurt aan mij. (*Oh my!*). Happy thought. De Vereeniging heeft een *f*23,000 schuld. Als men daar eens deelen van *f*100 van maakte, en twee honderd en dertig menschen ieder *f*100 gaven! Ik doe het voorstel; men lacht er eens om; het schijnt of het recht 'flat' neerkomt. Zoo meent gij, maar het is zoo niet. Onze Hollandsche broeders en zusters roepen niet 'hoor, hoor!' maar zij hooren wel en doen ook wel. Dit los daarheen geworpen

voorstel brengt der zendingkas p.m. f8,000 in. Een Bazaar te Vreeland door Baronesse Van Heemstra gehouden, brengt alleen een f1,200 op. Men heeft in Holland nog betrekkelijk veel voor de zending over.

Als gij nu lust hebt, kunt gij na deze openbare bijeenkomst met ons aanzitten aan een eenvoudig vriendschappelijk maal, dat reeds toebereid staat in het lokaal op den Springweg, waar wij heden morgen vergaderden. Ik kan u dit zeer aanraden, daar gij op die wijze ons Christelijk volk meer van nabij leert kennen. Gij vindt hier een honderd broeders, predikanten, leden van afdeelingen en zuster genootschappen, en anderen. Het eten is goed, en er staat een flesch claret voor iedere twee gasten. Toasten worden er gedronken, en het is recht vriendelijk van Dr. Beets, dat hij den director, die van *Oud-Loosdrecht* komt, complimenteerde, mij die naar *Nieuw-Loosdrecht* beroepen ben, ook een heildronk brengt, en een woordje spreekt over mijn voorstel ter schulddelging. Nog voor dat de koffij komt, en terwijl de borden rondgaan om de tickets of den gulden voor den maaltijd (wij zijn gasten en mogen niet betalen), beginnen de broeders al naar hunne sigaren te tasten, en, maar *a wink and a nod is the same to a blind horse*. Wij gaan liever een weinig rusten, want er is heden nog ééne zamenkomst die gij *moet* bijwonen. Het is die ten huize van den heer Mr. J.M. Grothe, op de Drift. ZEd, heeft jaarlijks de vriendelijkheid om een groot aantal predikanten en anderen, die den zendingsdag bijwonen, uit te noodigen om den avond bij hem gezellig te komen doorbrengen. Ofschoon gij geen uitnodigingskaart hebt ontvangen, zult gij, als Afrikaner, door onzen vriendelijken gastheer toch welkom geheeten worden. Gij geeft uw hoed en stok aan den knecht, die er voor zorgen zal dat gij, na afloop der visite, uw eigen hoed en niet bij vergissing dien van een ander medeneemt, en gij treedt de twee ruime zalen binnen, die door het openslaan der porte-brisée nu tot één zaal gemaakt zijn. Na een paar woorden met den gastheer gewisseld te hebben, dwalen wij rond, ons nu eens bij het eene dan weer bij het andere groepje ophoudende. Wij ontmoeten hier broeders van bijna elke

rechtzinnige richting onzer kerk, doch met een bovendrijvend confessioneel of ethisch-irenisch element. Knechts in liverei gaan rond met thee en gebakjes, later met keur van wijnen, en er wordt veel gerookt, want de gastheer zorgt voor fijne sigaren. Het is aangenaam, niet waar, om hier zoovele vrienden en broeders van alle oorden des lands, en soms ook uit den vreemde, te zamen te treffen, en het treft u zeker hoe hartelijk men u de hand schudt, na als een predikant onzer kerk in Zuid-Afrika te zijn geïntroduceerd. Gij kunt nu kennis maken met onze notabiliteiten en met minder bekende doch zeer te waardeeren broeders. En let wel op, schoon gij de meesten hunner heden op het zendingfeest zaagt, en zij nu vrij vriendschappelijk te zamen spreken, morgen, op de predikanten-vereeniging, zult gij er nog al enkelen, en overmorgen op de Jaarsvergadering der Confessioneele Vereeniging, velen missen. Op onze vergaderingen zijn de partijen sterk geteekend. Doch, daar gij morgen en overmorgen de twee genoemde vergaderingen wilt bijwonen, en goed om u heen zult moeten zien, is het misschien het beste dat wij nu maar naar huis gaan.

Tot morgen.

VII.

WAARDE VRIEND!

Laat ons dan heden eene vergadering der Predikanten-Vereeniging bijwonen in het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen op het MARIAPLEIN. Wij passeeren het ruime portaal en worden voor de deur der Vergaderzaal even opgehouden om onzen naam op de presentie-lijst te teekenen en één gulden te betalen. Dit maakt ons, voor dezen dag, leden der Vergadering en, schoon gij u, als vreemdeling, niet in de discussiën mengt, zult gij toch geen spijt hebben van uwe *one and eight pence*, want, behalve dat gij zoo aanstonds met ons zult mogen koffij drinken, zult gij dáár, in het hoekje gezeten, eene zeer goede gelegenheid hebben om de Kerkelijke kaart van ons land een weinig nader te verkennen.

‘Of ik u, terwijl de presentielijst gelezen wordt, met de namen van sommige der broeders hier tegenwoordig bekend wil maken?’

Met genoegen.

Den praeses, Ds. Verhoeff, van Utrecht, kent gij reeds. Hij maakt een goeden Moderator, niet waar? Kalm, vriendelijk, wetgeleerd, Oost-Indisch doof of

scherp van gehoor, naar dat het noodig is, en niet te veel *een man van den hamer*. Naast hem, aan de groene tafel, ziet gij Ds. J.J. van Toorenenbergen, pred. te Rotterdam, bekend wegens zijne grondige studiën der Kerkgeschiedenis, in welk vak hij, reeds jaren geleden, professor had moeten zijn. Hij is een goed spreker en zal zich heden meermalen laten hooren. Van den beginne aan heeft hij grooten en welverdienden invloed op deze Vergaderingen uitgeoefend. Hij is niet voor het nemen van uiterste maatregelen, en zijne voorzichtige wijze van spreken zal u somtijds doen denken, dat hij de zaken meer als geleerde, dan wel praktisch, beschouwt.

Dicht bij hem zit Ds. Buijendijk, van Ede, in Friesland. Gij hebt hem persoonlijk gekend toen gij te Utrecht studeerdet, en gij kunt aanstonds onder een koffij-praatje de kennis met hem hernieuwen. Op het gebied van Zendingfeesten zult gij met hem sympathiseeren, doch niet op Kerkelijk gebied. Hij is u veel te conservatief. Als redacteur van het Wageningsche Weekblad is hij niet zonder invloed, en ook op deze vergadering is zijn woord niet zonder gewicht.

Juist tegenover hem, aan de andere zijde, ziet gij professor Doedes. Hij draagt zijne jaren goed, en is, naar het schijnt, nog vol kracht en levensgloed. Als schrijver is hij bekend waar men Hollandsch leest. Hij is onlangs door den Koning tot ridder geslagen, tot blijdschap zijner vele vrienden, die zich in hem vereerd gevoelden. Zijn kritiek is niet van de zachtste, dat zult gij aanstonds wel hooren, en zijn Kerkelijk standpunt is als zijn kritiek. Dat hij vriendelijk en gastvrij is, zult gij later wel ondervinden.

Zijn schoonzoon, dr. A.W. Bronsveld, predikant te Haarlem, zit eenige stoelen van hem af. Gij zoudt het hem bij den eersten blik niet aanzien dat hij de redacteur is van de in Afrika nog al gelezen Stemmen voor Waarheid en Vrede. Pas op als hij zijn pen opneemt of zijne lippen opent om u *ongunstig* te recenseeren. Hij is een goed spreker en schrijver, doch heeft te weinig eerbied voor de ‘zwakke puntjes’ zijner ‘broeders,’ die van hem verschillen. Hij is een warm voorstander der ‘Christelijke School’ en ook der

Zending, welker belangen hij in zijn Stemmen gedurig behartigt.

Verder ziet gij hier de Amsterdamsche predikanten Lamers en Cramer, begaafde sprekers en schrijvers, die eerstdaags als professoren naar Groningen zullen vertrekken. Gunning, de schrijver van Blikken in de Openbaring en een reeks van andere gevoelvolle werken, zit daar recht vóór ons, niet ver van de Bel, van Leeuwen, Oste, dr. Riemers, Verhoeff, Tinholt, de broeders Creutzberg, en dr. Gerth van Wijk.

Een paar stoelen van ons af, met een grijs hoofd doch een groen hart, zit ds. de Graaf, vroeger van Appeldoorn, daarna te Rotterdam en nu te Amsterdam. Ik twijfel er aan of hij u herkennen zal, doch fluister hem aanstonds in het oor dat gij een Kapenaar, een predikant onzer Kaapsche Kerk, zijt, en ook zonder dat hij uw naam kent, zal hij u hartelijk de hand schudden en u een aardigheid zeggen. Hij is een gevierd prediker onder rijken en armen in Amsterdam; hij is zeer werkzaam op Kerkelijk-philantropisch gebied; op Zending-bijeenkomsten en bidstonden voor het Seminarie te Batavia is hij thuis, doch..... in eene Vergadering als deze zult gij weinig, indien iets, van hem hooren. Hij behoort tot de arbeiders op den akker, niet tot de strijders in het veld.

Al de predikanten hier (er zijn meer dan honderd vijftig) zijn bekend als tot de orthodoxe partij te behooren. Modernen, liberalen, Groningers ‘Evangelischen’ komen hier niet; doch niet velen dezer broeders zijn voor het nemen van doortastende maatregelen om met de modernen en liberalen te breken. De meeste hunner behooren tot de dusgenoemde Ethisch-Irenische partij. De school van Chantepie de la Saussaye telt hier niet weinige aanhangers. Sommige der oudere broeders zijn mannen van het Reveil, en den Kerkelijken toestand van heden met dien van twintig jaar geleden vergelijkende roepe men dankbaar uit: WIJ GAAN VOORUIT. In het werkzaam gedeelte der Ethisch-Irenische partij zult gij vele geestverwanten en broeders vinden; met hen, die buiten den strijd willen blijven uit vrees voor slagen, uit laanwheid, uit kerkelijke gemakzucht, omdat zij er hun literarischen roem niet aan willen wagen, of gaarne vrede houden

met alle menschen (ook waar het eigenlijk niet mogelijk is), hebt gij *geen* vrede.

Van sommige der predikanten der genoemde partij zult gij heden hooren: ‘laat de Synode, laten de moderneren doen *wat* zij willen, WIJ BLIJVEN IN DE KERK,’ en gij zult bij zulke uitdrukkingen denken: ‘ja, maar blijft de kerk wel in u?’ Anderen daarentegen zullen zeggen: als de Synode werkelijk het artikel der Belijdenis vernietigt, dan zullen wij ons verzetten, het koste wat het wil. En ik twijfel er niet aan.

De partij der ‘strijders’ is hier niet zeer sterk vertegenwoordigd. Die dominé dáar, in de achterste rei, bij den muur, een man van een goede dertig jaren, een weinig gezet, middelmatig groot van postuur, met zwart haar, een eenigszins vol gelaat en zonder baard, is de erkende woordvoerder der partij. Het is Dr. A. Kuijper, van Amsterdam, de ziel van de *Standaard*; de onverbiddelijke vervolger van het doodend conservatisme in Holland; de advocaat van de belangen der Christelijke school, keurig en puntig schrijver, en een der meest gevierde predikers in Nederland. Gij weet reeds dat hij zijn leeraarsambt te Amsterdam gaat neerleggen om als lid van het Parlement de belangen van Kerk en School te behartigen. Velen verblijden zich hierover, doch mij en anderen spijt het eenigszins, niet omdat wij hem niet gaarne in de Raadzaal zien, maar omdat wij hem niet van den preekstoel missen kunnen. Verwacht niet, heden een schoone, krachtige SPEECH van hem te hooren. Hij hoort hier niet geheel thuis; hij is den meesten dezer broederen te scherp. Hij is een krijgsman, en de geest dezer vereeniging is meer irenisch dan pugalistisch.

Als Kuijper kon doen wat hij wilde, dan werd de bestaande Kerk als door reagents opgelost; al wat den toets der christelijke historie in Nederland niet kan doorstaan verwijderd, en uit het overige, meer te zamen gevoegd, eene gezuiverde Nederlandsche Gereformeerde Kerk te voorschijn gebracht. Scheikundige zuivering meer dan chirurgale operatiën, ofschoon ZEErw. ook dáar niet tegen op ziet als het noodig is.

Dr. Hoedemaker, die broeder aan uw linkerkant, met dat eenigzins schrale, half oostersch gelaat en door een bril gedekte oogen, een Hollander van geboorte, een

Amerikaan van opvoeding, eerst te zamen met Huet predikant te Veenendaal, nu te Rotterdam, vanwaar hij over eenigen tijd naar Amsterdam gaan zal, behoort tot deze partij. Hij is er echter niet voor, dat zij die van ons in punt van belijdenis verschillen uitgebannen zullen worden. Geeft den Modernen een recht van bestaan in het *Genootschap*, doch niet in de Kerk. Houd dit voor een oogenblik in uwe gedachten en zie eens naar dezen kant, daar zit Dr. A.G. Vos, van Middelburg, nu naar Amsterdam beroepen, Redacteur van het Kerkelijk Weekblad en ook overigens als schrijver welbekend. Hij is Confessioneel, doch heeft den strijd op eigen manier aangebonden. Ook hij beschouwt zamenwoning met de Modernen in één huis niet langer houdbaar. Maar vindt het aangewezen redmiddel uit den onhoudbaren toestand in *Facultatieve Kerspelvorming*. Hij zal daar straks een lans voor breken, schoon op dit oogenblik nog niet met veel vrucht.

Doch het wordt tijd dat wij nu een weinig luisteren naar de *speeches*, die er gehouden worden.

Gij bespeurt bij de meeste leden der vergadering groote opgewektheid, bij sommigen echter teekenen van teleurstelling, en de reden daarvan is als volgt. De Synode heeft in hare laatste zitting de vraag, of het niet goed zou zijn om Art. 11 van het Algemeen Reglement, meer bepaaldelijk waar gesproken wordt over de handhaving der leer, op te heffen, aan de Consideratiën van de provinciale Besturen onderworpen. Artikel 11 spreekt van de '*handhaving der leer*' der Hervormde Kerk, en hoe men van moderne zijde ook getracht had van dit artikel ontslagen te worden, tot nu toe had de Synode niet gewaagd daar ernstig aan te tornen, en velen meenden dat zoolang de Synode Art. 11 onaangeroerd liet, men onder haar bestuur blijven kon. Doch nu stelde de Synode eene zoodanige verandering in de artikelen omtrent het afleggen van belijdenis voor, dat Art. 11 zou vervallen, in één woord volkomen *leervrijheid* in plaats van handhaving der leer. Daar de Synode in dezen niets besluiten kon zonder preadvies der Provinciale Kerkbesturen, en deze wederom de Consideratiën der Classikale Besturen behoefden, zoo werd de zaak van alle kanten rijpelijk overwogen en maakte men zich werkelijk

gereed tot lijdelijk verzet, tot een generaal *non possumus*, in geval het blijken mogt dat de Provinciale Besturen, bij meerderheid van stemmen, zich voor het voorstel der Synode zouden verklaren.

In aanmerking nemende dat onze richting in slechts twee der negen Provinciale Kerkbesturen (Utrecht en Gelderland) de meerderheid heeft, en dat het den Modernen alles waard was om zelfs de *woorden* ‘handhaving der leer’ uit de Kerkelijke Reglementen gebannen te zien, bestond er gegronde vrees en hoop dat het voorstel der Synode Wet zou worden. Al wat eenigszins *irenisch* gestemd was vreesde; zij die naar den crisis verlangden *hoopten*, dat de Synode zich toch eenmaal zóó vergrijpen mocht, dat men zich openlijk tegen haar verzetten kon en moest. Doch ziet, daar wordt het bericht voorgelezen dat het voorstel: ‘om niet meer te spreken van eene handhaving der leer,’ door de provinciale besturen met meerderheid van stemmen verworpen is. Dank zij den Heere, zeggen de meesten der predikanten, dat kwaad is alweêr afgekeerd; - helaas! zeggen anderen, die kans om tot iets beslists te komen is al weer voorbij.

Er is geen twijfel aan of, indien de Synode Art. 11 vernietigd had, dat velen der hier tegenwoordig zijnde broeders openlijk in verzet zouden zijn gekomen, doch het is duidelijk dat zij dankbaar zijn dat het nog niet tot uitersten behoef te komen. Ja men neemt het den anderen, die zich niet in het uitstel verheugen, eenigszins kwalijk. Met een verruimd hart gaat men over tot de behandeling van het vooraf aangekondigde onderwerp: wie eigenlijk rechthebbers zijn op de Kerkelijke goederen. Jaren geleden berustte dit recht grootendeels bij de gemeenten; sedert werd het geusurpeerd deels door de Regeering, deels door de Synode, haar creatuur. Straks werd, door de bepalingen omtrent ‘Vrij Beheer’ der Kerkelijke fondsen en goederen, dit recht weer in de handen der gemeenten gesteld, doch hoe het gaan zou bij eene eventueele scheiding van Kerk en Staat en tusschen partijen schijnt gansch niet duidelijk. Prof. Doedes, Kuijper, van Toorenenbergen en andere bevoegden laten zich over deze zaak hooren, doch de gevoelens loopen zoo uiteen dat het punt in quaestie onuitgemaakt blijft.

Na de 'koffij' komt men weer te zamen, en als de discussies over de 'Kerk' wat verflauwd zijn, worden er eenige resolutien gepasseerd en gaat men over om het een of ander Theologisch vraagstuk te behandelen. Een der broeders draagt een geschreven stuk voor dat daarna door referenten in handen genomen en door de vergadering vrij degelijk behandeld wordt. Gij ziet het, mijn vriend! dat de meeste predikanten hier tegenwoordig liever over wetenschappelijke Theologie en ethiek spreken dan over 'de Kerk.' In de Avondbijeenkomst worden de discussiën van den morgen weer ter tafel gebracht; de niet-irenischen spreken nog eens hartig uit, doch men komt tot geen resultaat.

Wat men wil?

Wacht nog een weinig tot morgen, na afloop van de Vergadering der Confessioneele Vereeniging, dan zal ik u met een paar woorden een resumé geven.

Als gij niet te vermoeid zijt, volg mij dan nog even naar het lokaal van den heer van Lummel, op den Springweg, waar wij gisteren waren, en ik zal u introduceeren bij de Evangelisten onzer Vereeniging, die hier den avond vriendschappelijk komen doorbrengen. Gij zult u recht thuis onder deze broeders bevinden, alleen, - zoo gij nog niet weet wat tabaksrook is, dan zult gij het nu gewaar worden. Zulk dampen! Enfin, men moet voor de broederen wat over hebben.

En nu, wat dunkt u van onze Evangelisten? De broeder daar bij het kleine tafeltje is een Fries van geboorte, dat hoort gij aan zijne uitspraak; hij is met zegen werkzaam in Noord-Holland. Naast hem zit een broeder uit Overijssel en hier aan dezen kant br. E., uit de KRIM. Laat ons even een paar woorden wisselen met br. HAZELHOFF, uit Domburg, in Zeeland, en met van 'T LAND, van Bergen-op-Zoom, een lieven maar, helaas, kranken broeder. Onze twee reizende Evangelisten, br. DE BRUIN, van Leiderdorp, voor Zuid-Holland, en br. HEINES, voor Noord-Holland, kent gij reeds. Verder vindt gij hier broeders uit Brabant, Friesland, Groningen, en uit den achterhoek van Gelderland. Sommigen hunner hebben het radicaal van Catechiseermeester in onze Kerk, anderen alleen dat van Evangelist onzer Vereeniging. Volgens de statuten onzer Vereeniging is geen dezer mannen

werkzaam in eene gemeente waar de predikant orthodox is. Zij zijn, om zoo te spreken, kerkelijke evangelisten - meer uitgezonden om het *Kerkelijkverlorene* te verzamelen, dan wel het verlorene in het algemeen. Zij moeten de verstrooide leden onzer Kerk in door het liberalisme en modernisme verwoeste streken bijeenbrengen; zij moeten bres schieten in de moderne sterkten, en den weg bereiden voor een gewenschten ommekeer in moderne gemeenten. Zij hebben te preeken, kranken te bezoeken, te catechiseeren, jongelieden-vereenigingen op te rigten of in stand te houden en voor Zondagscholen te zorgen. Waar het mogelijk is, en voor zoo ver het mogelijk is, moeten zij met getrouwe leden der gemeente of des Kerkeraads samenwerken om de meerderheid te verkrijgen in de Kiescollegiën en om den schadelijken invloed van den modernen predikant zooveel als mogelijk is te neutraliseeren. Zij moeten het Evangelie prediken en zich zooveel mogelijk op de rechte wijze met Kerkelijke zaken bemoeijen. Gesteund door het Hoofdbestuur der Vereeniging, en door de predikanten, die van tijd tot tijd voor hen komen preeken en het Avondmaal bedienen, en in de gelegenheid gesteld om hunne Catechisanten tot lidmaten te laten aannemen door orthodoxe leeraars in andere gemeenten, zijn zij in zeer vele gevallen het middel om den Kerkelijken toestand te verbeteren, en somtijds om de gemeente van een modernen predikant te verlossen en een orthodoxen te bezorgen. Is dit laatste geschied, dan heeft onze Evangelist in die gemeente zijn werk volbracht en hij wordt overgeplaatst naar eene andere gemeente om weer van voren aan te beginnen. Geen wonder dat de evangelisaties en de evangelisten der Confessioneele Vereeniging door de modernen gehaat en gevreesd zijn. Dat het onzen broeders niet altijd gemakkelijk gaat, dat zij dikwijls allerlei smaad en vervolging hebben te verduren en met velerlei moeilijkheden hebben te kampen, weet gij reeds en begrijpt gij ook wel. En daar hunne positie nog al geïsoleerd is, verdient het Hoofdbestuur dubbel hunnen en onzen dank voor dit vriendschappelijk zamenzijn hun toebereid, zoodat zij onder het genot van een kop koffij of een glas wijn en een broodje met tabaksrook, eens vrij met elkander

kunnen praten over hunne bevindingen, zorgen, moeiten, voorrechten en vooruitzichten voor het werk des Heeren aan hunne zorg toevertrouwd. Enkele leden des Hoofdbestuurs zijn mede tegenwoordig, ook Ds. Huet, zeer geliefd bij de Evangelisten als hun vorigen reizenden predikant. Als zijn opvolger in dit gewichtige werk sta ook ik met de broeders op vriendschappelijken voet.

Gij verstaat dit nu wel, niet waar? De Evangelisten onzer Vereeniging zijn de meest Kerkelijke Evangelisten, arbeiden bepaald met het oog op *Kerkherstel*, en doen goeden dienst vooral tegenover moderne predikanten op kleine plaatsen. De vruchten van hunnen arbeid zijn door het gansche land te zien, en, het mag vertrouwend verwacht worden, zullen ook gezien worden voor 's Heeren troon in zielen, die uit de duisternis zijn overgebracht in het licht.

De derde dag onzer Mei-zamenkomsten is gewijd aan de Jaarvergadering der Confessioneele Vereeniging. Wij hebben andermaal onze schreden te richten naar het gebouw van Kunsten en Wetenschappen, en nu naar een der bovenzalen waar onze Vergadering gehouden wordt. Schoon deze bijeenkomst mij ruim zoo veel waard is als eenige andere, zal ik u toch nu niet lang ophouden, daar het schijnt of gij moede begint te worden. Laat ons, na onze namen op de presentielijst geteekend te hebben (eene goede gewoonte, die men in Afrika wel kon invoeren), maar terstond naar binnen gaan. Er zijn niet zoo vele vrienden als bij de andere Vergaderingen. Schrijf dit echter niet uitsluitend toe aan mindere sympathie voor onze Vereeniging dan wel voor de andere (ofschoon dat er ook mede te doen heeft); maar neem in aanmerking dat vele der broeders niet zoo vele dagen achtereen van huis kunnen blijven, en dat onze Vereeniging nu juist op den laatsten dag der zamenkomsten vergadert.

Gij vindt hier enkele predikanten die gij ook gisteren gezien hebt, doch niet velen. Daarentegen zijn er nu een goed aantal Ouderlingen en andere afgevaardigden van onze Afdeelingen.

Als reizend predikant der Vereeniging neem ik ditmaal geen plaats *aan*, maar toch nabij, de groene tafel, want als het verslag der evangelisatie wordt voorgelezen, zal ik het moeten toelichten, en op aanmerkingen moeten antwoorden.

Zet u hier bij mij neder en ik zal u met een paar woorden bij eenige broeders hier introduceeren.

Aan het hoofd der groene tafel zit Baron de Geer van Jutphaas, professor aan de hoogeschool te Utrecht, wiens veelomvattende geleerdheid, vooral op Kerkrechterlijk gebied, der Confessioneele Vereeniging en, door haar de Kerk, goede diensten bewijst. Naast hem zit ds. J.W. Felix, pred. te Utrecht, vroeger te Heeg, in Friesland, van welken tijd zijne populariteit dagteekent. Hij is secretaris der Vereeniging en veler vraagbaak in gemeentelijke moeilijkheden. Ik denk dat het aan zijne uitgebreide correspondentie te danken is, dat hij zulke korte brieven schrijft. Als prediker te Utrecht wordt hij zeer hoog geacht, en hij is, op kerkelijk gebied, een der voornaamste woordvoerders der Confessioneele partij.

Mr. J.W. Grothe, de tweede Secretaris (en uw vriendelijke gastheer van eergisteren avond) zit naast hem.

Aan de rechterzijde van den Praeses ziet gij Jhr. J.W. van Loon (vroeger Docent aan het Schotsche Seminarie), Lid van het Parlement; warm voorstander van al wat goed is op kerkelijk en maatschappelijk gebied; wiens beurs steeds open is ten behoeve van Kerken, scholen, Evangelisaties, hulpbehoevenden van allerlei aart, in het parlement tegenstander der Openbare School, de School zonder Bijbel; in de Kerk, het 'werk doende van een Evangelist,' predikende en Evangeliseerende in Kerken, lokalen, scholen en private woningen, het gansche land door. Hij is het, die uit eigen beurs het tractement betaalt van den reizenden predikant der Vereeniging.* Naast hem ziet

* Jhr. J.W. van Loon is in het vorige jaar plotseling in den Haag overleden. Zijn dood met dien van Baron Mackay, Ds. Doedes van Velzen en van Ds. O.G. Heldring, zoo kort op elkander gevolgd, zal nog lang in Holland worden betreurd.

gij onzen lieven Broeder Huet. De ijverige Penningmeester, Jhr. van Asch van Wijk, Lid van het Munt Collegie en nu ook Lid van het Parlement, zal een weinig later komen. Verder ziet gij hier Mr. S.S. Teding van Berkhont, ook vroeger docent aan het Seminarie, Lid van het Parlement, een allerachtingswaardigst woordvoerder onzer partij; Ds. van der Bijtel, schrijver der Confessioneele Blaadjes; Di. Jorissen, Crentzberg van Arnhem, van Lingen, principaal van het Gymnasium te Zetten; de zeer geachte Prof. Rutgers, van Leiden, en eenige anderen, u minder bekende broeders.

Deze heeren maken het Hoofdbestuur der Confessioneele Vereeniging uit en zijn eene vrij getrouwe vertegenwoordiging der Confessioneeelen in Holland.

Het is wel jammer dat gij niet eerst eene *gewone* vergadering van het Hoofdbestuur hebt kunnen bijwonen. Stel u voor een oogenblik die heeren dáár voor gelijk zij iedere maand te zamen komen in de ‘Convocatie’ Kamer der Jans Kerk. Hunne werkzaamheden bestaan dan vooral in het beantwoorden van brieven, vragen en mededeelingen der Afdeelingen en der Evangelisten.

Daar is een verzoek van eene ‘Afdeeling’ om eenen vasten Evangelist, en de Secretaris zal daarop antwoorden, dat het verzoek zal worden toegestaan, zoodra als de Afdeeling zorgen zal voor de helft van het tractement. Eene andere Afdeeling krijgt ‘notice’ dat hare subsidie verminderd zal worden, daar zij zich zelve nu reeds helpen kan. De reizende predikant doet verslag van zijne ondervindingen en bevindingen, en geeft advies in zaken de Evangelisaties betreffende, volgens welk advies meestal wordt gehandeld. Nu liggen de brieven van gemeenten aan de beurt. De Kerkeraad van A. vraagt, hoe zich te gedragen tegenover de aanmatigende handelingen van Ds. B. en de onwettige handelwijze van den Classis C.

Ds. D. wederom roept de hulpe van het Hoofdbestuur in tegen den Modernen Kerkeraad van E., en zoo voort, bijna het alfabet door. Uitstekenden dienst bewijst Prof. de Geer nu; op Kerkelijk-juridisch terrein is hij geheel thuis, en zijne adviezen zijn veel waard. Verder neemt het Hoofdbestuur kennis van Synodale

en andere Kerkelijke handelingen en, waar die tegen het Confessioneel standpunt der Kerk gericht zijn, neemt het de noodige maatregelen om het kwaad bloot te leggen en te neutraliseren. Eindelijk zijn er soms nog een paar heeren, die Evangelist der Vereeniging willen worden, te examineren. Het examen, dat ongeveer gelijk staat met ons godsdienstonderwijzers-examen, wordt hun door eene commissie uit het hoofdbestuur afgenomen, waarna zij verkiesbaar zijn als Evangelist in een der afdeelingen.

Van deze meer of minder belangrijke werkzaamheden doet het hoofdbestuur heden verslag, waarna de Vergadering zich met eenige zuiver kerkelijke vraagstukken gaat bezig houden. Onder de predikanten die hier thuis zijn, vindt gij 'de Afrikaners:' Dr. Faure, vroeger van Natal en St. Stephens, nu pred. te Doesburg; Huet, die, na voor zoo vele beberoepen, waaronder naar den Haag, Groningen, Rotterdam en Amsterdam, bedankt te hebben, eerlang naar Nunspeet op de Veluwe zal gaan, en van Broekhuizen. Ds. Brandt heb ik nog op geen dezer vergaderingen gezien. Ds. van Rhijn, wiens boek over den Zendingsarbeid in Oost-Indien gij behoort te kennen, Merens, van Utrecht, en anderen zult gij heden met ernst over de kerkelijke zaken hooren spreken. Ook de broeders afgevaardigden, die geen predikanten zijn, zullen hunne ingenomenheid met het werk der Vereeniging te kennen geven, doch..... de pennigmeester klaagt dat zijn kas ledig wordt. Uit het gedrukte verslag dat aan de Afdeelingen verzonden wordt, blijkt het, dat de Vereeniging ook in het afgelopen jaar niet vruchteloos bestaan heeft. Zij heeft vele Afdeelingen, en heeft verscheidene staande en twee reizende Evangelisten, die niet ongezegend hebben gearbeid, en aan vele gemeenten is raad en leiding verschaft in moeilijke omstandigheden. De Synode is door het Hoofdbestuur naar behooren geplaagd. Een enkel Evangelisatie-lokaal kon gesloten, en ander evangelisatiewerk der Vereeniging opgeheven worden, door het vertrek van den modernen en de komst van een orthodoxen predikant. Op andere plaatsen heeft de *oprichting eener Afdeeling* er toe geleid, dat de predikant vertrokken, of het kerkbestuur in onze handen is

overgegaan. In één woord: de Vereeniging heeft ook dit jaar zoo veel mogelijk aan haar doel beantwoord. En toch..... de toon der speeches is niet zoo bemoedigend als die kon zijn. Het is of men begint te meenen dat de Confessioneele Vereeniging min of meer heeft uitgediend, en (met eere) plaats moet maken voor iets anders. Niet waar? men stelde meer belang in de Evangelisaties als zoodanig, dan wel als kerkelijke hulpmiddelen ter bestrijding van het Confessie-looze of anti-confessioneele in onze kerk. Men meent dat..... Doch gij zijt moede van het bijwonen der Vergaderingen, en gij wilt mij het een en ander vragen. Zeer goed. Wij kunnen ongemerkt de zaal verlaten en naar buiten gaan. Laat ons over het Maria-plein naar den Singel gaan; linksom, daar op het heuveltje staat een nette bank. Laat ons daar plaats nemen, en met een paar woorden de kerkelijke ondervindingen der laatste dagen recapituleeren. Gij kunt tegelijkertijd uwe oogen laten gaan over het schoone gedeelte van het zeer schoone Utrecht.

‘Of gij met recht tot het besluit gekomen zijt dat men vrij algemeen tegen de Synode is?’ Zekerlijk. Hoe de onderscheidene partijen ook van en onder elkander verschillen, zijn zij nochtans één in de verwerping der *Synode*. ‘Staatscreatuur, Bureau van Administratie, Strooijen pop,’ ‘de zestien heeren in den Haag,’ ‘de Boe-man, de Zondebok’ om van geen ergere te spreken, zijn eenige der namen waarmede de Hoog Eerwaarde Synode der Nederduitsch Hervormde Kerk gewoonlijk genoemd wordt. Zij is bij niemand bemind. Niet door de modernen, omdat zij niet ver genoeg gaat; niet door de orthodoxen, omdat zij te modern is. Doch de groote grieve der welgezinden tegen haar is hare geboorte. Zij is geen vrucht op Kerkelijken bodem gekweekt, maar een Bestuur aan de Kerk bij Koninklijk besluit opgedrongen. In 1795 werden Kerk en Staat in Holland gescheiden. De provinciale Staten hadden zich wel meer dan te veel macht over de Kerk toegeëigend, doch daar kwam in bovengenoemd jaar een einde aan. De gemeenten werden vrij en bleven zulks, totdat Koning Willem I in 1814 goed vond te besluiten, dat zij onder eene Synode gesteld zouden worden; - niet

eene Algemeene Synode, zaamgeroepen door de Kerk, maar eene Synode zooals Koning Willem goed vond in het leven te roepen en bij Koninklijk Besluit aan de gemeenten op te dringen.

De Synode bestaat uit tien predikanten, daartoe jaarlijks één door ieder provinciaal kerkbestuur afgevaardigd; drie ouderlingen bij beurtwisseling te benoemen door de provinciale besturen; benevens één predikant der Waalsche Kerken, één afgevaardigde uit Limburg en één vertegenwoordiger der Commissie voor Oost- en West-Indische Kerken; zestien stemmende leden. Aan dezen zijn toegevoegd, drie hoogleeraren in de Theologie, jaarlijks door de drie Universiteiten te benoemen, een Scriba Synodi en een Quaestor-Generaal, allen met adviseerende stem, laatstgenoemde alleen in geldelijke zaken. Besluiten der Synode moeten door twee derden der provinciale besturen goedgekeurd zijn, voor zij wet worden, en gelijk reeds gezegd is, die besturen hebben zich te houden aan de consideratiën der Classikale besturen, welke uit alle dienstdoende predikanten en een afgevaardigden ouderling van elke gemeente bestaan. Schijnbaar vertegenwoordigt de Synode de Kerk, doch niet werkelijk, daar zij zich weinig om de Kerk bekommert en veel meer, als Staatslichaam, den Staat naar de oogen ziet. De enkele getrouwe leden, die in de Synode zitten, kunnen wel eenig kwaad tegengaan maar weinig goeds uitrichten. Daarbij is de Kerk vrij algemeen *anti-Synodisch*, zoo dat, al deed de Synode iets goeds, men het maar half vertrouwen zou.

In 't kort: men erkent de Synode als wettelijk het hoogste Kerkbestuur van het Hervormde *Kerkgenootschap*, in 1816 bij Koninklijk besluit daargesteld, maar niet der *Gereformeerde Kerk*, die door de Synode van Dordt in 1618 vertegenwoordigd werd, en nu nog *in* het Kerkgenootschap levende. En zoo is uit den aard der zaak deze opgedrongen organisatie der Kerk een doorn in het oog.

Onder 'vrijmaking der Kerk' nu verstaan velen daarom niet bloot dat men van de modernen ontslagen worde, maar van de Synode, nam., dat de Staat bij Koninklijk besluit de KERK verlosse van het juk, genaamd: '*Synode van het Hervormde Kerkgenootschap*,'

dat haar bij Koninklijk besluit op de schouders gelegd is, of gelijk Ds. Doedes van Velzen,* dit formuleert: ‘Wij vragen eene organieke wet, die loyaal, publiek-rechterlijk goedmaakt wat in 1816 publiek-rechterlijk bedorven is; die verder, alle partijen in onze gemeenten gelijkelijk in haar feitelijk bestaan erkennend, eene boedelscheiding in de toekomst *mogelijk* maakt, indien de gemeenten daartoe willen overgaan, zonder eenige de minste inmenging vóór of tegen van de regering.’

‘Tot welke partij Doedes behoort,’ vraagt gij? Tot de Christelijk-historische; hij is vriend en wapenbroeder van Ds. Kuijper. Het is zeer moeilijk u de grenzen der verschillende partijen onder de orthodoxen aan te wijzen, daar zij voor het oog der minder ingewijden zachtken in elkander overgaan als de kleuren van den regenboog. Wij hebben de ultra-Orthodoxe, de Christelijk-historische, Confessionele, de Ethisch-Irenische, de Orthodox-Conservatieve, de on-Kerkelijke en de Orthodox-Antikerkelijke partij, *in* de kerk, en daar tegenover de Modernen, de Liberalen, de liberaal-Conservatieven, en de ‘Evangelischen,’ die echter nog voor ‘orthodox’ gehouden willen worden. Tegen de SYNODE zijn zoowat alle partijen gekant; tegen *de kerk*, natuurlijk al wat *niet* orthodox is en de anti-kerkelijke vromen; tegen het *kerkgenootschap*, zooals het nu onder de Synode bestaat, meer bepaald de Christelijk-historischen en de uiterste modernen, beiden natuurlijk om zeer verschillende redenen. Eerstgenoemden binden den strijd niet slechts aan tegen het modernisme en het anti-confessionalisme maar ook tegen het Staats-synodaal oppergezag. Al werd de geheele Synode morgen orthodox, dan bleef zij, op Christelijk-historischen grond, toch onwettig. Zal de kerk ‘VRIJ’ gemaakt worden, dan moet bij Koninklijk besluit vernietigd worden wat in 1816 bij evangelijk besluit in het leven geroepen is: de Algemeene Synode van het Hervormde Kerkgenootschap.

* In zijne ‘Wijziging der gedragslijn op Kerkelijk gebied.’ p.p. 15.

Iedere gemeente herneemt dan hare *autonomie*, en bepaalt *of* zij zich met andere gemeenten, en *met welke* verbinden wil, en *op welke wijze*; alles met behoorlijke regeling omtrent de kerkelijke goederen. ‘Maar dat is niet Presbyteriaansch,’ zegt gij, dat is ‘Congregationalistisch’

Wel; maar lieve vriend, weet gij niet meer, dat Nederland eene Republiek is, welks President den naam van ‘koning’ draagt? De Hollanders zijn geboren Republikeinen in anti-revolutionairen zin en in het groote als in het kleine gesteld op autonomie. Als woordvoerder der partij kent gij Ds. Kuijper reeds; niet vele, maar wel trouwe en krachtige mannen staan aan zijne zijde. Of zij in en door de Wetgeving de begeerde vrijmaking der kerk zullen verkrijgen, zal de toekomst leeren. Niet bij de Wetgeving maar bij en door de Synode, of de kerkelijke besturen, zoeken zij die den overgang, of laat mij liever zeggen, de levende verbinding tusschen de Confessionele en de Christelijk-historische partij uitmaken. Het is hier vooreerst te doen om vrijmaking der kerk, door scheiding der partijen. Dr. Hoedemaker, bijvoorbeeld, en Dr. Vos. Zij ontkennen den modernen alle regt van bestaan in de kerk, schoon niet in het ‘kerkgenootschap.’ Ter voorkoming van voor groote menschen schadelijke schuddingen, willen zij de modernen en liberalen laten *blijven* in het Hervormd Kerkgenootschap, onder de Synode, doch zoo, dat zij ‘DE KERK’ niet hinderen. De Hervormde kerk en de modernen in het genootschap, doch zoo gescheiden dat de ‘kerk’ door de modernen c.a. niet langer gehinderd worde. De Synode geve daartoe vergunning tot stichting van ‘*facultatieve kerspellen*’ (Dr. Vos); iedere fractie in het Genootschap verkrijge het regt om zich in de gemeenten facultatief tot gemeenten te vormen, behoudens gehoorzaamheid aan algemeene bepalingen, door de Synode voor die gevallen te maken, en, naar getalssterkte regt op de kerkelijke inkomsten en goederen. Of wel, voorstel-HOEDEMAKER. De gemeenten der Hervormde kerk worden stilzwijgend geacht op den bodem der Belijdenis te staan; zij, die zich niet met de Belijdenis der *kerk* kunnen vereenigen, worden als *fractien* van

het Nederd. Hervormde Kerkgenootschap beschouwd, en kunnen zich tot gemeenten vormen met een behoorlijk regt op de kerkelijke goederen en inkomsten. De tegenwoordige kerkelijke besturen blijven bestaan, schoon, in een gewijzigden vorm als KERKGENOOTSCHAPPELIJKE Besturen, doch de ‘kerk’ formeert hare Classes en Provinciale Synoden en wordt eindelijk op eene Nationale Synode vertegenwoordigd. Moderne predikanten, die langs dezen weg zonder gemeenten zouden blijven, worden emeritus met behoud van tractement. Niet de Synode der kerk, maar de Besturen van het Kerkgenootschap handelen administratief en met den staat, ‘de gemeenten’ en fractiën. Zoo wordt de KERK, van beide modernen en Synode verlost, *vrijgemaakt*, zonder dat het Nederd. *Herv. KERKGENOOTSCHAP* ontbonden wordt.

De genoemde partijen kennen den anti-confessionelen een regt van bestaan toe, zoo al niet in de kerk, dan toch in het kerkgenootschap, en zijn daarom niet ongenegen zulke schikkingen te maken, dat de modernen in het *Genootschap* blijven al worden zij uit de *kerk* geweerd. De Confessionele partij komt hiertegen op en beweert, dat de modernen in kerk noch genootschap regt van bestaan hebben, immers zoolang als de handhaving der leer (Art. 11) der Belijdenis nog door de Synode bij wet geëischt wordt. Die in de kerk zich *tegen* de Belijdenis stellen, zijn indringers en moeten langs den wettelijken weg uit de kerk (het genootschap) verwijderd worden. Met de Belijdenis, welker handhaving door Art. 11 geëischt wordt, in de hand, moeten wij strijden tegen alles wat zich daartegen verzet. Onze strijd is op kerkrechterlijk terrein. Die zich niet op de Confessie grondt, heeft geen regt van bestaan in onze kerk; daarom geen verdrag, onder welken vorm ook, met de modernen en liberalen; geene deeling der gemeenten of der kerkelijke goederen; geen boedelscheiding. Geen duim gronds; geen halve cent der kerk aan het modernisme. Wordt het ons te sterk, dan zullen wij ons moeten laten uitdrijven, doch naarmate wij sterker worden, moeten de modernen wijken. Laten zelfs slechts de nu bestaande kerkelijke wetten gehand-

haafd worden, en het modernisme moet òf de kerk verlaten òf het is *in* de kerk magteloos.*

De Confessioneel-Ethisch Irenische partij sluit zich hier aan, doch onder zeker voorbehoud. Zij wil meer medisch dan juridisch, doch vooral niet chirurgisch arbeiden aan de *vrijmaking der kerk*. Wij hebben te doen met een kerkelijk ziekte-proces; als de koorts heeft uitgewoed en de crisis is doorgestaan, volgt er genezing. Heroïsche middelen komen niet te pas; kunnen geen nut doen. Kerkelijke strijd maakte de harten koud en leidt tot weinig goeds. Laat ons de wetenschap beoefenen, en het Evangelie prediken, het verlorene zoeken en het kranke heelen, doch toch maar niet strijden met de Synode en over kerkelijke reglementen en vraagstukken. Over eenigen tijd zullen wij het pleit gewonnen hebben, zelfs zonder voor de Regtbank te zijn geweest. De minder- of niet-Confessionele Ethisch-Irenischen willen in het geheel geen strijd met de modernen op kerkelijk gebied. Zij en de orthodox-Conservatieven willen op het *allerzachtste* handelen ‘met den jongeling Absalom,’ en hunne harde woorden zijn eerder tegen hen, die voor de kerk, voor de waarheid opstaan, dan tegen hen, die onze kerk bijna verwoest hebben. Zij maken onzen kerkelijken remschoen uit. Van hen; van sommige *litterati*; van de allemans-vrienden, de gemakzuchtigen, de banghartigen, e.h.g. heeft men voor de vrijmaking der kerk geen hulp te verwachten. Zij toch meenen: ‘het zal wel eenmaal beter worden, en anders moet het blijven zoo als het is; het is toch zoo erg niet.’ Armen. Zij hebben geen hart voor de kerk.

Maar de Ethisch-Irenischen willen toch geen vriendschap met de modernen?

De Confessioneel-Etisch-Irenischen niet. Om het u duidelijker te maken: Onze Kaapsche predikanten zou men hier voor het grooter deel tot die partij rekenen. Nu begrijpt gij mij beter. De linkerzijde der Irenischen, zich nauw aansluitende aan de gemoedelijk orthodox-conservatieven, en aan de bangen van hart, de allemans-vrienden, etc. - Wel, gelijk ik zeide, schoon zij het modernisme veroordeelen, staan zij te gaarne met de modernen en liberalen op vriendelijken voet of zijn te bang om uitgescholden te worden, dan dat zij in het strijdperk zouden treden.

Tegenover deze staat wederom de partij van hen, die, zoo er niet spoedig verandering in den staat van zaken komt, rijp zijn voor *uittreden*, voor afscheiding. Men wordt, vooral op kleine plaatsen, den onbestemden toestand moede, en men zoekt (en vindt) Kerkelijke rust, vooral in de Afgescheidene Gereformeerde Kerk. Het zou niet onbelangrijk zijn, als men eene vertrouwbare opgaaf verkrijgen kon van het getal dergenen, die des strijdens moede, jaarlijks onze kerk verlaten en zich bij de andere Gereformeerde Kerk aansluiten, of, zooals dr. Capadose, ziek van onze Kerk losmaken, zonder zich met eene andere Kerk te vereenigen. Men zou deze partij die der moedeloozen kunnen noemen; kaar getal is, vrees ik, steeds toenemende. Aan eene nieuwe uittreding op grootere schaal is echter op dit oogenbkk niet te denken.

Van de orthodoxe *onkerkelijken* heb ik nog weinig gesproken, vooral omdat gij ze op onze vergaderingen bijna niet ontmoet hebt. Duizenden zijn er in Nederland, die naar het schijnt alle liefde voor en betrekking op de Kerk hunner vaderen verloren hebben. Mannen en vrouwen, die iedere wonde der Kerk met den vinger aanwijzen, maar weinig of niets doen om die wonden te heelen. Vrome menschen, dikwijls, maar die nooit of zelden een onzer Kerkgebouwen bezoeken en in grootere of kleinere conventikelen voedsel voor hunne ziel en geestelijke gemeenschap zoeken. Te dikwijls gebeurt het dat 'bekeering' gevolgd wordt door een *de facto* verlaten der Kerk. Het getal van private godsdienstige onkerkelijke kringen, vooral Darbitische, is vrij groot. In den Kerkelijken strijd is natuurlijk ook van dezen geen hulp te wachten. Immers zij meenen dat in de

Kerk alles bedorven is zonder hoop op redding, en dat alle christenen geroepen worden *uittegaan* en, zonder bepaald Kerkverband, te leven en te arbeiden, tot de Heer een nieuwen toestand daarstelt.

Men verwacht dus de vrijmaking der Kerk door *uitbanning, uitkoop*ing of *uitzielen* der moderneren, of door..... uittreden der orthodoxen.

‘En wat is nu uw gevoelen’ vraagt gij, ‘tot welke partij behoort gij?’

Mijn gevoelen?

Wel ik ben door en door confessioneel, en zeg met de confesioneelen: ‘zoolang Art. 11 nog door de Synode erkend wordt, hebben zij, die de Belijdenisschriften verwerpen, in onze Kerk geen recht van bestaan. Tegelijkertijd ga ik hand in hand mede met elken broeder, die, moede van papieren protesten, hetzij bij den Staat, hetzij bij de Synode, altijd in den wettelijken weg en zonder oproer, ook des noods ten koste van geldelijke opofferingen, krachtige pogingen aanwendt om van de moderneren te worden ontslagen.

Ik sluit mij aan bij hen, die tot de moderneren zeggen: ‘Ziet eens, gij behoort in onze Kerk in het geheel niet thuis. Dat gevoelt gij ook wel. Doch gij woont nu eenmaal in ons huis, en dat wordt op den duur onhoudbaar. Wat moeten wij u betalen, als gij goedschiks uitgaat? Met de fondsen, die wij u zullen afstaan, kunt gij u een eigen huis bouwen, en dit is voor u beter, want ons huis zult gij toch niet bezitten zooals gij een tijd geleden meendet; dit ziet gij toch wel in. Komt, wij zullen u uitkopen, en als gij in uw *eigen huis* woont, kunt gij alles regelen zoo als gij wilt. Blijft er echter van verzekerd, dat wij nooit zullen ophouden u te bestrijden met de wapenen des Geestes, en te doen wat wij vermogen om u te overtuigen dat Jezus is de Christus, God geopenbaard in het vleesch, en dat gij niet zalig worden kunt zonder te gelooven in zijnen naam.’ Ter wille van de Moderneren *uit* de Kerk gaan.....? Ik denk er niet aan. Bij de broeders Afgescheidenen of bij de Darbisten rust zoeken? AILLEURS REPOS! De strijd is des Heeren, en Zijne is de overwinning; *so be it!* ‘En als de moderneren zich niet willen laten uitkopen, wat dan?’

Wat dan? Wel, dan moet Art. 11 tegen hen in

werking worden gebracht; dan moeten, waar het ook maar mogelijk is, de Kerken en Catechisatiekamers voor hen gesloten worden;* daar zal men met hen moeten trachten te doen wat de bijen doen. Als er een indringer in de korf is, die er niet *uit* wil, dan metselen zij hem *in*, zoodat hij er niet uit *kan*, en toch schadeloos is. Doch de modernen zullen wijzer zijn.

VIII.

WAARDE VRIEND!

Dit is voor ditmaal de laatste Brief, dien gij van mij ontvangt. Ik heb u misschien te lang opgehouden bij de Kerkelijke toestanden, gelijk die op eenige vergaderingen te Utrecht geopenbaard worden; misschien zijn wij ook wel wat lang op reis geweest in Noord-Holland en Friesland. Hoe dit zij, ik moet voor ditmaal afbreken, en mijn plan, om ook de andere provinciën eenigzins uitvoerig met u gade te slaan, opgeven. Te meer, daar gij iets wenscht te weten van de wijze waarop ik dienstdoend leeraar geworden ben in de Kerk van Holland.

Gaarne had ik u een overzicht gegeven van den toestand der Hoogeschoolen in Nederland, voor zoo ver het de Theologie betreft. Doch....., het hooge woord moet er uit; schoon ik met verscheidene professoren *persoonlijk* bekend geworden ben, heb ik geen enkel Collegie over Theologie of de aan haar verwante Wetenschappen bijgewoond, en had ik geen gelegenheid om daaromtrent veel op te merken. Al de Collegies, die ik te Utrecht heb bijgewoond, waren *ophthalmologie* en *anthropologie*, die door den beroemden professor Donders, den Ophthalmoloog, in het Gasthuis, voor ooglijders, en in het physisch-laboratorium gegeven werden. Als reizend predikant had ik mijn tijd zeer noodig; en het waren waarlijk gewoekerde uren, die ik op de collegies van Donders en de

poli-kliniek van Dr. Snellen doorbracht. Ofschoon het misschien hier niet geheel thuis behoort, kan ik, die beide namen vermeldende, niet zwijgen van de vriendelijkheid, mij zoo door den Professor als door den Operateur (Ds. Snellen) gedurende vele maanden bewezen. Zij verleenden mij niet slechts toegang tot Collegies en operatie-kamer, maar stelden mij in de gelegenheid om veel van nabij te zien en daardoor te leeren, wat mij zoowel eene lievelings-studie is als, met het oog op eene mogelijke missie onder Israël, van groote praktische nuttigheid zijn zou. Vergeef het mij, Hollander! dat ik met ingenomenheid spreek van de welverdiende eere, waarin Donders en Snellen gehouden worden in het Buitenland, bij name in Engeland en Schotland. Om slechts *iets* te noemen. Ik had eene introductie aan een professor in de ophthalmologie te Edenburg, en bezorgde hem mijn kaartje, toen hij reeds in het 'theater' was, van studenten en doctoren omringd. '*Wij zullen u alles laten zien wat wij hebben,*' zeide de vriendelijke geleerde tot mij, '*doch gij komt van UTRECHT, en wij kunnen u dus niets nieuws toonen. Wij leeren altijd van Utrecht.*' Iets dergelijks ondervond ik ook in Londen.

Kan ik u niet veel zeggen omtrent de beoefening der Theologie in Nederland, het weinige *dat* ik melden kan is zeer verblijvend. Gelijk op den preekstoel, zoo op den leerstoel, moet het modernisme wijken voor de waarheid. Leiden, het hoofdkwartier van de Modernen, heeft bijna geene studenten meer. Zelfs de roem van Scholten en Kuenen kan nauwelijks eenige weinige mannen bewegen, om te Leiden Theologie te studeeren. Te vroeg hebben deze heeren zich over den 'aanstaanden dood' der orthodoxie verheugd. Niet zij, maar het naakte, onbevredigende modernisme ligt stuiptrekkend neder; - stuiptrekkend, schoon nog niet krachteloos, want 'hunne macht is in hunne staart' (Openb. ix:19.)

Te Groningen heeft het flauwe, Groningsche, rationalisme, wegbereidster van het modernisme, insgelijks een gevoeligen slag ontvangen. Chantepie de la Sausaye heeft *hiertoe* den weg gebaand, en nu er mannen als Cramer en Lamers op den leerstoel geplaatst zijn, heeft de gemeente dankensstof, - kwijnt het libe-

ralisme. Te Utrecht is het begraven, nl.: het officiële liberalisme, op den leerstoel der Theologie. Van Oosterzee, Doedes, Beets zijn der Kerk voldoende waarborg dat hare aanstaande leeraren in de waarheid des Evangelies zullen worden opgeleid. Toen Doedes professor werd, vreesde men eene demonstratie der studenten tegen zijne aanstelling, omdat hij te orthodox was!!

Doch *die* tijden zijn voorbij en komen vooreerst niet weder. De Kerk in Holland is tot ontwaking gekomen, dank zij den Heer, en wil geene liberale of moderne predikanten meer. Waar er geen aanvraag is houdt de aanvoer spoedig op, en het getal van moderne studenten in de theologie is tot een minimum gereduceerd, terwijl dat der andere voortdurend vermeerdert.

Tot dit laatste hebben onderscheidene private vereenigingen veel bijgedragen.

De Vereeniging 'Kerkhulp' in Friesland, heb ik u reeds genoemd. Zij stelt zich o.a.: ten doel om begaafde jongelingen, die den Heer vreezen, en geen vermogen hebben, in de gelegenheid te stellen om tot het leeraarsambt te worden opgeleid.

In de behoefte aan een christelijk gymnasium heeft ZETTEN voorzien. Men had het reeds lang gevoeld dat de kerk niet geholpen was met zuiver theologisch onderwijs aan de Hoogeschool, maar dat ook de voorbereidende opleiding der aanstaande leeraren christelijk zijn moest. 'De jongelui komen vol ongeloof aan de academie' was eene gedurige klacht. Van de gymnasia was in dezen weinig goeds te wachten; van de hoogere Burgerscholen nog minder. Ter goeder ure kreeg de welbekende broeder Ds. van Lingen te ZETTEN, in Gelderland, het een tiental jaren geleden in het hart, om eene opleidingsschool (Gymnasium) te stichten, welke tot heden de beste vruchten voor de kerk afwerpt. Een zeventig studenten hebben aan deze inrichting christelijk-wetenschappelijk onderwijs genoten, en zijn nu, òf reeds als predikanten, geneeskundigen of rechtsgeleerden werkzaam, òf zijn studenten aan de Academie. Een zestigtal jongelingen ontvangen nù te ZETTEN onderwijs. Een Collegie van Curatoren, onder Presidium van Jhr. J.C.W. Fabricius van Leijenburg, behartigt de belangen van het

Gymnasium, aan welks hoofd Ds. van Lingen zelf als Director staat. Het onderwijs wordt gegeven door acht docenten. De jongelui logeeren in de inrichting. De ontvangsten voor 1874 waren 27,539 gulden (£2250) en de uitgaven een paar gulden minder! Het jaar 1875 werd begonnen met acht gulden, een en zestig cents, dat is *veertien shillings en vijf pence* in kas! Het behoeft naauwelijks vermeld te worden dat vele der jongelingen, die te ZETTEN opgeleid worden, slechts *gedeeltelijk* kosten leergeld betalen, en dat de liefde van belangstellende christenen het ontbrekende aanvult. Een vierde der inkomsten bestaat uit giften. Eene jufvrouw te Amsterdam gaf vijfduizend gulden.

Niet Confessioneel, zooals het Gymnasium te ZETTEN, maar toch van groote waarde, is de inrichting van Ds. van Dijk, te Doetichem. Deze leeraar, gedrongen door den nood der kerk aan predikanten, en wel bewust dat het menigen bekwamen en vromen burger-jongeling aan de middelen ontbrak om te studeeren, heeft eene inrichting te Doetichem geopend voor voorbereidend onderwijs, en, te Utrecht, een TE HUIS, voor de jongelingen, die, na te Doetichem te zijn opgeleid, hun admmissie-examen hebben gedaan en te Utrecht theologie studeeren. Gij vindt dit gebouw '*Achter St. Pieter,*' schuins over het lokaal voor verkooping. Wat men ook over van Dijk's kerkelijke richting zeggen moge, dit is zeker, dat hij de Kerk aan een aantal degelijke predikanten helpt, en daarvoor verdient hij den dank der gemeenten. Ook dit werk wordt onderhouden door de giften van belangstellende Christenen.

Schoon er nog twee honderd vakatures in de Nederlandsche kerk zijn, is er toch nu alle hoop, dat in de bestaande behoefte, op voldoende wijze, zal worden voorzien. ZETTEN en DOETICHEM zijn een bezoek overwaardig.

Laat mij hier nog slechts bijvoegen, dat er van Regeringswege getracht wordt, de Theologie van de Hoogeschoolen te bannen. Godgeleerde wetenschappen kunnen er onderwezen worden, doch geene (Gereformeerde) Theologie! Toen de Modernen de overhand hadden mocht de kerk geene Seminariën hebben; nu

Orthodoxen weer de toongevers zijn, mogen zij geene leerstoelen aan de Academiën hebben! Zoo zijn de Modernen.

Nogmaals. Het doet mij leed, dat ik Utrecht, Gelderland en Zuid-Holland niet met u doorwandelen kan, zoo als wij dit de andere Provinciën deden. U, die Leiden bijv. slechts van moderne zijde kent, had ik gaarne eens de volle kerken laten zien, als de rechtzinnige leeraars preeken, en de ledige kerkgebouwen bij anderen. Ook den Haag is in dit opzicht der beschouwing overwaardig. Zaalberg, moest..... een beroep aannemen naar de West Indiën; Gunning. Gerth van Wijk, Knotnerus, Brijce zijn de gevierde predikers. Een kamerheer des Konings, Baron v.D.v.W., doet dienst als Evangelist. De Nederl. Evang. Protestantsche Vereeniging voor Evangelisatie, het troetelkind van den nu ontslapen Dr. Capadose, heeft hier haar hoofdkwartier. En den Haag, voor zoo ver ik weet, is de eenige plaats in Holland waar de *straatprediking* wortel geschoten heeft en goede vrucht draagt. Deze is het kleinkind der Evangelisatie, en heeft middelijk hare geboorte te danken aan de onvermoeide pogingen van den heer T. Esser, vroeger Resident (Luit. Gouverneur) op *Timor*, nu geheel gehuwd aan Evangelisatie en zending. Hij was het, die waagde om in den Haag, op straat, het Evangelie te verkondiging; en op die wijze eene klas van menschen met het Evangelie in aanraking te brengen, die er anders geheel of *bijna* geheel van verstoken zijn. Mijn vriend, Wilkens, Evangelist in den Haag, is Mr. Esser's opvolger in de straatprediking, en hij heeft daartoe uitstekende gaven. Ik heb eenmaal zulk eene prediking bijgewoond. Het was op een Zaterdag morgen, en wat mij bijzonder trof was, dat er zoo vele Joden onder zijn gehoor waren. Er is in den Haag veel te zien, mijn vriend; en als gij de stad weer bezoekt, ga vrij naar de Musea, naar Scheveningen, naar het Bosch, enz., maar weet, dat zoo gij iets recht belangrijk en wonderlijk zien en hooren wilt, *dan moet gij eene straatprediking bijwonen*. Het is een teeken des tijds.

Gelijk te 's Hage en te Leiden, zoo heeft de waarheid te Rotterdam en te Arnhem de overwinning be-

haald. In den ‘ACHTERHOEK’ van Gelderland begint ook leven te komen, bij name te WINTERWIJK, van waar de Evangelist *Stroes* (Confess. Vereeniging) onlangs belangrijke mededeelingen mocht doen, van eene gezegende opwekking, die in die streken heeft plaats gevonden. Het is waarlijk liefelijk om te zien hoe, op zulke plaatsen als Almelo, Enschedé, Winterswijk, Veenendaal, Zwammerdam evangelisaties door den leeraar geleid, of van Vereenigingen uitgaande, de heerlijkste vruchten opleveren zoo voor de Kerk als de School. Moede als ik somtijds was van eene lange dagreis, voelde ik mij altijd opgewekt, als ik die ‘evangelisaties’ mocht toespreken. De Evangelisten der Ned. Prot. Vereeniging, nu onder leiding van Mr. Esser, mogen de pioniers in de verwaarloosde plaatsen van Nederland worden genoemd. De Kerkelijke evangelisten gaan van de Confessionele Vereeniging uit. Misschien de meest gezegende Evangelisaties zijn zij, die van den plaatselijken leeraar uitgaan. Ik denk bijv. aan *Almelo*, en het werk van mijn vriend Ds. van Hoogstraten aldaar. Dat ik, als reizend predikant der Confessionele Vereeniging, met het Evangelisatiewerk in Nederland zoo van nabij in aanraking gekomen ben, zal mij steeds eene groote reden van dankbaarheid zijn. Het heeft mij de Kerkelijke toestanden en het werk des Heeren van eene minbekende zijde *doen* kennen.

Zal ik u ten slotte nog iets mededeelen *waarom*, en van de wijze *waarop* ik dienstdoend leeraar in de Kerk van Holland geworden ben, dan moet ik nu over andere dingen zwijgen. Het jaar, door mij als reizend predikant der Confess. Vereeniging doorleefd, behoort tot de onvergetelijkste van mijn leven. Toen dit jaar ten einde spoedde, moest ik eene keuze doen tusschen blijven in Holland of terugkeeren naar Afrika. Ik werd in den volgenden weg geleid, om het eerste te doen.

Gelijk gij reeds weet was ik, kort na mijne aankomst te MAASSLUIS, een stad in Zuid-Holland, beroepen. Deze plaats had voor mij veel aantrekkelijks. Wegens moeilijkheden met een der vorige leeraren waren de tweede en derde predikanten-plaatsen een geruimen tijd vacant gebleven, en de eerste predikant, mijn vriend Ds. VAN BAERLE, drong er vriendelijk op aan,

dat ik het beroep zou aannemen. De gemeente was vrij groot; er was eene goede Christelijke school; de opkomst in het fraaije Kerkgebouw, dat een paar duizend hoorders bevatten kan, was zeer bemoedigend; het tractement was, voor Holland, aanzienlijk en de pastorie zeer netjes; in één woord: ik was wel genegen om het beroep aan te nemen, doch er waren verscheidene dingen tegen. Vooreerst had ik nog ganschelijk niet besloten om in Holland te blijven; tweedens, had ik reeds het beroep van de Confessioneele Vereeniging ontvangen; derdens, blies de zeewind zóó koud langs de boorden van den Maas, dat ik, als ik te Maassluis preekte, altijd half verkleumd in de Kerk kwam. Om deze en nog andere redenen meende ik voor het beroep te moeten bedanken, en deed dit met te meer vrijmoedigheid, daar ik den Kerkeraad wijzen kon op een anderen broeder, die ook predikant in de gemeente geworden is.

Nadat ik nu een jaar lang reizend predikant geweest was, waren de zaken echter geheel veranderd. Mijn verlof te Utrecht, in Afrika, liep ten einde en Ds. Neethling, Jr., had zich slechts voor één jaar verbonden, om mijn dienst te vervullen. Mijn oorspronkelijk voornemen om, indien mogelijk, naar Syrië te gaan als MEDICAL MISSIONARY, scheen, voor het oogenblik, onuitvoerbaar; daarentegen was de behoefte aan predikanten in de Kerk van Holland zeer groot. Van verschillende kanten ontving ik uitnodigingen, etc., en eindelijk van de gemeente NIEUW LOOSDRECHT, provincie Utrecht, de gewone ‘toezegging van beroep.’

‘Toezegging van beroep?’

Mijn Vriend! dit is in de Kerk van Holland eene *formeele* informaliteit, of *informeele* formaliteit, zoo als gij het noemen wilt. Door eene Toezegging van Beroep zegt de Kerkeraad tot den te beroepen leeraar: *wij willen u beroepen*. Is deze bereid het beroep aan te nemen, dan meldt hij zulks aan den Kerkeraad. In dit geval is deze zedelijk (schoon niet volgens *wet*) verplicht hem te beroepen, en op dezelfde wijze is *hij* verplicht het beroep aan te nemen. Waartoe dit alles dient in het geval van een gevestigden leeraar, en waarom men maar niet terstond een beroep uitbrengt, heb ik nooit recht kunnen begrijpen, - tenzij dat het

minder pijnlijk is om een ‘bedankje’ te krijgen op eene ‘toezegging van beroep’ dan wel op het beroep zelf, of dat men dingen gemakkelijker regelen kan vóór dat het wettig beroep is uitgebracht dan wel daarna.

In het geval van predikanten uit het Buitenland is dit echter anders. Om als predikant in een der gemeenten van de Hervormde (Gereformeerde) Kerk beroepen te kunnen worden, moet men Candidaat zijn tot den Heiligen Dienst bij een der Provinciale Kerkbesturen. *Proponenten* van andere Kerken zijn *niet* beroepbaar; dit in het voorbijgaan tot inlichting van hen, die meenen dat onze Kaapsche *proponenten* in Holland beroepbaar zijn. Dit is niet zoo. *Slechts dezulken, die buitenslands als predikant werkzaam geweest zijn*, komen in aanmerking.

Door ‘erkend Hervormd Kerkgenootschap’ verstaat men bijv.: onze Kerk in Z. Afrika, de Geref. Kerk in Amerika, de nationale Kerken van Frankrijk, Duitschland, Engeland en Schotland; doch geene ‘*Vrije Kerken*,’ dus *niet* de Gereformeerde (Afgescheidene) Kerk in Nederland, of de Vrije Kerk van Schotland. Predikanten der genoemde Kerken, mits dat zij als zoodanig wettig dienst gedaan hebben, kunnen in Holland beroepen worden op de volgende wijze: Heeft de beroepen Leeraar de ‘*Toezegging van Beroep*’ aangenomen, dan verzoekt de Kerkeraad aan het Provinciaal Kerkbestuur waaronder hij ressorteert, om vergunning tot het beroepen van den bedoelden predikant. Het Provinciaal Bestuur hoort de consideratien van het Classicaal Bestuur, en gaat ‘*te rade, niet alleen met de wenschen van bijzondere gemeenten, maar ook, en bovenal, met het algemeen belang der Nederlandsche Hervormde Kerk.*’ Dat wil zeggen: Het Provinciaal Bestuur kan, met of zonder opgave van redenen, zijne toestemming weigeren tot het uitbrengen van het beroep. En daarmede is de zaak, voor zoo ver het *die* provincie betreft, afgelopen. Het besluit van het Provinciaal Bestuur is in deze beslissend, zonder appèl. Maar wat door het Kerkbestuur te Utrecht *geweigerd* is kan door Zeeland, of Gelderland, of eenig ander Provinciaal Bestuur worden *toegestaan*, indien de predikant maar weer in een der genoemde provincien eene ‘toe-

zegging van beroep' heeft ontvangen. Zoo kan zijn verzoek om toelating door negen Kerkbesturen, zonder opgaaf van redenen, geweigerd zijn en door het tiende worden toegestaan! Dit *schijnt* erg willekeurig, maar het is dit toch niet. Het is slechts de ombelemmerde uitoefening van oude kerkrechten, waardoor de vrijheden der kerken in iedere provincie gewaarborgd zijn.

Zijn de documenten van den te beroepen predikant in orde bevonden; de 'consideratien' van het classikaal Bestuur gunstig, en besluit het Provinciaal Bestuur, zijne toestemming te geven, om, na gehouden colloquium doctum, het beroep uit te brengen, dan wordt den te beroepen leeraar tijd en plaats bepaald, wanneer en waar hij zich aan het *colloquium* onderwerpen moet. De capita Grieksch en Hebreeuwsch worden hem eenige weken te voren opgegeven. Eindelijk..... doch kom maar eens hier en wees getuige van een colloquium - zeg in Utrecht.

Dáár gaat de patient. Hij heeft anders nog al pretentie, maar heden morgen '*zit hij er erg in.*' En geen wonder. Hij heeft verscheidene jaren in het Buitenland doorgebracht; heeft veel gereisd; en, schoon hij altijd nog al 'gewerkt' heeft, is hij toch niet 'op de hoogte' zoo als een Theol. Cand. vol met citaten en..... een klein, een heel klein beetje verbeelding. Onze vriend is er van overtuigd, dat men hem gemakkelijk kan laten 'vallen' op vragen, die hij jaren geleden zonder moeite had kunnen beantwoorden. En dan: 'niet door het colloquium komen' is voor hem toch nog iets anders dan voor een kandidaat om 'afgewezen te worden;' hij verliest alle positie, die hij heeft in kerk en maatschappij. Doch - er is nu niets meer aan te doen. Gedwee volgt hij den koster, die hem voorgaat door de kerk naar de convocatiekamer, - dat groote vertrek aan de linkerhand, waar gij eenmaal 'hartkloppings' gehad hebt; waar HH. Examinatoren zoo opgeruimd, en de examinandi zoo teerhartig zijn; en waaraan meer dan een Wel-Eerweerde en Zeer Geleerde Heer nog heden ten dage niet zonder huivering denkt.

Het colloquium wordt met gesloten deuren gehouden. Achter de bekende groene tafel zitten vier predikanten en een ouderling, het Provinciaal Bestuur vertegen-

woordigende; de patient zit aan de zijde. Het colloquium begint met een examen in het Hebreeuwsch (Ps. 118), lezen, vertalen, eenige grammatikale vragen, exegese, enz., recht billijk en broederlijk. Daarna dito voor het Grieksch (Joh. IV). Vervolgens Kerkgeschiedenis, Dogmatiek, Ethiek. Na verloop van eenige uren is het colloquium afgelopen.

Men heeft den examinandus behoorlijk onderzocht; er is in elk opzicht aan de wet voldaan, doch men heeft hem niet geraadpleegd of zich met lastige, bijkomende kleinigheden bezig gehouden. In één woord: men heeft er rekening mede gehouden, dat de broeder aan deze zijde van de tafel reeds een aantal jaren in de kerk als leeraar heeft gediend; en dat men niet met een student, maar met een mede-broeder in de bediening, te doen had. Waarlijk! er is, bij vrij gestrenge handhaving der kerkelijke wetten, veel hartelijkheid en broederlijkheid onder de Broeders in Holland. Met eene hartelijke toespraak van den Praeses wordt de geexamineerde nu toegelaten als predikant in de Nederlandsche kerk.

Hij betaalt de door de Synode bepaalde kosten, en - nu eerst is hij wettig beroepbaar.

Door gunstige beschikking van Classis en Provinciaal Bestuur kon ik reeds den 19den Augustus mijn colloquium doen; onmiddelijk daarna werd ik beroepen als predikant te NIEUW LOOSDRECHT. Het tractement aldaar was, ten mijnen gunste, door kerkvoogden met twee honderd vijftig gulden (zoo wat £21) per jaar verhoogd. Dat is voor Holland eene aanmerkelijke verhooging, schoon het in Afrika zeer nietig schijnt. Dit salaris werd, zoo als op vele plaatsen, uit allerlei kleine sommen te zamen gebragt, waarvan officieel kennis werd gegeven. Als curiositeit laat ik hier eene schematische opgave volgen van zulk een document.

Opgave van Tractement en Emolumenten aan de standplaats N.N. verbonden:

1. Van het Rijk	Gl. 700	0
2. Voor twaalf winteravondbeurten	60	0
3. Toelage in plaats van vrijdom van belasting	100	0
4. Renten van het legaat van freule A.	88	75
5. Dito dito legaat B.	54	25
6. Toelage van den Ambachtsheer	100	0
7. Uit de Kerkefondsen	197	0
8. <i>Personeele</i> toelage van de Gemeente	250	0
	Gl. 1550	0
Totaal		

Dat is omtrent £130 Engelsche munt. Een copij van dit document moet jaarlijks aan de Classis gezonden worden.

De predikant op een dorp ontvangt zijn tractement, in driemaandelijksche termijnen, uit handen van Kerkvoogden, het gouvernementssalaris uitgezonderd, hetwelk hij bij den ontvanger der belastingen ontvangen moet. Drie weken binnen het kwartaal ontvangt hij een 'order' op genoemden ambtenaar, en er is de eenigzins curieuse bepaling bijgevoegd, dat, als hij het niet vóór het einde van de maand gaat of laat ontvangen, hij heel wat meer moeite zal hebben om het te krijgen! Overigens maakt men het in deze van regeringswege zoo gemakkelijk mogelijk.

Een tractement van 1400, 1500 of 1600 gulden 's jaars, (van £115 tot £125) met vrije woning en tuin, wordt in Holland als een goed tractement beschouwd. Op sommige dorpen in Friesland en Groningen is het veel hooger; soms tot nabij 3000 gulden (£250) 's jaars, doch dit is bij wijze van uitzondering. Op vele plaatsen is het echter beneden 1200 gulden (£100); en vooral in de steden, waar de predikant *geen* vrije woning heeft, is het salaris veel te min. In Amsterdam bijv. is het slechts 2700 gulden (£225); in Utrecht, even 2000 gulden (£170) per jaar. Indien de predikant een eenigzins groot huisgezin heeft en geen privaat vermogen, dan kan hij onmogelijk zóó leven als zijn stand in de maatschappij nu eenmaal medebrengt, zonder schulden te maken of presenten te

krijgen. Nu, het laatste gebeurt nog al eens. Bemiddelden (en ook onbemiddelden) geven aan een beminden leeraar gaarne geschenken, soms in geld, soms in meubelen. Velen, die er bepaald *tegen* zouden zijn, dat het salaris van een predikant verhoogd zou worden, dragen gewillig bij om hem een '*present*' te geven. Vooral bij verjaring van den Leeraar, of bij aanneming van leden. Het armste dienstmeisje zondert dan allicht iets af van haar zuur verdiend loon om 'aan dominé' een '*present*' te geven. Die 'presenten' zijn aangenaam, als bewijzen van achting, schoon soms zeer ongeschikt. Menige predikants-voorkamer ziet er uit als een meubelmagazijn, vol dingen, waarvan één zeer prettig, maar twee reeds hinderlijk, en meerdere lastig zijn.

De verhuiskosten van een predikant van de eene plaats naar de andere, komen, even als bij ons, voor rekening van de roepende gemeente. Een proponent daarentegen heeft geen recht op vergoeding van reiskosten. Vertrekt de predikant binnen de twee jaar, dan komen de gemaakte kosten voor rekening der gemeente naar welke hij vertrekt, zoodat deze kosten soms vrij hoog loopen. Onder 'verhuiskosten' zijn gewoonlijk ook de kosten van 'entrée' begrepen; doch predikanten zijn soms genoodzaakt dit *voor* de aanneming van het beroep nadrukkelijk te bepalen. Sommige gemeenten handelen in deze dingen zeer knijperig (*shabby*); anderen vrij royaal. Nu en dan vindt de leeraar, als hij voor de eerste maal de pastorie binnentreedt, zijn voorkamer netjes gemeubileerd, en andere kamers van tapijten, gordijnen, enz. voorzien, of er wordt bepaald, dat hij een 400, 500 of 1000 gulden zal krijgen voor '*zijn eerste preek*,' die hij in de gemeente houdt. Daar het geheel van Kerkvoogdij afhangt, of en hoe de pastorie in orde gebracht zal worden of gehouden, maakt men daaromtrent vóór de aanneming van het beroep bepalingen.

Nog op eene andere zaak wordt bij de aanneming van een beroep wel gelet, nl. '*vrij rijden naar vacaturen en liefdebeurten*.' Ieder predikant moet, op zijn beurt, in de vakaturen binnen zijn Ring preeken, en is natuurlijk altijd gereed om eene 'liefdebeurt' voor eenen zieken of afwezigen broeder waar te nemen.

Kan men zulk eene plaats to voet bereiken of per spoor of boot, dan doet men zulks, anders moet men 'gereden' worden. De regel is, dat dit door de gemeenteleden, die rijtuig houden, op de beurt gedaan wordt; slechts betaalt de leeraar tol en stalling. Doch wee! den predikant, die niet 'bemind' is in zijne gemeente of, die niet nu en dan op een 'stampwagen' rijden kan. Dan moet hij, op eigen kosten, van huurrijtuigen gebruik maken.

Kort nadat ik het *colloquium doctum* 'gedaan,' en aan de noodige formaliteiten voldaan had, werd ik te Loosdrecht bevestigd. De consulent mijner gemeente, Ds. Brinkman, van Tienhoven, een goed, gemoedelijk man, stond de bevestiging gewillig af aan mijn Vriend en Broeder uit Israël, Dr. van Ronkel, pred. te Amsterdam. De plechtigheid vond plaats op Zondag, 27 September 1874, ongeveer op denzelfden tijd, waarop ik vijf en twintig jaren geleden door doop en belijdenis in de Nederlandsche Kerk was opgenomen. Er was eene groote schare tegenwoordig, en het schoone woord van den Bevestiger maakte diepen indruk. Hij zelf was de eerste zoon Abrahams, Nederlander van geboorte, die predikant in de Kerk van Holland was, en die een anderen zoon Abrahams in die Kerk mocht inleiden. De broederband, die mij aan Dr. van Ronkel verbond, werd in die ure zeer versterkt. 's Namiddags deed ik mijn 'intrêe,' en daarna zetten de Ringbroeders en andere vrienden zich in de pastorie aan een eenvoudig maal. Voor bijzonderheden verwijs ik U naar van Koetsveld's *Schetsen uit de pastorie te Mastland*. Mij was het zeer aandoenlijk, met zooveel hartelijkheid door mijne bureu te worden ontvangen. Van velen, die niet tegenwoordig konden zijn, ontving ik brieven en briefkaarten, de beste gelukwenschingen bevattende. Weinig kon ik, konden mijne vrienden, toen vermoeden, dat ik een jaar later weer op reis naar Afrika zou zijn.

Hoe dit zoo kwam?

Ik kan u daar geen ander antwoord op geven, dan dat ik geloof dat de Heere dit zoo bestierd heeft. Het was mij in mijne bediening te Nieuw-Loosdrecht, vooral in het begin, te vreemd, te gebonden, te stijf. Gij weet hoe vrij ik mij bewogen heb in de Transvaal; en het kerkelijk leven in Holland is, uit den aard der zaak, zoo geheel anders. Ook dat de school feitelijk voor mij gesloten was, kon ik moeilijk dragen. Eindelijk was de betrekking van reizend predikant in Holland kwalijk een geschikte overgang van het werk in het Over-Vaalsche tot dat van predikant op een stil, net dorp zooals Loosdrecht. Ook had ik te uitgebreide correspondentie met de gemeenten en broederen in de Republiek aangehouden, en gingen de zaken dáár mij te veel ter harte om mij geheel aan Loosdrecht te kunnen wijden. Hoe dit zij: ik was daar nauwelijks gevestigd, of ik begon een soort van heimwee te krijgen naar mijne oude gemeenten, en half schuldig te gevoelen dat ik in Holland gebleven was.

Ik was nog niet lang predikant te Nieuw-Loosdrecht, of ik ontving een zeer dringend beroep van de gemeente AMSTELVEEN, nabij Amsterdam. Ik was met die gemeente op bijzondere wijze in aanraking gekomen, toen ik nog reizend predikant was. Ds. B., die daar toen predikant was, werd liberaal genoemd, en had verreweg het grooter deel der gemeente tegen zich. De Kerk werd slecht bezocht, en het was treurig om te zien hoe die gemeente van 4500 zielen verwaarloosd werd. Het ergste was, dat de predikant nagenoeg geen kans had op een beroep naar elders, en nog te jong was om behoorlijk gepensioneerd te worden. In een opzicht was hij waarlijk 'liberaal;' eenmaal per maand kon de Kerkeraad over den kansel beschikken en een leeraar van elders laten komen, om voor de gemeente te prediken. Van die beschikking werd, vooral ook door de goede zorg van mijn vriend, ouderling van Blaaderen, een goed gebruik gemaakt, en zoo preekte ook ik nu en dan te Amstelveen. Eene afdeeling onzer Confessioneele Vereeniging kwam ook tot stand en dit bracht mij in nog nauwer verbindtenis met de gemeente, zoodat zij mij eenigzins werd wat Utrecht voor mij was, voor 1865.

Wat niemand verwachtte gebeurde: Ds. B. kreeg

een beroep naar eene plaats in Noord-Holland ('over het IJ'). Hij nam dit beroep aan; de gemeente werd vacant, en men wilde mij toezegging van beroep geven, doch, toen mij dit werd medegedeeld, had ik juist de toezegging van Loosdrecht aangenomen. Eerlijk gesproken, zou ik liever naar Amstelveen gegaan zijn dan naar L., doch dit kon niet. Ik werd bevestigd, en de gemeente A. deed eenige vergeefsche beroepen. In December 1874, echter, kwamen eenige leden des Kerkerads mij te Loosdrecht bezoeken en overhandigde mij het beroep der gemeente, dat vrij eenparig op mij was uitgebracht.

Een predikant, die in zijne gemeente als proponent gekomen is, *moet* twee jaren blijven, en is ook daarna niet beroepbaar in eene gemeente, die vacant was, voor dat zijne twee jaren verlopen waren. Dit was echter op mij niet toepasselijk, en er waren geene *wettelijke* redenen, die mij verhinderden om het beroep aan te nemen. In tegendeel, er was veel dat mij drong om dit wel te doen. Dagelijks ontving ik de dringendste brieven van leden der gemeente om tot hen over te komen. De kerkerad en kerkvoogden besloten om alles te doen wat zij konden, om woning, tuin, salaris, enz., aannemelijk te maken. Mij werd o.a., behalve aanmerkelijke verhooging van trachtment, vrijen tuin, vrijdom van alle belasting, en paard en rijtuig toegezegd. Amstelveen was als arbeidsveld, zoo vlak bij Amsterdam, aan de eene, zoo grenzende aan een aantal liberale of moderne plaatsen aan de andere zijde; met zulk eene rijke diakonie en dus zulk een goede kans op eene degelijke diakonie-school; met hare 4,500 zielen, die reeds lange veronachtzaamd waren, zeer belangrijk, en mijn hart was zeer aan de gemeente gebonden. Ik *besloot* het beroep aan te nemen, doch..... het mocht zoo niet zijn. In de tweede week van beraad, mij door de Wet toegestaan, kwam er eene stem tot mij *uit* Afrika, en ik begon twijfelachtig te worden, of ik mij andermaal verbinden mocht aan eene gemeente in Holland. Ik hoop de dagen van strijd en slingering, die toen volgden, nooit weer te moeten doormaken. De keuze lag niet tusschen Amsterdam en Loosdrecht, maar tusschen Holland en Afrika. De laatste dag mijner drie weken van beraad vond mij

nog onbeslist, en mijn besluit van dien dag zou, daar men in de kerk van Holland *niet voor de tweede maal in dezelfde vacature kan worden beroepen*, beslissend zijn. Hoegenaamd geen licht in de zaak hebbende, deed ik wat zoo velen vóór mij gedaan hebben: ik schreef twee brieven; in den eenen gaf ik kennis, dat ik het beroep aannam; in den anderen, dat ik er voor bedankte. Ik liet die brieven den ganschen dag op mijne tafel liggen, den Heer biddende, dat Hij alles ten beste zou bestieren, en, toen 's avonds de postbode kwam, liet ik één der beide brieven halen en op den post bezorgen. Ik opende den anderen, en wist, dat ik voor het beroep naar Amstelveen bedankt had.

Acht dagen later lag ik vrij ernstig krank te bed. De ondervindingen der laatste weken hadden mij aangetast meer dan ik dragen kon. Ik werd zeer krank.

‘Welk een omslachtig verhaal omtrent een beroep,’ zegt gij?

Mijn vriend, ik meende, dat gij iets van den weg wildet weten, waarin ik geleid ben om naar Afrika terug te keeren.

Het stond bij mij vast, dat, zoo ik het beroep naar Amstelveen niet aannam, wij naar Afrika zouden teruggaan. Mijne ziekte, en langzaam daarop gevolgde genezing, versterkten mij in die overtuiging, en te Brighton werd ik er in bevestigd.

Ik heb in een mijner vorige brieven gesproken over de openbare school te Loosdrecht, en ook nu weer gezegd, dat die voor mij gesloten was. Dit verhinderde echter niet, dat de onderwijzer, de heer von Mourik, zeer vriendelijk was. Vooral in mijne ziekte, toen ik op zekeren nacht half ‘delirious’ was, toonde hij zulks, door *zonder weten* mijner vrouw, den ganschen nacht in eene kamer nabij de mijne door te brengen, om bij de hand te zijn ‘als het weer noodig werd.’ Een nacht in Februarij, in eene koude kamer, zonder vuur, zonder eenige verversching, zelfs *zonder pijp*, dat zegt in Holland nog al iets. En dat had de onderwijzer van de openbare school toch over voor den dominé, die alles behalve een vriend dier school was. Dankbaar mag ik hierbij voegen, dat Mr. van Mourik niet de eenige Christelijke onderwijzer aan de openbare school in Holland is.

Na mijne ziekte moest ik, op aanraden van den kundigen doktor Daams, die mij zoo vriendelijk geholpen had, Loosdrecht voor een tijd verlaten. Ik ontving eene allerhartelijkste uitnodiging van Jhr. Fabricius van Leijenburg, om eenigen tijd te komen doorbrengen op zijn prachtig landgoed HOUDRINGEN aan de Bildt, nabij Utrecht, en maakte daarvan dankbaar gebruik. De liefde mij en de mijnen op HOUDRINGEN betoond, is ons onvergetelijk.

Het was hier dat ik de eerste bladen mijner ‘Vijftien jaren in Zuid Afrika’ schreef, en tegen het einde van Februarij was ik zoo ver hersteld, dat ik naar mijne gemeente terugkeeren kon, en, schoon langzaam, mijn werk kon hervatten.

Het leven van een dorpspredikant in Holland is zoo nauwkeurig beschreven door van Koetsveld, in zijne ‘Schetsen uit de pastorie te Mastland,’ dat ik daarover zwijgen kan. Slechts leefde ik niet zoo geïsoleerd als van Koetsveld beschrijft. 's Zondags preekte ik gewoonlijk tweemaal òf in mijne gemeente, òf eenmaal daar en eenmaal in de vacaturen. Gij weet reeds, dat het aan de ‘*Ringen*’ opgedragen is, om voor de diensten in de vacante gemeenten te zorgen. Even als in Afrika, heeft iedere gemeente haar consulent, die in de vacature als pastor loci optreedt, met dit onderscheid, dat de preekbeurten door ieder lid van den Ring op zijne beurt worden waargenomen, en niet door den consulent alleen. Ringen in Holland zijn eenvoudig ‘officieele vereenigingen van predikanten tot onderling hulpbetoon.’ Onder goedkeuring van het Provinciaal Kerkbestuur zijn de gemeenten in Ringen ingedeeld, en zonder toestemming van genoemd Bestuur wordt er in de bestaande indeeling geene verandering gemaakt; doch het huishoudelijk bestuur is geheel in handen van den Ring zelven. Iedere Ring heeft een *praetor*, *vicepraetor*, *scriba* en *quaestor*, en vergadert gewoonlijk tweemaal 's jaars. Onze Ring (van Tienhoven) vergaderde te Utrecht, in de Kapittelkamer der Jans-Kerk. Alleen predikanten zijn leden des Rings. De beurten, die in vacante gemeenten verricht moeten worden, worden door den *praetor* geregeld, en iedere predikant ontvangt bij het begin van het kwartaal een briefje, waarin hem bekend gemaakt wordt, *waar* en

wanneer hij vacante beurten te vervullen heeft. Op deze wijze blijft geene enkele gemeente op den dag des Heeren van den openbaren dienst verstoken, ofschoon het wel gebeurt, dat de eigene gemeente door de vacature schade lijden moet. Die zonder geldige redenen zijn beurt niet vervult (of vervullen doet) moet zes gulden aan de diakonie-kas der vacante gemeente betalen en verliest zijn aandeel in de vacatie-penningen. Zoowel het *lands-tractement*, als de inkomsten van pastorie-goederen, tot beneden 1,200 gulden 's jaars, wordt in de Ringskas gestort en, na aftrek van zekere kosten, onder de leden van den Ring verdeeld. Het *annus gratiae* wordt natuurlijk geheel gratis waargenomen. De consulent, die wekelijks in de vacante gemeente moet catechiseeren en de zieken bezoeken, ontvangt eene kleine extra vergoeding.

Op de Rings-vergaderingen worden de rings-rekeningen in orde gebracht; de vacaturen geregeld; misschien eene afspraak gemaakt, wien men bij de aanstaande vergadering van de Classis als lid des Bestuurs zal benoemen, en daarna drinkt men koffij. Na de koffij zet men zich weer aan de groene tafel, om door een der Broeders een stuk te hooren voorlezen over het een of ander moeilijk punt in Theologie of exegese. Op broederlijke wijze wordt het voorgedragene besproken, soms weêrsproken, en op die wijze stichtelijk en leerzaam eene ure doorgebracht. Na kritiek en repliek geeft de praetor een resumé van het behandelde, hetwelk in de notulen wordt opgenomen, en een ander onderwerp wordt aan een der broeders opgedragen ter behandeling bij de volgende vergadering. De bijeenkomst wordt nu met dankzegging gesloten en men gaat uiteen om slechts weer te zamen te komen aan een gemeenschappelijk eetmaal in het een of ander hôtél of bij een kok toeberaid. Oud-leden van den Ring wonen, desverkiezende, de vergadering bij, en nemen deel aan het diné: ook kan men predikanten, die men te logeeren heeft, introduceeren. Het gaat natuurlijk op alle Ringsvergaderingen niet even broederlijk toe; doch wat betreft den Ring van Tienhoven, kan ik met genoeg getuigen, dat de zamenkomsten recht aangenaam waren. Als vreemdeling werd ik door de Ringbroeders hartelijk verwelkomd; toen ik

krank was, hebben zij mij naar vermogen geholpen; en, soms bij veel verschil van gevoelen, over het algemeen heb ik niets dan vriendelijkheid van hen ontvangen.

Van de Ringsvergadering terug op den predikdienst in de gemeente is slechts een kleine sprong. Vraagt gij mij of ik de hoorders in Holland over het algemeen oplettender en intelligenter gevonden heb dan in Afrika, dan moet ik antwoorden, dat men in Holland goed luistert, en gaarne heeft dat de . op de i geplaatst wordt. Onder de rechtzinnigen, vooral ook op de dorpen, is veel gereformeerde Theologie, en veel bijbelkennis. Men hoort gaarne een ‘goede preek,’ en weet die te waardeeren. Toch niet veel meer dan velen mijner oude hoorders in de Transvaal. Ook kan ik niet zeggen, dat het veel beter op de Catechisatiën gesteld was. Het was daar, gelijk hier: sukkelen.

‘Of ik in Holland meer geestelijk leven gevonden heb dan in Afrika,’ vraagt ge?

Wat zal ik u daarop antwoorden? Men wordt, als ik mij, *cum grano salis*, zoo eens mag uitdrukken, in Holland niet zoo gemakkelijk ‘bekeerd’ als onder ons. Het Hollandsche gereformeerde volk (de kern der natie) is zeer bevreesd voor alles wat maar eenigen zweem heeft van geestdrijverij, en dit is wel oorzaak dat men met ‘opwekkingen’ als zoodanig weinig op heeft.

En toch, daar was *ééne* ‘opwekking,’ die eenen beduidenden invloed op de Kerk van Holland heeft uitgeoefend.

Ik bedoel die van BRIGHTON.

Nimmer ben ik een bewonderaar van Pearsall Smith geweest, doch, wat er sedert ook met hem gebeurd moge zijn, niemand kan ontkennen, dat hij velen in Holland en voor Holland ten zegen geweest is. Zijne speeches *in* Holland maakten weinig indruk; doch zij waren het middel om een aantal predikanten en anderen te doen besluiten om de Conventie te Brighton bij te wonen, en die Conventie was hen ten zegen en door hen der Kerk. Een aantal onzer uitstekendste predikanten kwamen in aanraking met eene beweging, die uit den aard der zaak heilzaam op de bekeerde ziel moest werken. Volkomen overgave aan den Heiland,

onmogelijk voor den onbekeerde, maar mogelijk gemaakt voor hen, die hebben leeren verstaan, dat Gods kracht in hunne zwakheid wordt volbracht. En was de Brightonsche beweging misschien wat wegslepend, met eenig gevaar van antinominanisme, perfectionisme, quietisme en nog eenige 'ismen,' voor de nuchter-denkende, goed gereformeerde Hollandsche Theologen was hiervan weinig te vreezen. Men kwam van Brighton terug, gezegend en biddende, dat men voor de Vaderlandsche Kerk een zegen zijn mocht. Reeds te Brighton hoorde men onophoudelijk zeggen: hoe zullen wij de goede dingen, die wij hier zien, hooren en ondervinden, op de beste wijze aan den bloei der Kerk in 't Vaderland dienstbaar maken? Zijn een paar der broeders, naar sommiger oordeel, wat 'ver' gegaan, (en och, of men hen daarom maar niet te minder liefhebbe) bij de meesten heeft de opwekking, die zij te Brighton doorleefd en medegemaakt hebben, vruchten gedragen '*van eene Hollandsche kleur*' en op Hollandsche wijze. En dit niet alleen voor en door hen, die te Brighton waren, maar ook door en voor hen, die met de eerstgenoemden in aanraking kwamen. In bijzonderheden kan ik ditmaal niet treden.

Wat Brighton voor *mij* was, heb ik eenigzins uitgesproken in mijn boekje '*Tien Dagen te Brighton.*' Ik ben dankbaar te mogen zeggen, dat ik in die beweging gedeeld heb. Zij was mij tot grooten zegen. En waar de Hollandsche broeders, rondom mij, vroegen: Hoe zullen wij dit alles voor Holland kunnen gebruiken? dacht ik aan Afrika, bij name aan onze gemeenten in de Republiek. Ik betreurde het, dat ik zoo veel tijd had moeten besteden aan uitwendigen kerkelijken en politieken strijd, aan kerkelijke organisatie en tijdelijke voorbijgaande dingen, en zoo weinig tijd en geschiktheid had gehad voor de geestelijke dingen; ik wenschte, al was het maar eenmaal, tot mijne oude gemeenten te kunnen spreken alleen van de liefde des Heeren, en de werking des Geestes. De broeders in Holland meenden, dat ik in Holland blijven moest, maar..... de begeerte om nog weer eenmaal de oude plaatsen te bezoeken, en te getuigen van de onuitsprekelijke liefde des Heeren, in de redding van zondaren, en de verlossing van zijn verdrukt volk, dreef mij

naar Afrika terug. Den 27sten September 1874 werd ik te Nieuw Loosdrecht bevestigd; den 5den September 1875 preekte ik daar voor de laatste maal, en den 24sten dier maand verliet ik, met mijne familie, mijn Vaderland voor de tweede maal, om, na nog een bezoek aan Schotland te hebben gebragt, den 20sten October per 'Windsor Castle' naar de Kaap te vertrekken.

Wij arriveerden hier in welstand op den 17den November, en waren spoedig weer in Afrika 'thuis.'

En hiermede leg ik, 'met verlof,' voor ditmaal de pen neder.

Naschrift.

Toen de geachte redakteur van 'Elpis' mij om eenige mededeelingen over en omtrent Holland vroeg, had ik geen de minste gedachte om dit zoo uitvoerig te doen. Doch schrijven doet schrijven; en van meer dan eene zijde werd mij op zeer vriendelijke wijze verzekerd, dat deze losse schetsen wèl ontvangen werden. Dit versterkte mij in de overtuiging, dat men in Afrika nog veel hart heeft voor Holland en zijne kerk, en dat men gaarne bekend gemaakt of herinnerd wordt aan hetgeen daar, vooral op kerkelijk, gebied plaats vindt. Mogen mijne korte mededeelingen er iets toe bijdragen om de vriendschappelijke gevoelens, die men hier voor Holland nog koestert, te versterken, en, waar dit mocht noodig zijn, de verkeerde denkbeelden, die men omtrent de wel zeer gezonken, maar herlevende kerk van Holland mocht hebben, te wijzigen. Het doet mij leed, dat ik niet, of bijna niet, heb kunnen spreken over Gelderland en Zuid Holland, inzonderheid niet gelijk begeerd werd over 'den Achterhoek' van Gelderland, doch ik heb reeds over te veel plaats in 'Elpis' moeten beschikken. De Heer gebiede zijn zegen over het geschrevene.

F. LION CACHET.